

UNIVERZITET U BEOGRADU

FILOZOFSKI FAKULTET

Katarina D. Živanović

**INTERPRETACIJA KULTURNOG
NASLEĐA KAO PREDUSLOV ZA
KORIŠĆENJE ARHEOLOŠKE BAŠTINE
U DRUŠTVENO-EKONOMSKOM
RAZVOJU ZAJEDNICE**

doktorska disertacija

Beograd, 2014.

Ментор:

др Драган Булатовић, доцент, Универзитет у Београду - Филозофски факултет.

Чланови комисије:

др Сташа Бабић, ванредни професор, Универзитет у Београду - Филозофски факултет,

др Весна Ђукић, редовни професор, Универзитет уметности – Факултет драмских уметности,

др Ненад Радић, доцент, Универзитет у Београду - Филозофски факултет.

Датум одбране: 09.07.2014.

U trogodišnjem istraživanju sprovedenom za potrebe ovog rada veliku pomoć pružili su rukovodioci istraživačkih i konzervatorskih ekipa na arheološkom nalazištu Gamzigrad Romulijana: Brana Stojković Pavelka, konzervator Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture, Bora Dimitrijević, direktora Narodnog muzeja u Zaječaru, i mr Maja Živić, kustos Narodnog muzeja u Zaječaru. Posebnu zahvalnost upućujem Ivani Antić, dr Nikoli Krstoviću, Višnji Kisić, Jeleni Pavličić, dr Milanu Popadiću, a naročito dr Draganu Bulatoviću, bez čije pomoći i podrške ovo istraživanje ne bi bilo privedeno kraju i izvedeno na ovaj način.

Naslov doktorske disertacije:

Interpretacija nasleđa: preduslov za korišćenje arheološkog nasleđa u društveno-ekonomskom razvoju zajednice

Rezime:

Poslednjih decenija arheologija se nezaustavljivo menja. Ona prelazi put od spomenika, objekta i nalazišta do predela, urbane celine i istorijskog okruženje. Nove teme zauzimaju mesto tipologijama i analogijama, modelima i društvenoj evoluciji, a među njima značajno se ističu interpretacija konteksta i komuniciranje arheoloških vrednosti.

Višestruki dualizam, između teorije i prakse, procesne i postprocesne arheologije, tehničke i integralne konzervacije, zaštite i turizma su glavne karakteristike arheologije u svetu, ali i u Srbiji. Međutim, i pored toga što je u Srbiji zainteresovanost šire javnosti za nasleđe usaglašena sa zainteresovanošću svetske publike, savremena prezentacija arheološkog nasleđa kod nas u mnogome zaostaje za svetskom praksom, a naročito je slabo razvijen odnos arheologa sa različitim zajednicama. U Srbiji i dalje je dominantan koncept po kojem je dovoljno “pustiti predmete da sami govore”, dok se značaj nasleđa sagledava gotovo isključivo kroz prizmu arheološke vrednosti. Na taj način zanemaruju se šira naučna, kulturna, obrazovna, ekonomska, turistička, ekološka, simbolička i duhovna vrednost. Zato i ne čudi što je interpretacija nasleđa u Srbiji u potpunosti nerazvijena i što se termin interpretacija isključivo vezuje za istraživački proces.

Upravo ove promene i problem inspirisali su istraživanje koje se bavi interpretacijom arheoloških nalazišta i njenim doprinosom razvoju zajednica. U radu se interpretacija sagledava kao deo arheološkog, ali i muzeološkog procesa tokom kojeg se stvaraju značenja materijalnih i nematerijalnih ostataka prošlosti koja doprinose razumevanju i boljem korišćenju nasleđa. Sagledavanje interpretacije, ne kao tehnike, modela ili discipline, već prvenstveno kao principa nastalo je razumevanjem savremenih teoretskih okvira i prihvatanjem nove definicije nasleđa, odnosno pravljenjem jasne distingcije između rezultata arheoloških iskopavanja i nasleđa.

Osnovno istraživačko pitanje koje je postavljeno odnosi se na ulogu koju interpretacija igra u korišćenju potencijala arheološkog materijala za razvoj zajednice. Polazna tačka istraživanja bila je hipoteza da se muzealizacijom arheološkog nalazišta povećava efekat interpretacije, stvara dodatna vrednost nasleđa i osnažuje uticaj za razvoj zajednice, pri čemu se arheološko nalazište sagledava kao muzejski predmet, a muzej kao fenomen kako ga prepoznaje Šola u knjizi *Prema totalnom muzeju*. To zapravo znači da se interpretacijom ne samo arheološkog konteksta u kojem je materijal pronađen i primarnog u kojem je on stvaran i korišćen, već i onog savremenog koji se kontinuirano menja pod uticajem prirodnih i društvenih faktora, povećava njegov potencijal za razumevanje i korišćenje od strane zajednice. Nepoznavanje interpretativnog procesa nasleđa; nedostatak istraživanja publike, nepostojanje stejkholderskog pristupa, nerazvijena interesorna, intersekorska i interdisciplinarna saradnja su osnovni razlozi nedovoljno uspešne komunikacije između stručne i lokalne zajednice – definisano je kao pomoćna hipoteza.

Za potrebe rada kao reprezentativna studija slučaja odabrano je arheološko nalazište Gamzigrad-Romulijana. Ovo nalazište izabrano je jer je na njemu moguće testirati hipotezu i pomoćnu hipotezu na osnovu analize trenutnog stanja nalazišta i stalne postavke u muzeju u Zaječaru, ali i razviti interpretativni plan kao neophodnu alatku u procesu korišćenja nasleđa za održivi razvoj koji bi kao model mogao biti primenjiv i na ostalim arheološkim nalazištima.

Rad zaključuje kako da bi se osigurao razvoj integrativne interpretacije kao preduslova razvoja i korišćenja nasleđa neophodno je postaviti platformu koja će individualne, intuitivne, sporadične akcije pretvoriti u opšte, planirane, koordinirane i kontrolisane aktivnosti. Ta platforma bio bi ekomuzej, muzej bez zidova, sa predmetima in situ, usresređen na akcije i reagovanja.

Razumevajući Gamzigrad-Romulijanu kao ekomuzej bilo bi moguće izdvojiti osnovne principe poput: inkluzivnosti i participativnosti, sveobuhvatnosti, utemeljenosti, interdisciplinarnosti i kritičnosti koji bi trasirali put interpretaciji i omogućili dobijanje odgovora na pitanja zašto i sa kim, a ne samo kako i za koga.

Ključne reči:

Interpretacija nasleđa, nova muzeologija, arheologija za javnost, arheologija zajednice, menadžment nasleđa, interpretativni plan, Gamzigrad – Romulijana, ekomuzej, zajednica povezana nasleđem.

Naučna oblast: Istorija umetnosti

Uža naučna oblast: Muzeologija

UDK broj: 069.01:904»652»(497.11Felix Romuliana)(043.3)

Title of doctoral dissertation:

The heritage interpretation: a prerequisite for the use of the archaeological heritage in the socio-economic development of the community

Resume:

During last two decades archeology has been changing dramatically. It faced the shift from focusing on monuments, sites and objects towards landscapes, urban districts and historical surroundings. New topics took the place of traditional typologies and analogies, models and social evolutions. Among most significant and influential in these changes are ideas about interpretation of contexts and communication of archaeological values.

Dualism between theory and practice, process and post-process archeology, technical and integrative conservation, protection and tourism are among the main characteristics of contemporary archaeology around the world, as well as in Serbia. Despite of the fact that the interest in archeology of general public in Serbia is similar to the interest of public around the world, contemporary presentation of archeological heritage in Serbia is far behind the world's best practices. Particularly problematic is the underdeveloped relationship between expert archaeologists and diverse (local) communities. In Serbia, the still prevailing concept is the one of "letting the objects speak for themselves", while the significance of heritage is viewed and understood almost exclusively through the prism of archaeological values. Understanding and using archeological remains in this way ignores broader scientific, cultural, educational, economic, touristic, ecological, symbolical and spiritual values. In this context, it is not surprising that interpretation of heritage in Serbia is underdeveloped and the understanding of interpretation limited to research process.

Exactly these changes and problems were the inspiration for the research dedicated to interpretation of archaeological sites and its contribution to communities' development. In the research, interpretation is understood as a part of archaeological and museological process of creation of meanings of tangible and intangible remains of the past which contribute to understanding and better use of heritage. In the context of

following research, the use of contemporary theoretical frameworks and acceptance of new definition of heritage - which makes distinction between results of archaeological excavations and heritage - lead to understanding of interpretation not as a technique, model or discipline, but primarily as a principle.

The main research question is related to the role that interpretation plays in the use of potentials of archaeological material and sites for community development. The starting point was the hypothesis that the *musealization of archaeological site increases the effects of interpretation, creates an added value of heritage and empowers communities' development*. Within this hypothesis archaeological site is understood as museum object, while museum is understood through the concept of the total museum (as defined by Sola, Towards the total museum). This means that in order to increase the potential for understanding and use of heritage by communities, one needs to interpret not only the archaeological context (in which artifacts were discovered) and primary context (in which material was originally used), but also the contemporary context which artifacts and sites are continually developing and changing under the influence of natural and social factors. The secondary hypothesis is that the lack of knowledge related to interpretative process, the lack of audience research, the lack of stakeholder approach, underdeveloped intersectoral and interdisciplinary cooperation are the main reasons for unsuccessful communication between expert and local communities.

Archaeological site Gamzigrad-Romuliana was selected as a representative case study for testing the hypothesis. The case has been studied by thoroughly analyzing contemporary condition of the interpretation on the site itself, in the main display of Zajecar Museum and through other media and actors that have been interpreting the site up to the present. Based on the case study analyses and theoretical framework, the interpretive plan of the site has been developed as a necessary tool in the process of using heritage for sustainable development. This plan would serve as a model applicable on other archaeological sites.

The research concludes that in order to ensure the development of integrative interpretation as a precondition for heritage development and use, it is necessary to create a platform which will turn individual, intuitive, sporadic actions into general, planned, coordinated and controlled activities. This platform, in our view, would be

ecomuseum, museum without walls with in situ objects, focused on actions and reactions.

Understanding Gamzigrad-Romuliana as an ecomuseum would allow the coordinated work based on the principles of inclusiveness and participation, holistic approach, authenticity, interdisciplinarity and critical attitude, which would trace the way for proper interpretation and lead the process of defining not only how and for whom, but also why and with whom, and we create and interpret heritage.

Key words:

Heritage interpretation, new museology, public archaeology, community archaeology, heritage management, interpretative plan, ecomuseum, heritage community, Gamzigrad – Romuliana.

Scientific field : Art History

Major in: Museology

UDC No: 069.01:904»652»(497.11Felix Romuliana)(043.3)

1. INTERPRETACIJA ARHEOLOŠKOG NASLEĐA KAO MUZEOLOŠKI PROBLEM	11
2. INTERPRETACIJA I TEORIJA	21
2.1 INTERPRETACIJA KAO PROFESIJA.....	21
2.1.1 <i>Definicija</i>	22
2.1.2 <i>Principi</i>	24
2.2 INTERPRETACIJA KAO DEO ARHEOLOŠKOG PROCESA.....	30
2.2.1 <i>Arheologija i javnost</i>	32
2.2.2 <i>Arheologija zajednice</i>	37
2.3 INTERPRETACIJA NASLEĐA KAO DEO PROCESA MUZEALIZACIJE	45
2.3.1 <i>Predmet i proces muzealizacije</i>	47
2.3.2 <i>Novi opseg muzealizacije</i>	49
3. INTERPRETACIJA I RAZVOJ.....	54
3.1 INTERPRETACIJA KAO INSTRUMENT POVEĆANJA DRUŠTVENE KOHEZIJE.....	58
3.2 INTERPRETACIJA KAO ZNAČAJAN SEGMENT RAZVOJA KULTURNO-TURISTIČKOG PROIZVODA	63
3.3 INTERPRETACIJA KAO PRETPOSTAVKA USPEŠNOG MENADŽMENTA NASLEĐA.....	73
4. PROCES INTERPRETACIJE NASLEĐA.....	82
4.1 PLANIRANJE INTERPRETACIJE	83
4.2 MEDIJI INTERPRETACIJE	102
4.3 INTERPRETATIVNI TEKST I DIZAJN	111
4.4 EVALUACIJA INTERPRETACIJE.....	116
5. INTERPRETACIJA ARHEOLOŠKOG NASLEĐA U SRBIJI, STUDIJA SLUČAJA GAMZIGRAD – ROMULIJANA	118
5.1 IDENTIFIKACIJA NALAZIŠTA	119
5.1 KULTURNA STRATIGRAFIJA.....	121
5.2 JEDINSTVENA UNIVERZALNA VREDNOST NALAZIŠTA	124
5.4 OPIS I ANALIZA POSTOJEĆIH INTERPRETACIJA	128
5.5 SWOT ANALIZA	134
5.6 PROBLEMI I CILJEVI.....	141
5.7 INTERPRETATIVAN PLAN	144
5.7.1 <i>Osnovni principi</i>	144
5.7.2 <i>Ciljevi</i>	147
5.7.3 <i>Interesne strane</i>	149
5.7.4 <i>Redefinisanje vrednosti nasleđa Gamzigrad-Romulijane</i>	152
5.7.5 <i>Poruka i teme</i>	159
5.7.6 <i>Interpretativna infrastruktura</i>	161
5.7.7 <i>Implementacija</i>	172
6. ZAKLJUČAK.....	177
7. LITERATURA	181
8. PRILOZI.....	190

1. Interpretacija arheološkog nasleđa kao muzeološki problem

Danas je arheologija jedan od najpopularnijih intelektualnih poduhvata ljudi širom sveta (Pearson 2011). Ona prodaje novine, televizijske programe, internet prezentacije, magazine, knjige i podržava turističku industriju mnogih država. Milioni ljudi imaju korist od arheoloških istraživanja, bez obzira da li ih prate preko medija, ili u njima učestvuju. Arheologija je postala sastavni deo školskih kurikuluma, uobičajena relaksacija i čest hobi.

Vrednost arheologije za većinu je neupitna. Njenu vrednost čini skup različitih značaja od znanja, inspiracije, ekonomske dobiti do razvoja identiteta i društvene kohezije. Arheologija odgovara na osnovna pitanja ljudskog postojanja i njegove istorije. Najnovije fizičko-hemijske analize omogućuju nam da rekonstruišemo veliki broj detalja iz svakodnevnog života drevnih ljudi. Arheologija je danas inspiracija velikom broju umetnika. Širom sveta realizuju se umetnički projekti inspirisani arheologijom. Veliki broj istraživača podstaknuti uspešnom praksom Kolina Renfua¹ (Colin Renfrew) pozivaju umetnike da daju svoj komentar na rad arheologa, proces iskopavanja ili pronađeni materijal. Arheologija obezbeđuje i značajnu ekonomsku dobit, kroz turizam, medije i muzeje. Stounhendž godišnje poseti oko milion posetilaca, a uticaj arheološkog turizma na državnu ekonomiju najbolje se vidi kroz gubitak egipatskih prihoda od oko 700 miliona dolara kao rezultat masakra stranih turista u Luksoru 1997. godine (Renfrew 2004:557). Od osamdesetih godina širom sveta razvijaju se arheološki projekti u koje je uključena i lokalna zajednica, a koji za cilj imaju povećanje uticaja arheologije na društvo.

Prošlo je samo tri decenije od kada su arheolozi bili zabrinuti zbog nemogućnosti uspešnog komuniciranja rezultata svojih otkrića široj publici do izjave urednika časopisa *Britanska arheologija* da “naše nasleđe nikada nije bilo popularnije, a

---

¹ Ne čudi što je upravo britanski arheolog Kolin Renfru (Colin Renfrew) postavio ovaj trend, i što je kao direktor Mekdonald instituta za arheološka istraživanja saradivao sa velikim brojem umetnika, s obzirom da je poredio arheologe sa posetiocima galerija savremene umetnosti koji pokušavaju da stvore smisao i da shvate materijalni svet koji stoji ispred njih. Takođe on smatra da je arheologija umetnička produkcija, s jedne strane, s obzirom da je i ona kreativna praksa, a sa druge da imaju zajedničke tehnike poput fotografije. Među najpoznatijim umetnicima sa kojima je Renfrew saradivao spadaju Mark Dion, Antony Gormley, Richard Long, Andry Goldsworthy, David Mach i Eduardo Paolozzi.

arheologija nikada nije bila jača” (Pitts 2007). Međutim, da li je sve tako ružičasto, da li je ovo rezultat dobrog PR-a, odnosno, da li je ovo samo slika koju arheolozi projektuju, ili je to arheološka stvarnost? Čini se da predstava novog zlatnog doba arheologije prikriva duboku krizu, podeljenost u okviru struke i nemogućnost usporavanja nezaustavljivog zaokreta arheologije od nauke ka popularnoj kulturi (Holtorf 2005, 2008, Kristiansen 2008).

Osnovna pitanja, poput šta je nasleđe, kome ono pripada, ali i da li je arheologija nasleđe, pa i da li je potrebno i dalje štiti arheološka nalazišta, su pitanja koja pokreću mnoge debate, ali ne dovode do konsenzusa. Poslednjih decenija arheologija se nezaustavljivo menja. Ona prelazi put od spomenika, objekta i nalazišta do predela, urbane celine i istorijskog okruženja. Vrednosti arheologije se sagledavaju ne samo kroz starost, estetske vrednosti i nacionalni značaj, već i kroz značaj industrijskih i drugih modernih objekata, vodeći računa o komemorativnim vrednostima prvenstveno za lokalnu zajednicu. Njena uloga se sve više posmatra ne u okvirima nacionalne kohezije i generisanja prihoda od posetilaca, već kao poštovanje kulturne raznolikosti i šireg ekonomskog i društvenog razvoja. Nove teme zauzimaju mesto tipologija i analogija, modela i društvene evolucije, a među njima značajno se ističu interpretacija konteksta i komuniciranje arheoloških vrednosti.

Upravo ove teme podstakle su istraživanje i pisanje rada koji sledi, naročito imajući na umu njihovu relevantnost i poželjnost u današnjem okruženju u Srbiji. Situacija u arheologiji u Srbiji u mnogo čemu je slična situaciji u kojoj se nalazi arheologija širom sveta. Višestruki dualizam, između teorije i prakse, procesne i postprocesne arheologije, tehničke i integralne konzervacije, zaštite i turizma, glavne su karakteristike ove discipline. Međutim, i pored toga što je u Srbiji zainteresovanost šire javnosti za nasleđe usaglašena sa zainteresovanošću svetske publike, savremena prezentacija arheološkog nasleđa kod nas umnogome zaostaje za svetskom praksom, a naročito je slabo razvijen odnos arheologa sa različitim zajednicama. U Srbiji je i dalje dominantan koncept po kojem je dovoljno “pustiti predmete da sami govore”, dok se značaj nasleđa sagledava gotovo isključivo kroz prizmu arheološke vrednosti. Na taj način zanemaruju se šira naučna, kulturna, obrazovna, ekonomska, turistička, ekološka, simbolička i duhovna vrednost. Zato i ne čudi što je interpretacija nasleđa u Srbiji u

potpunosti nerazvijena i što se termin interpretacija isključivo vezuje za istraživački proces.

Odgovor domaćih stručnjaka na pitanje zašto je to tako najčešće se povezuje sa brojnim problemima kojima je pretrpana domaća arheologija, poput nemogućnosti konzerviranja istraženog materijala, neadekvatnih depoa za njegovo čuvanje, nekontinuiranog istraživanja, ne ostavljajući dovoljno vremena i sredstava za prezentaciju. Dugačkom spisku dodaju se i ubrzana urbanizacija, “divlji kopači”, ilegalna trgovina i sl. Obično se na kraju zaključuje da rešenje problema leži u povećanju budžeta, definisanju nove kulturne politike, usvajanju novih strateških dokumenata i promeni legislative.

Međutim, analiza pozitivnih primera svetske prakse za potrebe istraživanja u okviru osnovnih, specijalističkih i postdiplomskih studija na Filozofskom fakultetu, AAOM-u i Univerzitetu umetnosti, kao i sopstvena iskustva koja sam imala u toku rukovođenja više projekata finansiranih iz EU fondova i rada kao nacionalni koordinator regionalnog programa *Ljubljanski proces II* i koordinator izrade planova upravljanja za nalazišta koja su na UNESCO-voj listi svetske baštine, govore mi da je upravo interpretacija mogući ključ rešenja problema.

Ovim se ne sugerise da se primenom interpretacije kao čarobnim štapićem mogu rešiti višedecenijski taloženi problemi, već da široka primena interpretacije može ubrzati i olakšati njihovo rešenje mnogostrukim povećanjem broja zainteresovanih za nasleđe/a i uključenih u njeno/njihovo očuvanje.

Interpretacija nasleđa se često poistovećuje sa promocijom, komunikacijom ili medijacijom što nije pogrešno, ali ne i najpreciznije, jer je ona više od razmene informacija i podsticanja uključenosti. Poslednjih decenija veliki broj autora dao je svoj doprinos u definisanju termina interpretacija nasleđa. Arheolozi interpretaciju vezuju za pitanja konteksta, ali i za objektivnost istraživača i njegovu društvenu i političku uslovljenost (Hodder 2001, Miller i Tilly 1984, Tilley 1990).

Sa druge strane, autori koji zagovaraju interpretaciju kao disciplinu, posmatraju je kao obrazovni ili komunikacijski proces i vezuju je za prezentaciju i promociju nasleđa (Tilden 1977, Dean 1994, Jordi Padro 2002, Sanchez de las Heras 2002a). Na

taj način je i autorka ovog rada razumela interpretaciju nasleđa na početku istraživačkog procesa. Međutim, posle više od pet godina istraživanja, učešća u većem broju projekata, koji su za cilj imali podsticaj korišćenja arheološkog nasleđa, uočena je nedoslednost i jednostranost sagledavanja interpretacije nasleđa koje su dovele do pogrešnog definisanja hipoteze i metodologije. Zbog toga 2013. godine, godine proslave Milanskog edikta², završetka projekta Senjski Rudnik³ i nominacionog dosijea za Serijsku međudržavnu nominaciju stećaka – srednjovekovnih nadgrobnih spomenika⁴, ponovo je definisan okvir ovog rada.

Nova osnova postavljena je tako da podrazumeva interpretaciju kao deo arheološkog, ali i muzeološkog procesa, tokom kojeg arheološki materijal postaje nasleđe prihvaćeno i korišćeno od strane zajednice koja je njim povezana⁵. Drugačije sagledavanje interpretacije, ne više samo kao tehnike, modela ili discipline, već prvenstveno kao principa, nastalo je razumevanjem savremenih teoretskih okvira i prihvatanjem nove definicije nasleđa, odnosno pravljenjem jasne distinkcije između arheološkog materijala i nasleđa.

---

² Proslava jubileja 17 vekova od donošenja Milanskog edikta poslužila je Srbiji da 2013. godine proizvede *dokaz da je i ona deo evropskih naroda*, da utemelji njen identitet kao *kolevke rimskih careva i zemlje "sinova sreće"* kao i da promoviše Srpsku pravoslavnu crkvu. Potpuno je neverovatno da ovaj jubilej nije inicirao ozbiljniji interreligijski dijalog i pokrenuo diskusiju na temu slobode ljudskih prava.

³ Projekat *Razvoj Regionalnog centra nasleđa u Senjskom rudniku*, je prvi značajnije finansiran projekat rehabilitacije industrijskog nasleđa u Srbiji (za realizaciju projekta obezbeđeno je 1.5 miliona eura) i prva ozbiljnija šansa za razvoj čitavog mesta, kojem pretilo zatvaranje rudnika kao osnovnog izvora finansiranja, kroz uspostavljanje novih modela zaštite, interpretacije i korišćenja nasleđa. Projekat je završen prilično neuspešnom konzervacijom muzejske zgrade i bivše mašinske radionice, sa izričitim odbijanjem donosioca odluka (Ministarstva kulture, Ministarstva energetike, razvoja i životne sredine, Opštine Despotovac i Javnog preduzeća za podzemnu eksploataciju uglja Resavica) da redefinišu tradicionalni sistem zaštite i stave nasleđe u funkciju razvoja.

⁴ Izrađivači dosijea prve serijske nominacije za Uneskovu Svetsku listu, u kojem su uključena kulturna dobra iz Srbije, a koji su radili i na izradi Menadžment planova, susreli su se u praksi sa izuzetno jakim uticajem ideologije i politike na nasleđe, kao i sa ulogom nasleđa da razdvaja, bez obzira na želju i uloženu energiju i sredstva da se upravo to nasleđe prikaže kao kohezioni element.

⁵ Okvirna konvencija Saveta Evrope o vrednosti kulturnog nasleđa za društvo, doneta u Faru 2005. godine, a ratifikovana u Srbiji 2010. godine, uvodi pojam zajednice povezane nasleđem i definiše ga kao grupu pojedinaca koji vrednuju određene aspekte kulturnog nasleđa koje žele da, u okviru javnog delovanja, održe i prenesu na buduće generacije.

Teoretski okvir postprocesne arheologije (arheologija za javnost, arheologija zajednice) i drugih društvenih nauka (društvena muzeologija, kritičke studije turizma), novousvojene integralne kulturne politike (koje zagovaraju uključivanje različitih sektora i zainteresovanih strana i podvlače ulogu kulture u održivom razvoju), kao i insistiranje lokalnih zajednica da uzmu aktivnu ulogu u tumačenju sopstvene prošlosti (inicijative pokrenute aktivnostima američkih Indijanaca i australijskih Aboridžina) poslednjih decenija stvorili su preduslove za razvoj arheološke interpretacije. Njena multidisciplinarnost (uska povezanost sa muzeologijom, heritologijom, antropologijom, etnologijom, konzervacijom, istorijom umetnosti, istorijom, arhitekturom, marketingom, brendiranjem i dr.), kao i horizontalna veza sa različitim zainteresovanim stranama (vlasnicima i korisnicima) dovele su do šireg sagledavanja interpretacije nasleđa, ne samo kao rezultata naučnih istraživanja, već pre svega kao cilja koji dovodi do ispunjenja novopostavljene svrhe arheologije.

Razumevanje pojma interpretacija nasleđa prirodno je vezano za razumevanje pojma nasleđe, koje se takođe poslednjih decenija u potpunosti menja. Da bi objasnila različito razumevanje nasleđa Loradžejn Smit uvodi odrednicu *autorizovani diskurs⁶ nasleđa* (Smith 2006), preko kojeg pokušava da prikaže sistem znanja i njemu pripadajućih praksi, za koji tvrdi da je dominantan i u današnjoj arheologiji. Ona navodi da je osnovna ideja ovog interpretativnog sistema da je vrednost materijalne kulture urođena, odnosno da postoji sama po sebi, a da je nasleđe krhko, konačno i neobnovljivo i kao takvom o njemu imaju pravo da se brinu isključivo eksperti koji ga najbolje razumeju i koji najbolje mogu da komuniciraju njegove vrednosti (a to su najčešće arheolozi, arhitekta i istoričari). Ideja nasleđivanja je takođe ključna u ovom sistemu. Nasleđe se mora preneti budućim generacijama u nepromenljivom, što bolje sačuvanom obliku. Ovako shvaćeno, nasleđe je reprezent dominantnih društvenih i kulturnih vrednosti zapadne kulture, poput materijalizma, tehničkih dostignuća, ali i nacionalnog identiteta, koji se sagledava kao nepromenljiv, ugrađen deo u spomenike i nalazišta. Nasleđe je sve dobro i slavno u vezi sa prošlošću, a mračnoj i osporavanoj prirodi prošlosti dodeljen je poseban status definisan kao *disonantno nasleđe* (Smith

---

⁶ Pod diskursom se podrazumevaju uslovi za proizvodnju znanja, raspoređeni po sistemu uključivanja i isključivanja, sankcionisanja, akreditacije i legitimacije (Hodder 1995:235). On je interpretativni sistem, odnosno kontinuirani proces stvaranja značenja i njegovog javnog komuniciranja.

2012). Ovaj diskurs akcenat stavlja na monumentalnost, grandioznost, estetiku i autentičnost, a autorizovan je kroz dugogodišnju praksu najjemenitnijih međunarodnih organizacija poput UNESCO-a.

Sa druge strane uvedena je i alternativna definicija nasleđa po kojoj nasleđe *nije imenica već glagol* (Harvey 2001)⁷, odnosno nije stvar, nalazište ili mesto, već je višestruki proces stvaranja značenja, ili kulturni performans. Pa je na osnovu toga svako nasleđe nematerijalno. Ono je kulturna alatka koju društva koriste da bi zapamtila i u tom procesu pamćenja prave konstrukcije značenja koje su relevantne i korisne za sadašnjost. Nasleđe je subjektivno i političko pregovaranje o identitetu, mestu i sećanju (Smith 2006). O njemu razmišljamo više kao o nečemu što je urađeno, nego o nečemu što zahteva konzervaciju i čuvanje. Nasleđe podrazumeva odluke koje donosimo u procesu zaštite, prezentovanja ili upravljanja i pomaže nam da stvorimo smisao sadašnjosti.

U odnosu na ovako postavljeno nasleđe, interpretacija je definisana kao proces stvaranja značenja iz materijalnih i nematerijalnih ostataka prošlosti, koji doprinosi razumevanju i njegovom boljem korišćenju. Ovaj novi pristup je prezentaciju arheoloških artefakata zamenio interpretacijom odnosno, jednosmerni kanal komunikacije pretvorio je u dvosmerni, a arheološke objekte kao statične spomenike razvio u izvore zajedništva, znanja, zabave, i zarade. Takođe, interpretacija isključivog primarnog i arheološkog konteksta dopunjena je i trećim savremenim (antropološkim ili muzejskim) kontekstom, a interpretatoru stručnjaku priključeni su predstavnici zajednice povezane nasleđem.

Posle objašnjenih termina, postavlja se pitanje definisanja teze iznete u samom naslovu ovog rada, odnosno, da li je ispravno tvrditi da je interpretacija arheološkog nasleđa preduslov društveno-ekonomskog razvoja lokalne zajednice? Bez ulaženja u problematiku iznošenja ovakvog stava pre samog istraživanja, naslov rada može se osporiti i na osnovnom terminološkom nivou. Odnosno, ako se pod interpretacijom podrazumeva proces prevođenja ostataka prošlosti u nasleđe zajednice koja je njime

---

⁷ Harvey svakako nije prvi teoretičar koji nasleđe predstavlja kao proces, na ovaj način Stranski sagledava nasleđe uvodeći pojam muzealnosti još početkom šezdesetih godina prošlog veka, dok su naznake ovakvog tumačenja prisutne još i u Atinskoj povelji iz 1993. godine.

povezana, onda bi adekvatniji naslov bio Interpretacija arheološkog materijala kao preduslov razvoja zajednice (pridevi lokalni i društveno-ekonomski takođe, nisu poželjni jer su bespotrebno ograničavajući). S obzirom da je terminologija osetljiv barometar diskurzivnog pristupa ova naknadna izmena može se tumačiti upravo kao sazrevanje autorke tokom procesa istraživanja, ali i kao paradigma savremene arheologije u Srbiji, koja se, možda ne dovoljno brzo, ali svakako temeljno menja.

Kako je već nagovešteno, osnovno istraživačko pitanje koje je u ovom radu postavljeno odnosi se na ulogu koju interpretacija igra u korišćenju potencijala arheološkog materijala za razvoj zajednice. Polazna tačka istraživanja bila je hipoteza da se muzealizacijom arheološkog nalazišta povećava efekat interpretacije, stvara dodatna vrednost nasleđa i osnažuje uticaj na razvoj zajednice, pri čemu se arheološko nalazište sagledava kao muzejski predmet, a muzej kao fenomen, kako ga prepoznaje Šola u knjizi *Prema totalnom muzeju* (2011)⁸. To zapravo znači da se interpretacijom, ne samo arheološkog konteksta u kojem je materijal pronađen i primarnog u kojem je on stvaran i korišćen, već i onog savremenog koji se kontinuirano menja pod uticajem prirodnih i društvenih faktora, povećava njegov potencijal za razumevanje i korišćenje od strane zajednice. Nepoznavanje interpretativnog procesa nasleđa; nedostatak istraživanja publike, nepostojanje stejkholderskog pristupa, nerazvijena interesorna, intersekorska i interdisciplinarna saradnja su osnovni razlozi nedovoljno uspešne komunikacije između stručne i lokalne zajednice – definisano je kao pomoćna hipoteza.

Arheološka iskopavanja, kroz proces interpretacije, su performanse kreiranja značenja i stvaranja nasleđa, ali potrebno je podvući da je to samo jedan od mogućih načina kreiranja nasleđa. Kada se desi ovaj proces interpretacije i čin imenovanja nasleđa, stvaraju se vrednosti koje su u vezi sa identitetom, pripadnošću i duhom mesta, ali takođe i sa sticanjem novih znanja i dodatnih vrednosti.

S obzirom da se kao primarni cilj interpretacije prepoznaje njena mogućnost da ohrabri pojedinaца i zajednice da razmišljaju o nasleđu, da im pomogne da uspostave značajnu vezu, kao i da ih podstakne da ga koriste na različite načine, prirodna je njena

---

⁸ *Prema totalnom muzeju* je doktorska disertacija Tomislava Šole odbranjena 1983. god., a objavljena u integralnom obliku 2011 god. od strane Centra za muzeologiju i heritologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu i Narodnog muzeja u Kruševcu.

veza sa razvojem. Interpretacija, takođe omogućuje slanje poruka kroz stvaranje iskustva bez obzira da li su ona rezultat samostalnog otkrića u interakciji sa stvarima, ili su posledica personalne komunikacije (Brochu 2003:3). Ključni zadatak interpretacije je da stimuliše, zainteresuje, pokrene želju za saznavanjem i istraživanjem. Ona odgovara na pitanja: *Šta tu ima za mene?, Zašto bi to meni bilo važno? i Kako ovo što sam video/la mogu da iskoristim?*. Osnovni principi interpretacije vezani su za široko sagledavanje vlasništva, prava i obaveza, kao i horizontalnu i vertikalnu povezanost zainteresovanih strana. Poštovanje ovih principa neophodan je preduslov ne samo da bi se preneo entuzijazam sa istraživača na posetioce kako bi oni *videli nasleđe očima stručnjaka*, razumeli njegovu kompleksnost i značaj, a potom razvili strast koja bi zagarantovala njegovo kontinuirano čuvanje (Beck, Cable, 2002), već da bi zajednica bila uključena od samog početka procesa nominacije ostataka prošlosti za nasleđe i razvila alternativne modele za njegovo korišćenje.

Nakon detaljnog proučavanja relevantne literature, primera svetske prakse i uspešnih projekata u regionu, za potrebe ovog rada sprovedeno je istraživanje interpretacije nasleđa na arheološkom nalazištu Gamzigrad – Romulijana⁹. Ovo nalazište izabrano je kao reprezentativna studija jer je na njemu moguće testirati hipotezu i pomoćnu hipotezu na osnovu analize trenutnog stanja nalazišta i stalne postavke u muzeju u Zaječaru, kao i razviti interpretativni plan kao neophodnu alatku u procesu korišćenja nasleđa za održivi razvoj koji bi kao model mogao biti primenjiv i na ostalim arheološkim nalazištima.

Analiza interpretacije na nalazištu i stalnoj postavci obavljena je na osnovu prilagođene metodologije preuzete iz *Praktičnog vodiča za evaluaciju interpretacija prirodnog i kulturnog nasleđa* preporučenog od strane Specijalne interesne grupe za evaluaciju i istraživanje publike australijskih muzeja i Australijskog društva za evaluaciju (Savage, James 2001). Takođe, obavljena je i analiza interpretacije na osnovu sagledavanja aktuelnih medija, ciljnih grupa, poruka, tema i vrste interpretatora. Za

---

⁹ Arheološko nalazište Gamzigrad-Romulijana koje se nalazi u izuzetnom prirodnom i kulturnom okruženju, ima šezdesetogodišnju istoriju sistematskih arheoloških istraživanja, od 2007. godine je na Uneskovoj Listi svetske baštine (kao četvrti predstavnik Srbije, pored Starog Rasa i Sopoćana, Studenice i Srednjovekovnih spomenika na Kosovu) ima godišnju posetu od oko 40 000 posetilaca, ali izuzetno slabo razvijenu saradnju sa lokalnom zajednicom.

analizu korišćene su i uobičajene alatke strateškog planiranja poput analize snage, slabosti, mogućnosti i pretnji (SWOT analiza) kao i Drveta problema i Drveta ciljeva. Na ovaj način izdvojeni su problemi i uspostavljena hijerarhija između njih, koja je omogućavala bolje definisanje budućih ciljeva interpretacije.

Takođe, istraživanje je obuhvatilo intervjuisanje kustosa, istraživača i konzervatora, menadžmenta institucija uključenih u arheološka istraživanja, konzervaciju i prezentaciju nalazišta, zaposlenih u tehničkim i drugim pomoćnim službama, kao i članove odeljenja koji su zaduženi za rad sa publikom. Osim zaposlenih u institucijama, kroz diskusiju u okviru fokus grupe sakupljena su zapažanja i stavovi zainteresovanih strana, poput finansijera, turističkih i prosvetnih radnika, medija i zaposlenih u kreativnim industrijama.

Posle analize kreiran je nacrt plana interpretacije, a u obzir su uzeta američka iskustva zbog dugogodišnje tradicije izrade ovih dokumenata (Wells, Butler, Koke 2013). U izradi plana pored zaposlenih stručnjaka veliki udeo imali su predstavnici drugih interesnih strana, naročito lokalna zajednica. Interpretativni plan je zamišljen prvenstveno kao skup smernica, a ne kao dokument koji je neophodno u potpunosti slediti. Tokom izrade vođeno je računa da dokument bude operativan i koncizan kako njegova primena ne bi bila komplikovana.

Da bi se obezbedila uspešnost izrade plana bilo je potrebno odgovoriti na niz pitanja od kojih je prvo zbog čega se kreira interpretacija. Sledeće pitanje na koje je tražen odgovor je – šta se želi interpretirati. Bilo je potrebno odlučiti šta je specifično u vezi onoga što se želi prikazati publici (ili komunicirati zajednici) koji efekat se može postići različitom kombinacijom interpretativnih medija, kao i kakvi narativi mogu da se razviju. Potom su istraživanja usmerena na ciljnu publiku – bez obzira da li je interpretacija okrenuta ka poznatoj, ili novoj publici, ona mora da bude usmerena prema njihovim željama i potrebama. Bazirano na poznavanju lokalne zajednice i publike, na specifičnostima nasleđa, kao i postojećim resursima definisani su mediji interpretacije, koji su potom smešteni u konkretni prostor. Poslednji korak bio je kreiranje plana evaluacije interpretacije, koji je trebalo da precizira interne i eksterne načine ocenjivanja uspešnosti programa i mogućnosti njegovog nastavka.

Na ovaj način nastao je rad koji sadrži devet poglavlja: uvod, interpretacija i teorija, interpretacija i razvoj, proces interpretacije nasleđa, interpretacija arheološkog nasleđa u Srbiji – Studija slučaja Gamzigrad-Romulijana, zaključak, literatura i prilozi.

Uvod sadrži osnovne informacije o trenutnom stanju interpretacije nasleđa Srbije, motive autorke da skrene pažnju na značaj ove teme i potrebu za primenom svetski priznatih standarda u ovoj oblasti i metodologije rada. Drugo poglavlje pokušava da da pregled teoretskih okvira i definicija nasleđa prvenstveno u arheologiji i muzeologiji, kao i da prikaže razvoj interpretacije kao discipline. Date su osnovne odrednice arheologije za javnost, i arheologije zasnovane na zajednici, kao društvene muzeologije. U ovom poglavlju navedene su i različite definicije nasleđa i principi, od onih razvijenih od strane F. Tildena (Tilden 1997), rodonačelnika interpretacije kao discipline, do savremenih deklaracija i konvencija poput Ename povelje i Charleston deklaracije.

Nakon toga detaljno je opisan značaj nasleđa za društveno-ekonomski razvoj zajednice posmatran kroz prizmu društvene uključenosti, menadžmenta nasleđa i kulturnog turizma. Na kraju prvog segmenta rada detaljno je prikazan i sam interpretativni proces, sa naročitim akcentom na planiranju i uključivanju lokalne zajednice u svim fazama.

U drugom delu rada prikazani su rezultati višegodišnjih istraživanja, konzervacije i prezentacije sa arheološkog nalazišta Gamzigrad – Romulijana. Dobijeni rezultati su analizirani, na osnovu čega je napravljen interpretativni plan i smernice za budući razvoj interpretacije arheološkog nasleđa.

U radu će biti pokazano da je interpretacija arheološkog nasleđa metodološki zasnovana i da treba da bude šire prihvaćena kao istraživačka oblast u okviru arheologije, muzeologije i heritologije. Iako nije neophodno da interpretacija opravda svoju metodologiju, da bi dobila potrebnu podršku, smatram da ona treba da pokaže konzistentnost, odnosno da ne bude rezultat izbora i povremeni izlet iz naučnog okvira.

2. Interpretacija i teorija

Interpretacija nasleđa, u ovom radu, sagledava se kao integralan proces i objedinjuje naučnu i muzejsku interpretaciju, dok u njoj podjednako učestvuju stručnjaci i predstavnici zajednice. Interpretacija se zasniva na dokazima, kulturnim ili prirodnim, materijalnim ili nematerijalnim i nastoji da promoviše vrednosti nasleđa. Njen glavni cilj je povećanje svesti o značaju nasleđa omogućujući zajednici, a onda i turistima, da ga otkriju, istraže, posmatraju, analiziraju, razumeju, osećaju, dožive i kontinuirano koriste. Razumevanje interpretacije nasleđa menjalo se kroz vreme u zavisnosti od aktuelnih teoretskih pristupa, ali takođe i u odnosu na različite naučne discipline.

2.1 Interpretacija kao profesija

Za rodonačelnika interpretacije nasleđa kao discipline mnogi autori uzimaju Frimana Tildena, a njegovo delo *Interpretacija našeg nasleđa* objavljeno 1957. godine predstavljaju kao osnov za razvoj interpretacije koja će u praksi širom sveta prerasti u profesiju (Padró 2002; Morales 1998). U prvo vreme ovako shvaćena interpretacija se vezivala isključivo za prirodno nasleđe, međutim, zbog čestih poteškoća u praksi u razdvajanju prirodnog od kulturnog nasleđa ubrzo je postala sveobuhvatna. Interpretatori širom sveta poreklo interpretacije nasleđa vezuju za nastanak nacionalnih parkova u Americi krajem XIX veka. Međutim, neki od njih, odlaze mnogo dalje u prošlost i smatraju da se prve interpretacije nasleđa mogu pratiti još od Herodota i zapisa o njegovoj poseti Egiptu 460. godine pre nove ere (Dewar 2000:175), a potom i u izvorima iz II veka nove ere koji beleže da su Rimljani prilikom posete «Homerovih zemalja» na svakom lokalitetu takođe imali interpretatora.

Sinonim za interpretaciju tokom novog veka je *Grand Tour* koja je počela da se praktikuje od sredine XVI veka. U okviru ove, tri veka stare tradicije, svoje obrazovanje “živo” je stekao veliki broj mladih aristokrata u uzrastu između 15 i 18 godina. Značajnu ulogu tokom višemesečnog putovanja po Evropi od Engleske do Italije imali

su njihovi tutori/interpretatori. Interpretacija se u najranijem periodu uvek vezivala za turizam, pa ne čudi i da je njen razvoj inteziviran pojavom masovnog turizma, čiji počeci datiraju u 1841. godinu. Ulazak interpretacije u modernu fazu obeležilo je njeno uvođenje prvo u nacionalne parkove Amerike, a potom i muzeje. Bostonski muzej lepih umetnosti i Luvr među svojim zaposlenima imaju i vodiča još od 1896. godine.

Druga polovina dvadesetog veka vezuje se za razvoj interpretacije kao zanimanja, a sve veći broj ljudi različitog formalnog obrazovanja, od novinara i književnika do pedagoga i umetnika, dobija posao interpretatora. Interpretatori širom sveta zaposleni su u nacionalnim parkovima, arheološkim nalazištima, centrima za posetioce, zoološkim vrtovima, botaničkim baštama, istorijskim objektima i muzejima. Godine 1985. osnovana je međunarodna organizacija Heritage Interpretation International sa ciljem da olakša razmenu iskustava, proširi znanja i poveća broj obučanih stručnjaka. Danas je ovo zanimanje rasprostranjeno širom sveta, a u njemu prednjače Australija, Novi Zeland, Amerika, Velika Britanija i Španija. Svaka od ovih zemalja ima razvijene organizacije koje se trude da interpretaciju postave na što viši nivo. Trenutno postoji veliki broj profesionalnih udruženja koja insistiraju na institucionalizaciji i standardizaciji profesije, razvoju profesionalnih kodeksa i umrežavanju organizacija.

2.1.1 Definicija

U poslednjih pedeset godina od kada se govori o utemeljenju interpretacije kao discipline ponuđen je veliki broj definicija ovog pojma. Svi autori kreću od najstarije, Tildenove definicije koja definiše interpretaciju kao obrazovnu aktivnost koja ima za cilj da otkrije značenje putem korišćenja originalnih predmeta, ličnim doživljajem i pomoću ilustrativnih medija pre nego da samo barata činjenicama (Tilden 1977:8).

Jork Edvards (Edwards 1976) navodi da interpretacija poseduje četiri glavne karakteristike koje je čine specifičnom disciplinom. On navodi da je interpretacija jedna atraktivna forma komunikacije, koja uvek sadrži informacije, sprovodi se uz prisustvo objekta i ima za cilj da pomogne posetiocu da shvati značenje nasleđa.

Po Dinu, (Dean 1994:6) interpretacija je čin ili proces objašnjenja ili razjašnjavanja, prevođenja ili prezentacije ličnog razumevanja nekog objekta. Ova definicija se dobro uklapa i sa tri ključne reči koje Jacobi (2000) pripisuje nasleđu: prevođenje, igranje i dekodiranje.

Španski stručnjaci Jordi Pardo (2002) i Sanchez de las Heras (2002a) definišu interpretaciju kao metod prezentacije i komunikacije nasleđa čiji je cilj da promoviše njeno korišćenje u kulturne, edukativne, društvene i turističke svrhe; odnosno, metod koji obezbeđuje mogućnosti za aktivno korišćenje nasleđa aktivirajući širok spektar prezentacionih i animacionih resursa.

Jedna od češće navođenih definicija je ona koju je usvojila organizacija Interpretacija Kanada još 1976. godine, po kojoj je interpretacija komunikacioni proces, kreiran da oživi značenja i odnos sa kulturnim i prirodnim nasleđem uz pomoć objekata, artefakata, predela i nalazišta. Svoj doprinos u objašnjavanju interpretacije kroz definisanje pojma dale su i druge nacionalne organizacije, među njima i Asocijacija za interpretaciju nasleđa iz Velike Britanije, po kojoj je interpretacija proces komunikacije porukama i pričama o kulturnom i prirodnom nasleđu koji obezbeđuje posetiocima inspiraciju i široko razumevanje okruženja. Sa druge strane Škotska interpretativna mreža navodi da se interpretacija odnosi na široki niz aktivnosti namenjenih povećanju interesovanja široke publike i njihovog znanja o kulturnom nasleđu. Ona može da obuhvati štampane i elektronske publikacije, javna predavanja, instalacije na samom lokalitetu ili van njega, edukativne programe, aktivnosti namenjene zajednici, prezentaciju istraživanja koje je u toku, treninge i evaluaciju samog interpretacionog procesa. Na zvaničnoj internet prezentaciji ovo udruženje dalo je najkraću i najjednostavniju definiciju, koja kaže da je interpretacija zapravo pričanje priča (www.scotinterpnet.org.uk).

Po ovim autorima interpretacija je instrument koji služi da dovede posetioca u bliži kontakt sa nasleđem. Ona se koristi elementima koji su razumljivi posetiocima i omogućuju im da se povežu sa svojim nasleđem, da dožive i razumeju ono što gledaju. Interpretacija podrazumeva mnogo više od običnog prenošenja znanja i činjenica, a jedan od njenih glavnih zadataka je provokacija.

2.1.2 Principi

U poslednjih pedeset godina postavljeno je više različitih principa interpretacije, a u ovom radu biće predstavljeni samo najvažniji. Bez obzira što se svi oni pozivaju ili direktno naslanjaju na najstariju postavku uobličenu od strane Tildena, primećuje se promena pravca delovanja u skladu sa savremenim društvenim kontekstom.

Friman Tilden, član američke asocijacije nacionalnih parkova (US National Park Service), smatra se ocem moderne interpretacije. Ovaj prvobitno novinar, a potom dramaturg i pisac proputovao je čitav svet u potrazi za inspiracijom. Četrdesetih godina prošlog veka, otkrivši lepotu nacionalnih parkova, promenio je zanimanje i kao “srećan amater” posvetio se milionima posetioca. Svoja iskustva u radu sa posetiocima objavio je u knjizi *Interpretacija našeg nasleđa* koja je postala “Bukvar” i “Biblija” svim interpretatorima širom sveta.

Pored definicije, Tilden u prvom poglavlju ove knjige postavlja i šest osnovnih principa interpretacije (Tilden 1977:9):

1. Svaka interpretacija koja ne uključuje iskustva posetioca je sterilna;
2. Informacija sama po sebi nije interpretacija;
3. Interpretacija je umetnost koja u sebi kombinuje različite umetnosti;
4. Osnovni cilj interpretacije nije pouka, već provokacija;
5. Interpretacija treba radije da predstavi celinu, nego delove;
6. Interpretacija za decu ne sme da bude skraćena interpretacija za odrasle.

Kada govori o principima, sam autor kaže da je verovatno moguće sve svesti samo na jedan princip koji zagovara interpretaciju kao provokaciju. Takođe, on se nadao da će njegova knjiga isprovocirati druge autore da nastave započeti niz. Kada Tilden kaže da interpretacija mora da uključi iskustva posetilaca, on misli da je neophodno u interpretaciji postaviti reper, odnosno referentni okvir, na osnovu kojeg se mogu lakše komunicirati određene vrednosti i informacije (starije, veće, značajnije,

bolje i sl.). On tvrdi da svaka informacija nije interpretacija, iako svaka interpretacija nužno sadrži informacije. Tilden interpretaciju naziva umetnošću, odnosno skreće pažnju na njen interdisciplinarni karakter, kao i na potrebu posedovanja različitih talenata i veština (komunikativnost, kreativno pisanje, gluma i dr.). Četvrti princip je u vezi sa izuzetno čestom greškom koja se u praksi dešava, naročito u vremenu specijalističkih znanja. On naglašava da interpretacija mora da bude sveobuhvatna, da pruži jasan okvir, a tek onda da predstavi detalje. I kao poslednji princip naglašava različitost interpretacije za decu od interpretacije za odrasle, podvlačeći da interpretacija za decu ne sme da bude puko prepričavanje interpretacije za odrasle, već da se razvija u skladu sa znanjima i potrebama dece, kao i u skladu sa njihovom estetikom i razumevanjem sveta koji ih okružuje.

Na četvrtom internacionalnom kongresu interpretacije (4th Heritage Interpretation International Global Congress) održanom u Barseloni marta 1995. godine, u skladu sa savremenim trendovima u psihologiji, postavljeni su i novi principi interpretacije koji podvlače značaj iskustva i forsiraju interakciju i multimedijalnost:

- Neophodno je otvoriti interpretaciju nasleđa za sva ljudska čula;
- Neophodno je povećati zadovoljstvo posetioca obezbeđujući im nova iskustva, senzacije i sugestije zasnovane na kulturnim i prirodnim potencijalima;
- Važnije je da se posetioci aktivno uključe nego da primaju što veći broj informacija;
- Neophodno je uložiti dodatni napor da se poveća poštovanje i razumevanje kod posetioca za nasleđe koje ih svakodnevno okružuje.

Oslanjajući se na Tildenove principe i sledeći njegov poziv, Lari Bek i Ted Kejbl (Larry Beck i Ted Cable) su 2002. godine izdali knjigu pod nazivom *Interpretacija za 21. vek*. U ovom delu oni detaljno objašnjavaju šest redefinisanih Tildenovih principa i devet novouspostavljenih, uspostavljajući znatno širi okvir interpretacije.

Njihovih 15 principa glase:

1. Treba osvetliti interesovanje, interpretacija se mora oslanjati na iskustvo posetioca.
2. Svrha interpretacije nije samo prenošenje informacija, već obezbeđivanje dubljeg značenja i istina.
3. Interpretativna prezentacija, kao umetnički rad, mora biti dizajnirana kao priča koja informiše, zabavlja i objašnjava.
4. Svrha interpretativne priče je da inspiriše i izazove posetioce da prošire svoje vidike.
5. Interpretacija treba da prezentuje kompletne teme i da se obraća pojedincu u celini.
6. Interpretacija za decu, tinejdžere i odrasle mora da ima potpuno različit pristup.
7. Svako mesto je istorijsko. Interpretatori treba da ožive prošlost kako bi učinili sadašnjost prijatnijom, a budućnost sadržajnijom.
8. Tehnologija može otkriti svet na uzbudljivo nove načine. Međutim, uključivanje tehnologija u interpretativne programe mora biti precizno i pažljivo.
9. Interpretator mora voditi računa podjednako o kvantitetu i kvalitetu informacija koje predstavlja. Usmerena, dobro istražena interpretacija može biti mnogo moćnija od dužeg predavanja.
10. Pre nego što uključi umetnost u interpretaciju, interpretator mora ovladati osnovnim komunikacijskim tehnikama. Kvalitetna interpretacija zavisi od interpretatorovog znanja i veština koje moraju da se kontinuirano razvijaju.
11. Interpretativno pisanje mora da bude usmereno ka temama o kojima čitaoci žele nešto više da saznaju, uz mudrost, ali i poniznost i brižnost.

12. Svaki interpretativni program morao bi biti sposoban da privuče podršku – finansijsku, političku, administrativnu, podršku volontera, ili bilo koji drugi vid podrške da bi se program razvijao.
13. Interpretatori treba da usađuju publici mogućnost i želju da osete lepotu svog okruženja, kako bi obezbedili sopstveni napredak, ali i osigurali zaštitu nasleđa.
14. Interpretatori treba da obezbede optimalno iskustvo kroz promišljene programe i dizajn.
15. Strast je specijalni dodatak za snažnu i efektivnu interpretaciju – podjednako strast prema nasleđu i ljudima koji dolaze da budu inspirisani njime.

Na osnovu ovako definisanih principa vidi se da se odnos prema interpretaciji kod profesionalnih interpretatora, kako sebe vole da nazivaju, za pedeset godina u biti nije mnogo promenio, bez obzira na jak uticaj novih tehnologija, projektnog i strateškog menadžmenta. Međutim, poslednjih godina ipak je primećen znatan napredak činjenicom da su profesionalna udruženja interpretatora podržala Čarlston deklaraciju (2005) i Ename povelju (2008) koje nisu inicirane od strane interpretatora i u kojima se vidi znatan napredak u odnosu prema postavljanju uloge zajednice, kao i sagledavanju interpretativnog procesa ne samo kao komunikacijskog i edukacijskog, već i kao istraživačkog i participativnog.

Čarlston deklaracija o interpretaciji nasleđa nastala kao rezultat Osmog međunarodnog simpozijuma američkog ICOMOS-a održanog u Čarlstonu u Južnoj Karolini 2005. godine imala je veliki udeo u pravljenju distinkcije između interpretacije i prezentacije. Ovaj dokument, usvojen od strane američkog ICOMOS-a, objašnjava prezentaciju kao pažljivo planiran raspored informacija i materijalnih ostataka od strane naučnika, dizajnera i profesionalaca u oblasti nasleđa. Kao takva, ona je u velikoj meri jednosmerni način komunikacije. Interpretacija, sa druge strane označava sveukupnu aktivnost, razmišljanje, istraživanje i kreiranje nasleđa. Uključivanje i učešće posetilaca, lokalne zajednice i drugih zainteresovanih strana, različitih uzrasta i obrazovnih profila, od suštinskog je značaja za interpretaciju i transformaciju kulturnog nasleđa od statičkih

spomenika u mesta i izvore učenja i razmišljanja o prošlosti, kao i dragocene resurse za održivi razvoj lokalne zajednice i međukulturni i međugeneracijski dijalog.

Različite postavke principa interpretacije mogu se zaključiti sa pregledom ICOMOS Ename¹⁰ povelje za interpretaciju kulturnog nasleđa na nalazištima koja je ratifikovana 2008. godine u Kvebeku u Kanadi. Nastao kao rezultat uspešne prakse istoimenog arheološkog lokaliteta u Belgiji, ovaj dokument sadrži 7 principa:

- Dostupnost i razumljivost. Prvi princip pravi vezu između nasleđa i osnovnih ljudskih prava, dajući u napomeni objašnjenje po kojem je Deklaracija Ujedinjenih nacija o ljudskim pravima iz 1948. godine propisala pravo svakog čoveka na slobodu učestvovanja u kulturnom životu zajednice, a da je Ikomova Stokholmska deklaracija iz 1998. godine proširila ovo pravo i na kulturno nasleđe. Na osnovu toga svaki pojedinac i zajednica, podjednako kao i institucije i države, imaju odgovarajuća prava i obaveze prema nasleđu. Takođe, naglašava se i neophodnost uvažavanja demografskih i kulturnih različitosti publike, kao i potreba za obezbeđivanjem fizičke dostupnosti.
- Izvori informacija. Interpretacija kulturnog nasleđa na nalazištima mora da bude bazirana na dokazima prikupljenim uz pomoć prihvaćenih naučnih metoda, podjednako kao i na korišćenju izvora iz žive kulturne tradicije. Interpretacija treba da bude zasnovana na dobro istraženoj multidisciplinarnoj studiji nalazišta i njegove okoline. Interpretacija treba da uključi i razmišljanja o alternativnim hipotezama, lokalnoj tradiciji i pričama.
- Kontekst. Interpretacija i prezentacija kulturnog nasleđa nalazišta treba da se odnose na šire društvene, kulturne, istorijske i prirodne kontekste. Naglašava se da treba razlikovati različite periode, faze i uticaje značajne za

---

¹⁰ Ename je višeslojno arheološko nalazište u Belgiji, koje se prostire na površini od 8 hektara. Nalazište je organizovano kao muzej na otvorenom u okviru koga se i dalje organizuju arheološka istraživanja. Pored povelje koja je po ovom nalazištu dobila ime, Ename je naročito poznat po saradnji između stručnjaka i lokalne zajednice, kao i najranijoj primeni savremene informaciono-komunikacijske tehnologije u službi interpretacije vrednosti nasleđa.

evoluciju nalazišta, kao i sve pojedince i grupe koje su doprinele povećanju njegovog značaja. Kulturni predeo, odnosno prirodno okruženje, sastavni je deo vrednosti nalazišta i kao takvo treba da bude uzeto u obzir pri njegovom tumačenju. Takođe, izuzetno je važno uključiti i nematerijalne elemente nasleđa, poput, duhovne tradicije, priča, muzike, plesa, književnosti, vizuelne umetnosti i običaja.

- Autentičnost. Interpretacija nasleđa treba da poštuje osnovne principe autentičnosti u duhu Nara dokumenta (1994). Pri tom, autentičnost se odnosi podjednako na ljudske zajednice kao i na materijalne ostatke. Interpretativni programi treba da poštuju tradicionalne društvene funkcije i kulturne prakse nalazišta, kao i dostojanstvo lokalnog stanovništva. Programi ne smeju da ugroze materijalne ostatke, a njihov sadržaj mora biti osmišljen tako da razvija svest o značaju konzervacije.
- Održivost¹¹. Plan interpretacije za kulturno nasleđe nasleđa mora biti osetljiv na njegovo prirodno i kulturno okruženje, uz društvenu, finansijsku i ekološku održivost postavljenu u okviru centralnih ciljeva. Interpretacija mora da služi konzervaciji, edukaciji i ostvarenju drugih kulturnih ciljeva. Uspešnost interpretacionih programa ne sme se meriti samo na osnovu broja posetilaca, već oni treba da obezbede ravnopravne i održive ekonomske, društvene i kulturne koristi za sve zainteresovane strane, kroz edukaciju, treninge i povećane mogućnosti zapošljavanja.
- Inkluzivnost. Interpretacija i prezentacija kulturnog nasleđa nalazišta mora da bude rezultat značajne saradnje između profesionalaca, lokalne zajednice i drugih zainteresovanih strana. Planovi interpretacije treba da budu otvoreni za javne komentare i angažovanje. Zbog pitanja intelektualnih svojina

---

¹¹ Nesporazumi postoje oko preciznog značenja termina *održivost*. Termin se upotrebljava u različitim kontekstima, uključujući razvoj, gradove, poljoprivredu, ekonomiju, tehnologiju, životnu sredinu, turizam, itd. Konfuzija oko značenja ovog termina rezultat je njegove upotrebe u različitim kontekstima u kojima se obično i različito definiše. Najčešća početna definicija ovog termina je u kontekstu razvoja. Održivi razvoj onako kako ga definiše Komisija Ujedinjenih nacija za životnu sredinu i razvoj (tzv. Bruntland komisija) u izveštaju iz 1987. godine podrazumeva razvoj koji potrebama sadašnjosti ne pretpostavlja mogućnosti sledećih generacija da zadovoljavaju svoje potrebe (www.odrzivezajednice.org).

neophodno je raspravljati, pojasniti i dogovoriti pravo na vlasništvo i na korišćenje tekstova i drugog interpretacionog materijala.

- Istraživanje, obuka i evaluacija. Nastavak istraživanja, obuka i evaluacija bitne su komponente interpretacije jednog nalazišta. Interpretacija nalazišta nikako ne bi smela da se zaustavi na postavljanju interpretativne infrastrukture. Svaki interpretativni program mora da bude u funkciji obrazovanja publike različite dobi. Način na koji se oblikuje mora da omogući da se koristi u okviru školskog kurikuluma, neformalnih programa, kroz informacione medije, specijalne aktivnosti, manifestacije i sezonsku uključenost volontera.

Ovi principi mogu se tumačiti kao primena postprocesne teorije, a naročito arheologije za javnost i arheologije zasnovane na zajednici, o čemu će nešto više biti reči u narednom poglavlju. Interesantno je da je ovaj dokument neka vrsta tranzicionog manifesta arheologije s obzirom da nije dosledan i da zagovara autentičnost, jedan od najčešće kritikovanih koncepata procesne arheologije, nasleđen još iz vremena osnivanja discipline.

I pored činjenice da profesionalni interpretatori ne odustaju od prava na svoju disciplinu, oni ne razvijaju svoj teoretski okvir. Međutim, njihov rad je izuzetno značajan prvenstveno zbog kontinuiranog rada na kreiranju instrumenata, tehnologija i medija interpretacije, uspostavljanju standarda i stvaranju smernica za razvoj interpretativnih planova. Ova dokumenta, koja u praksi garantuju efikasnost i efektnost interpretacija, danas su izuzetno korisne alatke i stručnjacima drugih zanimanja, naročito naučnim komunikatorima, muzejskim edukatorima, vodičima i kustosima.

2.2 Interpretacija kao deo arheološkog procesa

Kada govorimo o interpretaciji i arheologiji prva asocijacija je nova teorijska platforma – postprocesna arheologija, koja se često naziva interpretativna arheologija, podvlačeći na taj način njenu heterogenost kao osnovnu karakteristiku. Pod ovim

pojmom krije se čitav sistem postmodernog učenja, promišljanja i delovanja, nastao osamdesetih godina prošlog veka, kao reakcija na procesnu arheologiju. U okviru postprocesne arheologije interpretacija se ne doživljava kao naučno tumačenje jedinstvene istine o prošlosti, već se posmatra kao proces koji zavisi od aktera koji u njemu učestvuju, od sadašnjosti kroz čiju prizmu se posmatra prošlost pri stvaranju znanja, narativa i značenja (Hodder 1995). Postprocesna arheologija interpretaciju vidi kao proces koji je stalno u toku i u kojem nema krajnih definicija prošlosti. *Ona je otvorila nova poglavlja u istoriji arheoloških ideja i osvetlila prošlost iz potpuno novih, često neočekivanih uglova* (Palavestra 2012). Postprocesna arheologija obuhvata različite varijante marksizma, strukturalizma, feminističke kritike i arheologije za javnost (Hodder 1986: 171). Jedna od njenih značajnih osobenosti je i multivokalnost (višeglasje), odnosno to da dozvoljava različita tumačenja, zanimajući se nove teme ili nova čitanja starih. U fokusu postprocesnih arheologa su: rod i pol, ideologija, pitanja konteksta, značenje pejzaža, odnos prema starosedelačkom stanovništvu i zajednici uopšte i sl.

Sledbenici novog teoretskog okvira smatraju da je interpretacija uvek hermeneutična, odnosno da prilikom tumačenja bilo čega mi tome pridajemo novo značenje. Takođe, smatraju i da arheološka interpretacija ne sme da pretenduje na objektivnost i naučno dokazivanje pretpostavki o prošlosti. Oni naglašavaju da svaki istraživač, ali i predstavnik zajednice, ima pravo na svoje tumačenje prošlosti. Zato se i koristi termin interpretativne arheologije, jer se odbacuje svaka vrsta generalizacije. Ovakve postavke i nepriznavanje definitivnog čitanja arheološkog teksta, odnosno prihvatanje da su sva mišljenja i različita viđenja vredna i istinita, opasno su uticala na pojavu nenaučnih i pseudonaučnih tumačenja prošlosti.

Dva nova pravca u arheologiji, arheologija za javnost i arheologija zajednice, pokušavaju da doprinesu rešenju ovog problema, odnosno da izbalansiraju odnos između arheologije, nasleđa i različitih zajednica koje utiču na njegovo stvaranje, čuvanje i korišćenje. Arheologija za javnost teži povećanju transparentnosti i široj vidljivosti rezultata istraživanja i značaja arheologije, dok se arheologija zajednice zasniva na razvijanju kompleksne komunikacije, interakcije i saradnje sa zajednicom, koja za cilj ima održivi razvoj.

Arheolozi koji se bave arheologijom za javnost i arheologijom zajednice bore se za status pod-discipline u okviru arheologije i pokušavaju da ne budu tampon zona između istraživača i kustosa, kao i stručnjaka i lokalne zajednice, već da podstaknu razvoj iskrenih i dugoročnih partnerstava. Njihova metodologija i ciljevi se umnogome poklapaju sa onima koje su razvili tzv. profesionalni interpretatori. Želja arheologije za javnost, a naročito arheologije zajednice, je da se ukinu epiteti ispred interpretacije, poput naučna i popularna i da se interpretacija posmatra kao jedinstveni proces, bez obzira kojoj ciljnoj grupi je namenjena. Poslednjih godina sve više se gubi razlika između ova dva pristupa.

2.2.1. Arheologija i javnost

Termin *public archaeology* u engleskom jeziku prvi put se javlja 1972. god. u publikaciji MekGimzija, od kada je, naročito u Americi i Velikoj Britaniji, široko rasprostranjen (McGimsey 1972). Ovaj termin ima dva značenja, u zavisnosti kako se shvati reč *public*. Prvo značenje podrazumeva upotrebu termina *javno* u odnosu na državu i koristi se kao *javna arheologija*, koja još od otvaranja Britanskog muzeja 1753. godine funkcioniše u okviru državnih institucija. Ovo podrazumeva da država preuzima obavezu da se ponaša u skladu sa javnim interesom, a zadatak *javne arheologije* je da razvije modele koji će osigurati da se želje različite publike poštuju. Mnogi arheolozi uzimaju kao aksiom da je arheologija javna, odnosno da ne postoji privatna arheologija (McGimsey 1972:5).

Drugo, za ovaj rad značajnije značenje, vezuje se za javnost, odnosno grupu individua zainteresovanih za arheologiju, koja čini kritičnu masu u formiranju javnog mnjenja. Na taj način *arheologija za javnost* podrazumeva arheologiju koja javnost ne vidi samo kao statičnu bezličnu publiku koju treba zadovoljiti, već aktera koji aktivno učestvuje, kritikuje i menja.

U prvo vreme termin arheologija za javnost/javna arheologija se koristio da bi definisao praksu u okviru menadžmenta kulturnog nasleđa, suprotno od akademske arheologije i njene brige o “značajnijim” pitanjima. Prvobitno interesovanje za publiku

proisteklo je iz saznanja da ne-arheološka javnost može da obezbedi široku podršku arheologiji i da je uz njenu pomoć mnogo jednostavnije i lakše obezbediti sve što je potrebno za adekvatnu zaštitu i čuvanje arheološkog nasleđa. Vremenom, ovaj pravac se razvija i kroz *obrazovnu arheologiju* i *interpretaciju za javnost*. U poslednjoj deceniji, javnost je dobila mnogo veću ulogu, i od servisa za održavanje lokaliteta prerasla je u partnera arheološkim institucijama.

Tokom 80-tih i 90-tih arheologija za javnost podrazumevala je edukativnu arheologiju i interpretaciju arheološkog nasleđa široj javnosti. Edukativna arheologija bila je fokusirana na širenje znanja kroz formalan sistem obrazovanja, ali takođe i kroz alternativne programe, dok je interpretacija za javnost bila usmerena razvoju metoda i tehnika koji će dovesti do boljeg razumevanja kako i zašto je prošlost relevantna za sadašnjost (Jameson 1997).

Krajem devedesetih arheologija za javnost se razvija težeći da dostigne status discipline čiji je osnovni zadatak da zastupa interese šire javnosti. U predgovoru prvog izdanja časopisa *Public Archaeology Journal*, koji inauguriše arheologiju za javnost kao samostalnu disciplinu, Acherson sugerše da je polje kojim se ona bavi omeđeno problemima nastalim prelaskom arheologije u realni svet ekonomskih konflikta i političke borbe. On zaključuje da je arheologija za javnost zapravo pitanje profesionalne etike (Acherson 2000: 2). Od tada se sve veći broj autora, koji svoj rad svrstavaju u okvir arheologije za javnost, bavi temama u vezi sa divljim iskopavanjima, ilegalnom trgovinom, ali i pravom na nasleđe i ulogom arheologije u stvaranju identiteta.

Do skoro nije bilo ozbiljnijih rasprava i dostupne literature o ovoj oblasti. Tek na prelazu ka dvadeset prvom veku objavljeni su neki značajniji radovi (npr. Stone and Mackenzie 1990; Jameson 1997; McManamon 2000). Krajem devedesetih diskusija je preneti i na internacionalni nivo kroz različite forume, poput Svetskog arheološkog kongresa (Esterhuysen and Smith 1999; Jameson 1999).

Danas, arheologiju za javnost sve više čine pregovori i konflikti o značenju nasleđa. Njena šira definicija obuhvata otvoreni prostor u kojem se diskutuje ne samo o arheološkim rezultatima/proizvodima (kao što su edukativni programi, muzejske postavke i turistički obilasci), već i o procesu tokom kojeg se stvaraju značenja o

arheološkom materijalu. Ona, dakle, obuhvata debatu između zvaničnih institucija koje rade u ime javnosti i različitih interesnih strana koje raspravljaju o značenju i vrednosti arheoloških resursa.

U razmatranju zašto su profesionalni arheolozi počeli da veruju da je izuzetno važno uspostaviti bliži kontakt sa publikom, značajno je ispratiti razvoj pokreta za promovisanje javnog razumevanja nauke. Primer koji sledi je iz Velike Britanije, ali i ostale zemlje razvijenog sveta imale su slične ideje koje su se razvijale u približno istom vremenskom okviru. U izveštaju Kraljevskog društva iz 1985. godine navode se dva glavna razloga za razvoj boljeg razumevanja kod javnosti. Prvi argument je da će se Britanija kao nacija brže i bolje ekonomski razvijati ako je njena radna snaga više upoznata sa naukom i tehnologijom. Drugi razlog je da se poboljšanjem razumevanja kod javnosti stvaraju bolji građani, koji će biti u stanju da donose bolje odluke ako žive u okruženju koje je prožeto naukom (Irwin i Wynne 1996).

U odnosu na sagledavanje činjenice da ako se uspostavi veza sa publikom, više ljudi će razumeti šta to arheolozi pokušavaju da urade i više će podržavati njihove napore, kao i da će se edukacijom javnosti olakšati upravljanje nasleđem i umanjiti popularnost kvazi naučnih teorija, nastao je model arheologije za javnost koji se kasnije ipak pokazao kao ograničavajući. Ovaj model, široko rasprostranjen, svakako, podstiče uključivanje javnosti, ali samo kroz tokove koje odobrava profesionalna praksa. On podrazumeva konstruktivistički pristup arheološkoj interpretaciji i, umesto da publiku opremi setom instrumenata koji će joj pomoći da vrednuje različite dokaze omogućujući joj da dođe do sopstvenih zaključaka, nudi jedinstvenu, nepromenjivu istinu.

Ovaj model pravi razliku između primarne interpretacije, koja podrazumeva arheološku interpretaciju i sekundarne interpretacije – prezentacije pod kojom se podrazumeva popularno prenošenje naučnih rezultata široj javnosti kao da je ona prazan list papira na kome se arheološka interpretacija treba ispisati (Copeland 2004:135).

Sa druge strane uspostavljen je takozvani model višestruke perspektive u okviru kog povezivanje javnosti sa arheologijom ima za cilj da obezbedi ostvarenje svakog čoveka i stimuliše promišljanje i kreativnost. Bez obzira koliko se arheolozi trudili, laici će uvek nasleđu davati sopstvene interpretacije i značenja. Zbog toga je izuzetno

značajno aktivno saradivati sa publikom i prestati pokušavati usmeriti javnost da prati samo jedan put. Posetioci arheoloških lokaliteta, ili muzeja, treba da dobiju tumačenja koja su povezana sa njihovim sopstvenim iskustvima, a ne da budu bombardovani interpretacijama koje su rezultat arheološkog konsenzusa.

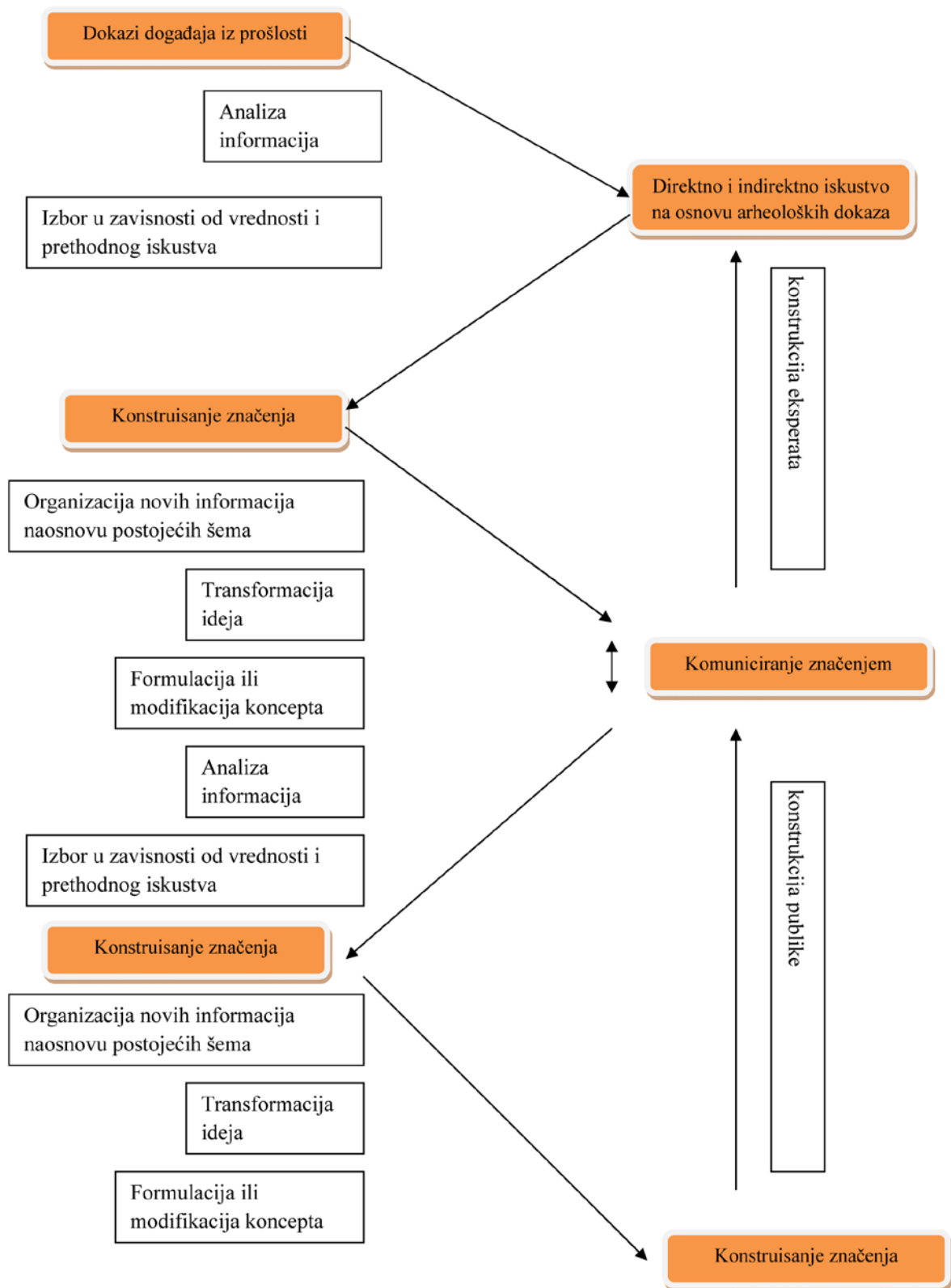
Na prikazu (ilustracija br.1) predstavljen je proces konstruisanja prošlosti podeljen na konstruisanje stručnjaka (primarna interpretacija) i konstruisanje publike (sekundarna interpretacija). Razumevanje ovog procesa može da pomogne u izboru adekvatnog modela komunikacije sa javnošću.

Prva faza počinje kada arheolog, ili neki drugi ekspert stekne konkretno iskustvo kroz iskopavanja, analizu ili literaturu. Konstrukcija prošlosti potom se formira na osnovu njegovog prethodnog iskustva i prihvaćenih vrednosti. Potom se novi podaci organizuju i transformišu, na osnovu čega se formiraju ili modifikuju koncepti. Zatim, sledi nova, druga faza procesa, kada komuniciranjem značenja arheolozi i drugi stručnjaci pokreću proces konstruisanja prošlosti kod publike.

U izboru adekvatnog modela interpretacije od velikog su značaja i istraživanja publike. Jedno od malobrojnih istraživanja posetilaca na arheološkim nalazištima koje su sprovedi Mejzberg i Silvermen (Masberg, Silverman 1996:24) 1996. godine pokazalo je da su za posetioca najznačajniji aspekti posete:

- fizička aktivnost, poput šetnje lokalitetom
- prisustvo pratioca
- osoblje na lokalitetu
- naučene informacije
- arhitektura
- prirodno okruženje
- kultura

To znači da je posetiocu veoma važan društveni aspekt, odnosno činjenica da tokom boravka na arheološkom lokalitetu ima pratioca, nekog sa kim može da podeli novo iskustvo i sa kim i uz čiju pomoć gradi nova značenja. Zaključak navedenog rada je da posetioci o arheološkom lokalitetu zapravo razmišljaju kao o mozaiku arheoloških ostataka, predela, ljudi i ličnog iskustva u kontekstu drugih posećenih mesta.

Ilustracija br. 1: Grafički prikaz procesa konstruisanja prošlosti po Koplendu (Copeland)

Zbog svega navedenog interpretacija nasleđa mora da se bazira na istraživanju prethodnih iskustava posetilaca i načina percipiranja prikazanog kako bi im se omogućilo da naprave vezu i prepoznaju značaj nasleđa. I pored toga što u praksi arheolozi i dalje ne vide sebe kao osobe čija je interpretacija prošlosti podjednako validna kao i bilo čija druga, došlo je vreme da se podvuče jasna granica između *loše* i *dobre* arheologije za javnost. Druga, za razliku od one prve, prepoznaje i slavi različitost pogleda, verovanja i tumačenja prošlosti, dok u isto vreme prikuplja argumente protiv nekih od interpretacija.

2.2.2 Arheologija zajednice

Iako se može reći da arheologija zajednice oduvek postoji, s obzirom da su se ljudi uvek bavili prošlošću stvarajući narative, povezujući objekte i mesta sa upamćenom, ili zamišljenom prošlošću, i na taj način uspostavljali i razvijali zajednicu, arheologija zajednice kao karakterističan skup praksi u okviru šire discipline, ili kao pod-disciplina, još uvek je u povoju. Proizašla iz političkih aktivnosti brojnih postkolonijalnih i domorodačkih zajednica 70-tih i 80-tih, pojave kritičke teorije i društveno-političkih diskusija u samoj arheologiji, pojavila se kao sredstvo koje razvija i koristi saradnju između zajednice i istraživača u svakoj fazi istraživačkog procesa, kako bi se olakšali i učinili efikasnijim istraživanje i prezentacija prošlosti (Moser, 2002: 220).

Razvoj etičkih kodeksa kao što su oni usvojeni od strane Australijskog arheološkog udruženja (AAA) (Davidson, 1991) i Kanadske radne grupe (1992) ubrzao je razvoj arheologije zajednice. Ovi kodeksi otišli su korak dalje u razvoju odnosa sa zajednicom u pravcu ne samo edukacije i arheologije za javnost, već i šire saradnje vezane za istraživanja. Navedeni kodeksi dosta su različiti od prethodno donetih zakonskih dokumenata, poput zakona o zaštiti grobova domorodačkih Amerikanaca (NAGRA) iz 1990. godine. Kodeksi se zasnivaju na iskustvu da rigorozna pravna regulativa, koliko može da bude pomoć, toliko je često i hendikep, jer definiše

obaveznost konsultacija sa lokalnim zajednicama, ali u praksi se ta saradnja onda ne širi, već se samo kalupi u zakonom propisan okvir.

Upravo iz tih razloga širom sveta razvile su se manje formalne inicijative, nezavisni koraci u okviru pojedinačnih projekata koji su podstakli više organsku i holističku saradnju između stručnjaka i zajednice.

Arheologija zajednice bazira se na premisi da se bolji rezultati arheoloških istraživanja mogu postići ako su brojniji akteri koju su uključeni u interpretaciju prošlosti. Ovo, naravno, ne znači kompromis u odnosu na naučnu prirodu arheologije, već integrisanje istraživanja u zajednicu. Ovakav pristup može da dovede do definisanja alternativnih hipoteza koje bi u daljem razvoju omogućile preispitivanje dominantnih paradigmi. Na taj način umanjuje se mogućnost zloupotrebe arheologije i njenog korišćenja u službi vladajućih ideologija i kontrolisanih tumačenja prošlosti.

Primeri iz prakse pokazuju da su koristi od arheologije zajednice recipročni. Podjednako je ovaj pristup važan lokalnoj zajednici, kao i stručnjacima, koji kroz zajedničku edukaciju i suočavanje sa alternativnim perspektivama mogu da razvijaju sopstvenu disciplinu, što je važan korak za budućnost arheologije. (Marshall, 2002: 218). Arheologija zasnovana na zajednici takođe je i izuzetno efikasna alatka za stvaranje i razvoj procesa društvene kohezije, u okviru kog članovi jedne zajednice, bez obzira da li su u pitanju stanovnici velikih, modernih gradova, ili ruralnih područja, mogu da se okupe i dožive pripadnost kroz osećanje vlasništva nad lokalnim nasleđem i ponos vezan za značaj tog nasleđa. To znači da arheologija zasnovana na zajednici, iako se najčešće vezuje za starosedelačke, postkolonijalne i manjinske grupe, uključuje i stanovništvo tzv. prvog sveta, odnosno svo stanovništvo širom zemljine kugle.

U definisanju arheologije zajednice od suštinskog je značaja identifikovati različite zajednice. Na osnovnom nivou *zajednica* se može definisati kao grupa pojedinaca koja živi u blizini oblasti koja se istražuje. Termin zajednica implicira duh zajedništva, koheziju i solidarnost stvorene kroz zajedničke interese i prostor koji ljudi dele. Ovako definisana zajednica suprotna je od *autentične*. Zajednice nisu homogene, one su višeznačne i u sebi sadrže brojne razlike. Zato je neophodno izbegavati esencijalizam kada se definiše zajednica, one nisu univerzalne i trajne, pa se moraju

sagledavati kao neposredni konstrukti u specifičnim društvenim svetovima (Smith 2004:1). Upravo iz ovih razloga važno je zajednicu uključivati kroz različite predstavnike, poštujući različite interese i identitete – klasu, pol, religiju, ekonomski status, etičku pripadnost, seksualnu opredeljenost i sl.

Definisanje zajednice na osnovu lokacije je korisna polazna osnova za ispitivanje odnosa između trenutnog stanovništva i konkretnog arheološkog nalazišta, jer se na ovaj način ne teži podelama, već se uključuju grupe različitih identiteta. Međutim, definisanje zajednice na ovaj način može da upadne u zamku poistovećivanja mesta sa korenima, što umnogome povećava rizik od zloupotrebe nasleđa. Ipak, aktivno interesovanje za prošlost nije preduslov za uključivanje grupa u arheološke projekte zasnovane na zajednici. Kao što su pokazala istraživanja u Kuseiru u Egiptu, arheološka istraživanja imaju potencijal da utiču na širok spektar ljudi, bez obzira da li oni svesno odlučuju da budu uključeni u proces, ili ne. (Tully 2007:156)

Problematiku definisanja zajednice komplikuju i raseljavanja i migracije. Takođe, definisanje zajednice kroz trenutno stanovništvo uslošnjava problem i nužno postavlja pitanje da li dužina boravka na jednom mestu određuje težinu glasa, odnosno, da li je neko čija porodica živi više generacija na tom mestu ima jači glas od nekog došljaka i da li treba uključiti one koji su se odselili, ali i dalje održavaju jake veze sa zajednicom.

Kada se govori o zajednici ne sme se upasti u zamku isključivog povezivanja po mestu stanovanja ili rodbinskim vezama, već se mora voditi računa i o grupama koje povezuju zajednička interesovanja i uverenja. Ovako široko definisana zajednica, koja prevazilazi lokalne okvire, predstavlja veliki izazov arheolozima, otežava komunikaciju, ali i garantuje sveukupne bolje rezultate.

Saradnja između stručnjaka i zajednice ne sme da se završi samo na saradnji tokom iskopavanja, ona mora da obuhvati sve faze istraživanja kao i prezentaciju rezultata (Tully 2007:156). Na osnovu ovoga može se zaključiti da ne samo da je važno stvarati jake veze između arheologije i zajednice, već je to važno činiti i na relaciji muzeja i zajednice.

Muzeji, uostalom kao i nalazišta, ne sagledavaju se više kao neutralan teren. Zaposleni u muzejima postaju svesni da je važno uvažavati nacionalne, moralne, istorijske i etičke uticaje na tumačenje i korišćenje nasleđa. To, naravno, ne znači da predstavnici zajednice treba uvek da učestvuju u svim fazama planiranja i implementacije interpretacije, paralelno sa kustosima i ostalim stručnjacima. Kako će oni biti uključeni zavisiće od ciljeva koji su postavljeni, profila projekta i definisanih vrednosti, kao, naravno, i od interesovanja i spremnosti zajednice da uzme učešće u ovoj vrsti projekata.

Arheologija zasnovana na zajednici pokušava da diversifikuje glasove koji su uključeni u interpretaciju prošlosti. Ova pod-disciplina jedna je od najbrže rastućih oblasti koja olakšava međusobnu edukaciju arheologa i zajednice. Šire priznavanje ove oblasti ometano je činjenicom da joj nedostaje jasna metodološka struktura.

Sve veći broj projekata deli principe arheologije zajednice, ali se trenutno praktikuju u različitim oblicima. To se može objasniti činjenicom da bez obzira što se njihovi počeci mogu pratiti još od 70-tih i 80-tih godina prošlog veka, arheologija zasnovana na zajednici još uvek nema jasan istraživački fokus i metodološku strukturu. Međutim, moglo bi se reći i da je odsustvo eksplicitne metodologije posledica širokog spektra okolnosti u kojima se ova pod-disciplina praktikuje, kao i zbog neobjavljenih rezultata mnogih projekata zasnovanih na saradnji arheologa i zajednice.

I ako primeri iz prakse govore o postojanju nestandardnih pristupa arheologiji zasnovanoj na zajednici, u poslednje vreme sve su češći radovi koji počinju da artikulišu pogodne metodološke pristupe (poput: Leone 1987, McDavid1997, Clarke 2002). Najdetajnija metodološka rasprava u vezi arheologije zasnovane na zajednici proizašla je iz iskustva Stefana Mozera (Moser 2002) i njegovog tima koji rade u Kuseru (eng. Quseir) na obali Crvenog mora u Egiptu, na realizaciji projekta poznatog pod akronimom CAPQ. Moser i njegove kolege predložile su osnovnu metodologiju sastavljenu od sedam komponenti za postizanje efikasne uključenosti zajednice u proučavanje arheoloških resursa i prezentaciju prošlosti. Iako CAPQ nije imao nameru da ponudi recept za sve projekte koji žele da praktikuju arheologiju zasnovanu na zajednici, on svakako nudi u najmanju ruku korisne ideje, koje su proverene u višegodišnjoj praksi. Ovaj projekat inspirisan je pionirskim radom australijskih

arheologa (Pardoe 1990, 1992), koji su kao standard arheoloških istraživanja uveli konsultacije sa zajednicom. CARQ projekat je izdvojen ne samo kao primer dobre prakse, već i kao prekretnica u razvoju arheologije zasnovane na zajednici, jer je prvi projekat koji je finansiran od strane akademskog fonda, a ima za cilj određivanje metodologije ove pod-discipline. Osim ovog jedinstvenog statusa ovaj projekat ima iza sebe i veliki broj publikovanih rezultata.

Metodologija razvijena tokom projekta CAPQ obuhvata 7 elemenata i to: komunikaciju i saradnju; zapošljavanje i obuku; prezentaciju široj javnosti; razgovore i usmenu istoriju; obrazovne resurse; foto i video arhivu, kao i trgovinu pod kontrolom zajednice (Tully 2007:176). Ovih sedam elemenata odnose se na čitav arheološki proces od početne tačke, planiranja projekta, preko prikupljanja podataka kroz rekognosciranje i iskopavanje do analize, deponovanja, publikovanja i prezentacije široj javnosti.

Svaki od ovih elemenata raščlanjen je i podeljen na podstavke:

1. Komunikacija i saradnja između arheološkog tima i predstavnika lokalne zajednice u svim fazama istraživanja:
  - a. Kontinuirano dvosmerni dijalog u cilju pune saradnje na interpretaciji i prezentaciji;
  - b. Partnerstvo sa lokalnim organizacijama da bi se integrisali rezultati istraživanja u buduće planove upravljanja i prezentacije;
  - c. Izrada strateških dokumenata. Redovni izveštaji upućeni lokalnim organizacijama i drugim grupama;
  - d. Otvorenost, odnosno dostupnost informacija čak i u periodima kada ekipa nije na terenu;
  - e. Upravljanje i vlasništvo. Davati lokalnom stanovništvu ulogu moderatora i omogućiti mu da se bavi prezentacijom;
  - f. Društvena interakcija. Razviti prijateljske odnose kako bi se pokazali dugoročni interesi suprotno od čistog biznisa;
  - g. Priznavanje teškoća. Priznavanje neizbežnosti problema i sporova čini ih lakše savladivim.
2. Obuka, edukacija i volontiranje lokalnog stanovništva u svim oblastima projekta

- a. Pomoć u održavanju centralne uloge lokalnog stanovništva i razvoju veština za prezentaciju nasleđa;
  - b. Obezbeđivanje kontinuiteta donošenja odluka održavajući isti tim čak i kada je arheološka ekipa odsutna;
  - c. Volontiranje članova lokalne zajednice u različitim oblastima projekta;
  - d. Razvoj veština potrebnih za nova radna mesta kroz prekvalifikaciju;
  - e. Prenošnje znanja i ideja zaposlenih i volontera na druge;
  - f. Zapošljavanje radnika za stalno, pre nego njihovo angažovanje na povremenim poslovima, jer se i na taj način osigurava kontinuitet projekta;
  - g. Obuka lokalnog stanovništva za nove formalne kvalifikacije i neformalne veštine;
  - h. Zapošljavanje članova lokalne zajednice kao vodiča na lokalitetu ili u muzeju kako bi se održala kontrola nad nasleđem i podstakle različite kulturne grupe na interakciju;
  - i. Zapošljavanje lokalnih arheologa takođe podstiče kvalitet saradnje i razvija autoritet i snagu lokalnih grupa.
3. Prezentacija za širu javnost je ključni elemenat u prenošenju informacija zajednici:
- a. Prezentacija rezultata, kojom se prikazuje značaj nasleđa;
  - b. Pronalaženje odgovarajućih formi i metoda prezentacije;
  - c. Razvoj centara nasleđa, vizitorskih centara koji će obuhvatiti prezentaciju savremene tradicije i novije istorije pre nego samo daleke prošlosti;
  - d. Uključivanje zajednice kroz izbor tema;
  - e. Razmatranje poslednjih muzeoloških pristupa u radu sa različitim kulturnim grupama;
  - f. Priprema lokaliteta za prezentaciju široj javnosti;
  - g. Podsticanje plasiranja povratnih informacija i uključenosti izradom strategije prezentacije i slanjem redovnih izveštaja zajednici;

- h. Stvaranje povremenih izložbi dok su pripreme za stalnu postavku u toku, kako bi se olakšala implementacija stalne postavke;
  - i. Razvoj saradnje na relaciji London – Kvese;
  - j. Realizacija zbirne evaluacije da bi se otkrilo koliko efikasno muzej i/ili centar nasleđa (heritage center) komuniciraju sa lokalnim stanovništvom i turistima.
4. Intervjuisanje i upoznavanje sa usmenom istorijom da bi se videlo kako lokalno stanovništvo reaguje na arheologiju i kako je ona povezana sa tradicionalnim idejama o prošlosti:
- a. Intervjuisanje i upoznavanje sa usmenom istorijom kako bi se postigla raznovrsnija interpretacija arheoloških nalaza i olakšalo konstruisanje sveukupne slike života na nalazištu;
  - b. Otkrivanje ciljeva lokalne zajednice u vezi sa nalazištem i razvoj uključenosti;
  - c. Istražiti značaj, prikladne teme i tehnike intervjuisanja unapred;
  - d. Obezbediti da se dobijene informacije koriste na način kako to zajednica želi.
5. Obrazovni resursi za uključivanje mladih ljudi u arheološka istraživanja:
- a. Obezbeđivanje organizovanih poseta nalazištu;
  - b. Štampanje dečije knjige, jer one razvijaju ponos i imaginaciju u odnosu na prošlost;
  - c. Priređivanje materijala za nastavnike;
  - d. Kreiranje baze podataka koja obuhvata artefakte, kako bi se obezbedili digitalni resursi koji omogućuju pristup svim zainteresovanima;
  - e. Razvoj različitih aktivnosti, poput vođenja kroz lokalitet i muzej, radionica, seminara i drugo.
6. Foto i video arhiva da bi se zabeležio rad arheologa i kreirao materijal koji će se projektovati tokom izložbe:
- a. Vođenje foto dokumentacije o saradnji sa lokalnim stanovništvom, da bi se upotpunila arheološka dokumentacija;

- b. Snimanje video zapisa da bi se pokazale aktivnosti iz dana u dan uz intervju sa lokalnim stanovništvom.

7. Kontrola trgovine od strane lokalne zajednice:

- a. Proizvodnja suvenira;
- b. Izraditi logo projekta i majice, što će pomoći da se razvije identitet i olakša promocija.

Metodologija koju je predložio Mozer i pored toga što uključuje različite segmente određenima daje prioritet. Čak i letimičnim pregledom ponuđenih elemenata uočava se značajnija posvećenost završnim fazama arheološkog procesa, poput prezentacije i širenja znanja. Iako se arheologija zasnovana na saradnji sa zajednicom razlikuje od ostalih arheoloških pod-disciplina upravo po insistiranju na saradnji u svim fazama arheološkog procesa, nedostaje razrađenija metodologija upravo za segmente koje arheolozi tradicionalno čuvaju za sebe. Predstavljena metodologija poslednjih godina doživela je verifikaciju, ali i dopunu, iako joj i dalje nedostaje razrada u istraživanju i interpretaciji.

Poslednjih godina arheologija zajednice često se razvija i pod nazivom participativna arheološka istraživanja zajednice (eng. community based participatory research – CBPR). Teorijsko razumevanje ovog koncepta (isto kao i kod arheologije zajednice) zasnovano je na pretpostavci da arheološka istraživanja treba da doprinesu razvoju društva, kao i da je nužno obezbediti njihovu demokratičnost, s obzirom da je znanje moć, odnosno da oni koji proizvode znanje stiču moć (Gaventa 1993).

Jedan od najuspešnijih primera implementacije CBPR projekta je arheološko nalazište Čatal Hujik (Çatalhöyük) u Turskoj. Od sredine dvehiljaditih, na ovom nalazištu uporedo sa arheološkim iskopavanjima realizuju se participativni istraživački projekti. Preciznije rečeno, poslednjih godina intenzivno se radi na povećanju kapaciteta lokalnog, seoskog stanovništva da uzmu učešće u iskopavanjima kako bi ovaj projekat mogao da zaživi u planiranom obliku. Projekat je započeo radom sa stažistima koji su obučavani u istraživanju i menadžmentu nalazišta. Takođe, kao deo ovog projekta razvijena je radionica u kojoj lokalne žene prave tradicionalne proizvode sa motivima pronađenim na nalazištu. Jedan od najpopularnijih segmenata ovog projekta je i dečije

pozorište čiji je repertoar uvek u vezi sa Čatal Hujikom, meštani razvijaju scenarija uz pomoć arheologa, a nalazište je pozornica za izvođenje predstava (Atalay 2010).

Poslednjih godina širom sveta zaživeli su slični projekti. Publikovan je i veći broj akademskih radova u čijem su fokusu američki Indijanci, američki Afrikanci, irski Amerikanci, zajednice nekadašnjih industrijskih gradova, zajednice imigranata, kao i zajednice u Irskoj i Australiji (Shackel, Chambers 2004).

I pored činjenice da ovaj pristup nije razvijen u Srbiji, kod domaćih arheologa široko je osvešćen značaj uključivanja lokalnog stanovništva kao podrške arheološkim istraživanjima. U vremenu koje sledi neophodno je pokrenuti inicijative koje će lokalno stanovništvo kao pomoćne radnike i ispitanike pretvoriti u ravnopravne partnere i saradnike.

2.3 Interpretacija nasleđa kao deo procesa muzealizacije

Poslednjih decenija širom sveta svedoci smo svojevrsnog muzejskog buma. Na sve strane niču novi muzeji¹², za čiju izgradnju i opremanje se troše, do sada, nezamislivi budžeti¹³, a oni stari konstantno beleže veću posetu¹⁴. Međutim, kao što je već naglašeno kada je u pitanju izuzetna popularnost arheologije u današnje vreme, čini se da i popularna statistika vezana za muzeje samo prikriva krizu u kojoj se oni nalaze (Žilber 2005).

---

¹² Procenjuje se da u svetu danas ima oko 55 000 registrovanih muzeja (Museum of the World 2012)

¹³ Procenjuje se da će novi Luvr u Abu Dabiju, čije se otvaranje planira 2015. godine, koštati 108 miliona dolara za izgradnju objekta, 525 miliona dolara biće plaćeno za korišćenje imena i 747 miliona za pozajmicu eksponata i ekskluzivne gostujuće izložbe.

¹⁴ U 2012. godini Luvr je zabeležio rekordnu posetu od 9.7 miliona, Britanski muzej od 6.7 miliona, Metropolitan od 6.1 milion, Vatikanski muzej imao je posetu od 5.5 miliona a Tejt Modern zauzeo je peto mesto sa ukupno 5.3 miliona posetilaca. Interesantno je da je u isto vreme Britanski muzej zabeležio rekordnu onlajn posetu od 27.3 miliona.

Kao odgovor na ovakvo stanje muzeja postavljen je novi teoretski okvir – Nova muzeologija¹⁵, koja je u isto vreme pokušaj razvoja discipline i odgovor na ubrzane promene društva koje ga uslovljavaju. Poslednja dva veka muzeologija je prešla značajni put od istorije zbirki i institucija, bavljenja pitanjima tehnika i tehnologija muzejskog posla, do treće faze svog razvoja, prevazilazeći okvire muzeografije, čvršće se utemeljivši i trasirajući put ka filozofiji baštine, odnosno heritologiji (Šola 2002).

Razvijajući ideju muzeologije kao heritologije – nauke o baštini, Tomislav Šola teži totalnom muzeju, muzeju bez zidova, sa kustosima koji rade izvan muzeja na muzejskim akcijama i predmetima *in situ* trudeći se da obezbede njihovu konstantnu upotrebu (Šola 2011). Muzeologiju novog doba on vidi kao disciplinu koja vodi ka uspostavljanju muzeja koji poštuje svoje prirodno i društveno okruženje, muzeja kao dela svakodnevnog ponašanja i sveobuhvatnom naporu za dobrobit zajednice. Takođe, s obzirom da su principi koje uspostavlja muzeologija univerzalni, oni ne moraju nužno da se odnose samo na muzeje, već na sve institucije i organizacije koje se bave nasleđem.

Nova muzeologija predstavlja široko polje aktivnosti u kojem pored brige za zbirke, postoji briga i za društvena pitanja i ulogu muzejskih profesionalaca u tom procesu (Lamas 2010). Ovaj novi teoretski okvir materijalizovao se u dva pravca. Za prvi pravac karakteristične su pojave novih muzeja poput: ekomuzeja, muzeja komšiluka, muzeja zajednice i sl. Drugi pravac prati uspostavljanje koncepata participacije, reprezentacije i društvene inkluzije koji uključuju široku publiku sa znatno većom i aktivnijom ulogom u već postojećim muzejima. Do devedesetih godina prošlog veka nova muzeologija se kretala gotovo u potpunosti u pravcu razvoja novih tipova muzeja. Od tada bivamo svedoci velikog buma projekata u vezi sa zajednicama u tradicionalnim muzejima.

Takođe, nova muzeologija ima i dve škole jedna je tzv. britanska, koja u fokus stavlja razvoj publike, pristupačnost, participaciju i socijalnu inkluziju. Latino-američka škola je više povezana sa idejom razvoja, odnosno sa tezom da je nasleđe alatka za

---

¹⁵ Termin Nouvelle Muséologie prvi put je iskoristio André Desvallées 1980. godine u Francuskoj, ali se on najčešće vezuje za engleski prevod koji je prvi put upotrebio Petar Vergo u svojoj istoimenoj knjizi (New Museology, 1998).

razvoj. Ova škola ima društveno-politički ugao sagledavanja, gde se koristi pristup odozdo na gore, dok britanski pristup teži izbalansiranom inkluzivnom društvu.

Bez obzira na pristup, da bi se osigurala društvena funkcija muzeja i drugih institucija memorije neophodno je obezbediti širu primenu interpretacije u muzejskoj praksi, gde je ona ključni deo procesa muzealizacije u svim njenim fazama, kroz kreiranje vrednosti nasleđa i komuniciranje tih vrednosti. Novi, šire sagledan muzeološki okvir, koji drugačije definiše objekte i aktere muzealizacije, omogućio je nove interpretacije koje će muzealizaciju kao strategiju čuvanja zameniti muzealizacijom kao strategijom korišćenja.

2.3.1. Predmet i proces muzealizacije

Jedan od najznačajnijih muzejskih teoretičara Stranski smatra da je muzealnost osnovna osobina muzejskog predmeta, odnosno osobina koja omogućuje predmetu da bude dokument neke druge realnosti, odnosno nekog drugog prostora, vremena i/ili društva (Marojević 1992). Ovaj teoretičar muzejski predmet, odnosno muzealiju stavlja u centar procesa muzealizacije i podvlači četiri osnovne osobine predmeta: materijal (sirovina, oblik, konstrukcija, tehnologija), istorija (namena i upotreba), okolinu (prirodnu i društvenu) i važnost (poruka).

Kasnije će njegovi sledbenici (I. Marojević, T. Šola, P. Van Menš i dr.) objašnjavajući pojam muzealizacije, odnosno proces transmisije nasleđenih predmeta iz prošlosti u novi kontekst koji im garantuje zaštitu i korišćenje, centralno mesto oduzeti objektu i dati subjektu. Zagovornici nove muzeologije glavnu ulogu daju interpretatoru, (bio on iz akademskog kruga, ili neki drugi član zajednice povezane nasleđem) jer je on taj koji kreira vrednosti na osnovu kojih ostaci prošlosti dobijaju titulu nasleđe, ili baština¹⁶. Oni će takođe skrenuti pažnju na pogrešno sagledanu autentičnost i

---

¹⁶ I pored činjenice da veliki broj teoretičara, naročito iz akademskog kruga kome i sama pripada (poput T. Šole, D. Bulatovića i M. Popadića) prave razliku između nasleđa i baštine, smatrajući baštinom nasleđe koje smo odlučili da sačuvamo, autorka ovog rada baštinu i nasleđe tretira kao sinonime. Njeni razlozi nisu ideološki problemi sa terminom baština, već su prvenstveno praktične prirode. Naime, autorka

nezavisnost vrednosti koje muzejski predmet sadrži, kao i na više nepoželjne kriterijume za selekciju predmeta, koji su doveli do hijerarhije i nužnog zaboravljanja predmeta svakodnevnice.

Novi teoretski okvir doveo je do novog sagledavanja vrednosti predmeta, koje su otišle dalje od jedinstvenosti, monumentalnosti ili estetskih vrednosti i izašle izvan samog predmeta ka ideji koja stoji iza njega. *Objekat je samo vidljiv simbol intelektualnog procesa* (Riply 1969) odnosno, istinski predmet muzeja nije trodimenzionalna materijalna činjenica, već iskustvo i značaj koji ga predstavljaju.

Novi teoretičari, proces muzealizacije, kao transfer konteksta, razumeju kroz multidisciplinarni i sintetički pristup. Da bi objasnio muzejsko istraživanje Piter Van Menš uvodi podelu na tri konteksta u odnosu na koje interpretiramo ostatke prošlosti. (Marojević 1992). Primarni kontekst je onaj u kome su ostaci nastali, gde je nastala prva ideja da se oni stvore, zatim gde su napravljeni i korišćeni, ali takođe gde se njima trgovalo, gde su reciklirani i/ili imali novu upotrebu. Arheološki kontekst je kontekst u kome je predmet pronađen. On može biti dvostruki: stabilan (kada je došlo do namernog pohranjivanja kao u grobove ili ostave) i nestabilan (poput tavana, podruma ili nekih drugih privremenih depozita usled društvene ili tehnološke istrošenosti). Poseban kontekst vezan za interpretaciju muzejskih predmeta je muzejski kontekst u kome se kreiraju i komuniciraju različiti nivoi vrednosti predmeta tokom čitave njegove biografije stvarajući različite identitete: idejni, stvarni, istorijski i aktuelni.

U novom razumevanju procesa muzealizacije, kao što je već nagovešteno, uloga predstavnika zajednice koji su okupljeni oko tog nasleđa je značajna. Upravo iz tih razloga participacija postaje jedan od ključnih novih termina koji se koristi da opiše različite ciljeve i prakse. Participacija može da obezbedi kvalitetniju interpretaciju kroz razvoj fonda, nova čitanja muzejskih predmeta, dodatnu dokumentaciju, ali može i da bude metod za razvoj publike, obezbeđivanje edukativnih iskustava za posetioce, stvaranje privlačnih marketinških kampanja, prikazivanje izložbi koje su relevantne za lokalnu zajednicu, stvaranje platforme za dijalog ili način društvenog aktivizma. Umesto da budu *o* nečemu ili *za* nekoga, participativne institucije stvaraju svoje

---

zagovara terminološku jednostavnost koja bi po njoj u praksi doprinela lakšem razumevanju, a samim tim i razvoju saradnje sa neakademsom zajednicom.

sadržaje sa posetiocima. Ishodi participativnosti mogu biti onoliko različiti koliko i ciljevi institucije. U svojoj knjizi *Participativni muzej* Nina Simon je dala tipologiju različitih pristupa (Simon 2010):

1. Participacija kao doprinos – karakteristična za projekte u kojima učesnici doprinose muzejskim programima, posetioci su pozvani da prilože određene predmete, da doprinesu određenim aktivnostima ili idejama u procesu kojim rukovodi institucija. Knjige utisaka predstavljaju jednu od aktivnosti koje doprinose programu.
2. Participacija kao saradnja – javlja se u projektima u kojima učesnici saraduju sa muzejskom institucijom, posetioci su pozvani da budu aktivni partneri u kreiranju projekta koje je stvorila institucija i ona ih u potpunosti kontroliše.
3. Participacija kao zajedničko stvaranje – zastupljena je u projektima u kojima učesnici zajednički stvaraju sa institucijom, članovi zajednice rade zajedno sa muzejskim kustosima od samog početka, da bi definisali ciljeve projekta i generisali program ili kreirali izložbu zasnovanu na interesima zajednice.
4. Participacija kao gostovanje - to su projekti u kojima institucije kulture ustupaju svoj prostor i resurse određenim programima koje razvijaju i izvode javne grupe ili posetioci. Institucije dele prostor i sredstva sa društvenim grupama širokih interesovanja, od amatera do različitih udruženja.

Svi ovi novi pristupi u sagledavanju predmeta, aktera i procesa muzealizacije, dali su interpretaciji nasleđa značajniju poziciju od one koju je imala u okviru osnovne discipline čija su istraživanja muzeji samo prezentovali.

2.3.2 Novi opseg muzealizacije

Osnovna karakteristika novog muzeološkog okvira je društvena relevantnost, a ona kao kišobran okuplja nove pristupe poput: muzeologije zajednice, popularne muzeologije, aktivne muzeologije, participativne muzeologije, ekomuzeologije, teritorijalne muzeologije i sl. (Van Mench, Meijer Van Mench 2011), koje sve mogu da

se podvedu pod društvenu muzeologiju u širem smislu te reči. Zajednički imenilac za sve ove teoretske pravce, bez obzira na razlike, je izrazita veza između muzeja, zajednice i mesta.

Od 70-tih godina prošlog veka uporedo sa razvojem muzeologije razvijali su se i muzeji sa redefinisanom svrhom postojanja, ciljevima, organizacionim strukturama i aktivnostima. Prvi muzeji, aristokratske zbirke kurioziteta, koje su otvorile svoja vrata za posetu, zapravo su bile samo prototipovi muzejskih institucija. Drugi muzejski talas čine gigantski kompleksi muzeja – muzeji hramovi u kojima se gomilaju predmeti koji svedoče o nacionalnom prestižu, romantičarskom pogledu na prošlost i pokušaju da se dokaže opšta superiornost klase i razdoblja. Fokus ovih muzeja bilo je čuvanje sa izuzetno potcrtanom edukativnom funkcijom.

Danas, bez obzira na višedecenijske pokušaje promene, većina muzeja upravo pripada tradicionalnom tipu. Iz tog razloga termin *muzej XX veka* prilično je problematičan jer je većina muzeja nastavila da funkcioniše na način kako je to činila u XVIII i XIX veku. I pored masovnog pokušaja podmlađivanja u vidu savremenog muzejskog fejsliftinga – novih arhitektonskih rešenja i dizajna, novih tehnika prezentacije i metoda za povećanje efikasnosti obrazovnog rada, mnogi tradicionalni muzeji nisu uspeli da izađu iz krize. Ovakvi muzeji, podjednako kao i arheološka nalazišta, stvaraju opšti utisak prestiža, usko specijalizovane naučne posvećenosti i prepoznaju se prvenstveno kao instrument istraživanja i dokumentacije, a tek onda, uglavnom zbog obaveza prema finansijerima, instrument popularizacije i edukacije. S druge strane, poslednjih četrdesetak godina razvijaju se novi muzeji poput: muzeja komšiluka, muzeja civilizacije, 2.0 muzeja i sl., odnosno, muzeja zajednice u širem smislu te reči.

Prvi primeri muzeja zajednice su zapravo muzeji komšiluka koji su počeli da se razvijaju još šezdesetih godina prošlog veka. Iako je ovaj koncept preuzet iz latino-američke prakse zvanično se za prvi muzej komšiluka uzima čuveni Anakostia muzej u Vašingtonu. Osnovan 1967. godine, ovaj muzej u okviru devetnaestočlane porodice Smitsonijan muzeja prvi je muzej koji je finansiran od strane federalne vlade, a pokrivaio je tzv. lokalne teme. Danas ovaj koncept širi se svuda i principi muzeja komšiluka sastavni su deo mnogih programa i projekata od malih umetničkih galerija do

velikih nacionalnih muzeja. U najbolje primere prakse spadaju manji muzeji poput Ving Luk muzeja azijsko-pacifičko-američkog iskustva iz Sijetla, ili Vafl prodavnica¹⁷, koja zapravo i nije muzej u pravom smislu te reči, iz Pitsburka. Među uspešnim primerima su i veliki nacionalni muzeji kao Otvoreni muzej u Glazgovu, koji je 1989. godine odlučio da otvori svoje depoe za članove lokalne zajednice (učenike, osobe trećeg doba, zatvorenike i sl.) i da im bez ograničenja prepusti na korišćenje svoje zbirke za izložbe i istraživanja. Ono što je muzej u Glazgovu omogućio sa trodimenzionalnim objektima, Bruklinski muzej je ponudio onlajn pregled i dopunu dokumentacije za oko 100 000 predmeta.

Najpoznatiji predstavnik muzeja zajednice je ekomuzej. Raširen po celom svetu, koncept ekomuzeja, oko kojega se razvio globalni muzeološki pokret, rođen je u Francuskoj 1971. godine. Razvila su ga dva, istaknuta francuska muzeologa George Henri Rivière i Hugues de Varine. Pojam je nastao od *eco*, skraćenice od ekologije i latinskog termina za nauku. On se pre svega odnosi na novu ideju holističke interpretacije nasleđa, prema kojoj muzej može ispuniti svoju svrhu, koju mu nameće novo postindustrijsko doba, samo ako deluje unutar, a ne izolovan od svoga prirodnog i socijalnog okruženja. Naime, nasuprot specijalističkom zanimanju za specifične predmete i objekte u praksi tradicionalnog muzeja, koji je omeđen svojim zidovima i publikom koju čini naučna elita, ekomuzej se rasprostire na celoj teritoriji zajednice i bavi se kompleksnim interakcijama ljudi i njihovog okruženja. Ulogu kustosa profesionalca u tradicionalnim muzejima sada preuzimaju članovi lokalne zajednice koji su u srži ekomuzeja: oni su istodobno čuvari, prenosioci i korisnici kolektivne memorije koju slavi ekomuzej. Osnovna razlika između ekomuzeja i tradicionalnih muzeja je što su ovi prvi zbirke, posetioce i zgradu zamenili nasleđem, zajednicom i teritorijom. Tokom četiri decenije postojanja na različite načine definisani su principi ekomuzeja. Za ovaj rad najinteresantniji je set od 21 principa koji su postavljeni tako da se mogu koristiti i kao indikatori uspešnosti novopokrenutih projekata, čiji je cilj implementacija

---

¹⁷ Osnivači radnje koja prodaje belgijski, a sada već i internacionalni kolač vafl iskoristili su igru reči pošto waffle na engleskom znači i blebetanje i stvorili inovativan koncept u čijem je centru bila televizijska emisija koja se iz radnje emitovala uživo, a u kojoj su učestvovali kupci. Ova prodavnica u isto vreme je bila javna laboratorija koja je okupljala ljude iz svih sfera života da se uključe u dijalog, eksperiment i koprodukciju kulture. Projekat je funkcionisao kao restoran, TV produkcijski studio, društveni katalizator i biznis. Nažalost, ona više ne postoji.

koncepta ekomuzeja (Corsane 2006).

U tabeli koja sledi (tabela br.1) prikazani su principi/indikatori razvoja ekomuzeja. Od prvog do šestog principi su postavljeni tako da zagovaraju participaciju, od sedmog do dvanaestog oni objašnjavaju funkcije i način rada ekomuzeja, a ostali se odnose na postignuća ekomuzeja.

Tabela br.1: Principi ekomuzeja preuzeti od Corsane

1. Ekomuzej pokreće i njime upravlja lokalna zajednica,
2. Javnost bi trebalo da učestvuje u svim procesima donošenja odluka i aktivnostima,
3. Ekomuzej bi trebalo da podstakne zajedničko vlasništvo i upravljanje lokalne zajednice, akademske javnosti, lokalnih privrednika, lokalne vlasti i državnih struktura,
4. U ekomuzeju akcenat je stavljen na procesima upravljanja nasleđem, a ne proizvodnji i potrošnji,
5. Ekomuzej bi trebao da podstakne saradnju lokalnih zanatlija, umetnika, pisaca, glumaca i muzičara,
6. Njegov uspeh najčešće zavisi od dobrovoljnih napora lokalnih aktera,
7. Ekomuzej je fokusiran na lokalnom identitetu i osećaju za mesto,
8. On obuhvata geografsku teritoriju koja ima zajedničke karakteristike,
9. On podjednako uključuje i prostorni i vremenski aspekt. U odnosu na vremenski, on se bavi kontinuitetom i promenama tokom vremena. Njegov pristup je pre dijahron, nego sinhroničan.
10. Ekomuzej često ima formu fragmentarnog muzeja koji se sastoji od mreže u čijem je središtu hab, a oko njega antene koje čine drugi različiti objekti ili nalazišta,
11. On promoviše prezentaciju, konzervaciju i očuvanje resursa nasleđa in situ.
12. U njemu se podjednaka pažnja posvećuje pokretnom i nepokretnom, materijalnom i nematerijalnom nasleđu,
13. Ekomuzej podstiče održivi razvoj i korišćenje resursa,
14. On omogućava promene i razvoj za bolji život,
15. On podstiče stalnu dokumentaciju prošlosti i sadašnjeg života i interakciju ljudi sa okruženjem,
16. Ekomuzej promoviše istraživanje na više nivoa, od istraživanja lokalnih poznavalaca do istraživanja na akademskom nivou,
17. On promoviše multidisciplinarni i interdisciplinarni pristup nasleđu,
18. Ekomuzej podstiče holistički pristup interpretaciji odnosa kultura/priroda,
19. On pokušava da ilustruje vezu između: tehnologija/pojedinac, priroda/kultura i prošlost/sadašnjost,
20. On može obezbediti vezu između nasleđa i odgovornog turizma,
21. Ekomuzej može obezbediti značajnu korist lokalnoj zajednici poput: osećaja ponosa, rehabilitacije mesta, ili/i ekonomskog prihoda.

Iako raširen širom sveta (najviše u Francuskoj, Italiji i Skandinavskim zemljama) ovaj koncept nije u potpunosti zaživeo u regionu Jugoistočne Evrope. Jedini njegov pravi predstavnik u čitavom regionu je Kuća o batani¹⁸ iz Rovinja, dok u Srbiji, bez obzira na sad već prihvaćeno korišćenje termina¹⁹ ekomuzeji nisu razvijeni.

Širenju opsega muzealizacije doprinosi i razvoj koncepta integrisanog muzeja (Van Mench, Meijer Van Mench 2011). Kao imperativ razvoja muzeja u savremenom društvu ovaj pristup dovodi se u vezu sa interdisciplinarnošću, organizacionom povezanošću, jedinstvom svih oblika nasleđa i njihovom sveobuhvatnom vezom sa zajednicom. Jedan od uspešnih primera integrisanih muzeja je Muzej civilizacije u Kvebeku koji je otvoren 1988. godine²⁰.

Mreža nasleđa (heritage web) je još jedan od koncepata razvijenih da bi osnažio integraciju muzeja u društvo. Koncept postavljen od strane Kathy Gee (Gee 1995) zamišljen je kao okvir za razvoj partnerstva različitih institucija okupljenih oko ideje da dele zajedničke vrednosti (zaštita, javni pristup, društvena svrha). Slično ovome razvijeni su i drugi koncepti poput kulturne organizacije pamćenja (eng. cultural memory organization), predela kulturnih informacija (eng. cultural information landscape), skladišta kulturnog sadržaja (eng. warehouses of cultural content) koji promovišu integrativne percepcije nasleđa i kulture. Na sve ovo može se gledati ne

---

¹⁸ Kuća o batani – Casa della batana (<https://www.batana.org>) osnovana je 2004. godine u Rovinju. Koristeći batanu, najprepoznatljiviji tradicionalni plovni objekat, ovaj ekomuzej prati kontinuitet materijalnog i nematerijalnog pomorskog nasleđa, ali i svakodnevni život Rovinjana povezanih sa morem. Ovde je batana prikazana kao živi nosilac primorske tradicije, ali i kao kohezioni faktor različitih etniciteta, prvenstveno italijanskog i hrvatskog. Ovaj muzej, koristeći materijal iz svog dokumentarnog centra, razvija inovativne programe, koji se realizuju preko čitave godine i koji tretiraju različite teme od starih zanata i gastronomije do tradicionalne muzike. Iako je ovaj muzej prvenstveno okrenut lokalnom stanovništvu, veoma brzo je postao turistička atrakcija.

¹⁹ Poslednjih godina zabeležene su nove inicijative poput onih u Golubincima, Ibarskoj dolini i Senjskom Rudniku, u vezi sa razvojem ekomuzeja. Činjenica da se njihov razvoj vezuje prvenstveno za turizam, a ne društvenu koheziju, kao i da se insistira na razvoju institucije, pre nego na primeni principa, govore u prilog činjenici da su ekomuzeji u Srbiji tek u povoju.

²⁰ Model integrativnog muzeja razvijen je oko koncepta civilizacije Kvebeka, ali i čitavog sveta. U okviru pet ključnih tema – okruženje, jezik, resursi, svet imaginacije i ljudsko telo – razvijen je veliki broj podtema. Teme su povezane cikličnom vezom sa značenjima, pristupima i funkcijama u okviru muzeja, dajući mogućnost kaleidoskopskog iščitavanja koncepta.

samo kao na nove dokumentacione modele, već i kao na nove modele i medijume interpretacije nasleđa.

Koncept ekomuzeja, muzeja komšiluka, i drugih novih tipova muzeja i muzejskih koncepata dugo je tretiran kao buntovnički i alternativan, međutim, njihov uticaj i uloga su se poslednjih godina znatno promenili. Izazovi savremenog društva poput: klimatskih promena, zagađenja životne sredine, nestanka biljnih i životinjskih vrsta, porasta siromaštva, uticali su na prepoznavanje važne uloga ovakvih inicijativa u podršci održivih koncepata koji su definisani u brojnim međunarodnim konvencijama poput održivog razvoja, kulturne i biološke raznovrsnosti, promocije interkulturalnog dijaloga, zaštite nematerijalnog nasleđa i zaštite predela.

Način na koji je T. Šola okarakterisao ekomuzej može se primeniti i na ostale nove vidove muzeja i preuzeti kao manifest muzeja XXI veka. On navodi da je *ekomuzej muzej po meri potreba zajednice, da je manje muzej činjenica, a više proces, manje institucija, a više akcija i reagovanje*. Primećuje i da *zbirka ovog muzeja nije hijerarhijski koncipirana, već predstavlja posledicu aktivne saradnje sa okolinom. U aktuelnoj dilemi između imati i biti, ovaj novi muzej opredeljuje se za biti. On nije ukras društvene sredine, nego njegovo ogledalo* (Šola 2011).

Čini se da će dalji razvoj ovih pristupa, a naročito uspeh primene njihovih principa u tradicionalnim muzejima, dovesti do temeljne promene muzejske prakse, a samim tim i opravdati uvođenje inkluzivnog termina *muzej XXI veka* koji neće biti muzej u užem smislu te reči, već zagovornik kreiranja i korišćenja nasleđa za razvoj zajednice.

3. Interpretacija i razvoj

Rezultati kvalitetne interpretacije ogledaju se u povećanju društvenih i ekonomskih koristi jedne zajednice. Kada je reč o društvenim koristima interpretacija pruža prijatno iskustvo u slobodno vreme i zabavu za sve posetioce bili oni članovi

lokalne zajednice ili turisti. Ona doprinosi doživotnom učenju koristeći različite medije i razvija veštine i znanja volontera i angažovanih članova lokalne zajednice kroz pripremu zajedničkih projekata i komunikaciju sa posetiocima. Takođe, interpretacija podstiče društvenu koheziju, razvija osećaj pripadnosti i ponosa omogućujući članovima lokalne zajednice da se uključe u promišljanje o tome kako je njihova zajednica formirana, šta je posebno u vezi sa njom, o ulozi žena i dece, kao i *običnih* ljudi u životu zajednice kroz vreme. Ona je unapređenje međusobnog razumevanja povećanjem uključenosti marginalnih grupa kroz rad na zajedničkom cilju.

Takođe, interpretacija inspiriše posetioce da koriste pozitivna iskustva ljudi iz prošlosti koja su često u skladu sa ekološkim principima, poput organske proizvodnje hrane, starih zanata, tradicionalnih tehnika gradnje i sl. Interpretacija ima značajnu ulogu i u obezbeđivanju ekonomske koristi za lokalno stanovništvo kroz otvaranje novih radnih mesta, povećanja broja posetilaca, povećanja dužine boravka posetilaca, povećanjem prodaje suvenira i drugih usluga, stimulišući želju turista da detaljnije istraže novootkriveno područje i uživaju u tradicionalnim proizvodima.

Bez interpretacije arheološki materijal ne bi imao status nasleđa, odnosno, u očima drugih bio bi samo još jedna “ruina”, “iskopina” i “starina”. Interpretacija stvara vrednost nasleđa, ona ga objašnjava i pomaže u procesu razumevanja, prihvatanja, razvoja svesti o potrebama istraživanja i zaštite, kao i razvoju inovativnih modela njegovog korišćenja.

Vrednovanje nasleđa podrazumeva razvijanje pozitivnog stava prema njemu na osnovu standardizovanih percepcija, emocija, želja, promišljanja i ponašanja (Anderson 1993:2). Vrednosti nisu konstante, one se menjaju (Lipe 1984). Vrednovanje arheološkog materijala je relativan i dinamičan proces, a vrednost nije nasleđena, ona se stvara i zavisi od konteksta u okviru kojeg vršimo procenu (Tainter, Lucas 1983). Tokom vremena ljudi razvijaju stare vrednosti, ili usvajaju nove. Tradicionalno vrednovanje²¹ nasleđa favorizovalo je samo određenu grupu značaja poput, estetskih, istorijskih i naučnih vrednosti. Vrednovanje je uglavnom vršeno na nacionalnom nivou, a najpopularniji globalni popis nasleđa je Uneskova Lista svetske baštine koja

---

²¹ Sjedinjene američke države su 70-tih godina prošlog veka prve ozvaničile proces vrednovanja nasleđa (Smith 1996).

prvenstveno vrednuje remek dela i izvrsnost. Vremenom se opseg širio, a danas kada je društvena relevantnost nasleđa neupitna, prioriteti za vrednovanje nasleđa pomereni su ka društvenim i ekonomskim vrednostima.

Postoji veliki broj različitih vrsta vrednosti, koji su sastavni deo različito sagledanog značaja nasleđa. Vrednosti se često međusobno preklapaju, i često uzrokuju konflikte. Njihova kompleksnost uticala je i na razvoj većeg broja tipologija. U tabeli koja sledi prikazano je nekoliko najznačajnijih tipologija koje su nastale krajem prošlog veka, a razvijane su od strane multidisciplinarnih autora Lipea (Lipe 1984) i Freja (Frey 1998), kao i autora Bura povelje²² i stručnjaka Engleskog nasleđa (English Heritage 1997). Tabela koja sledi (tabela br. 2) prikazuje umanjeње značaja nekih od vrednosti sa jedne strane, i isticanje drugih, sa druge strane. Različiti pristup prvenstveno je prisutan zbog različitosti bazičnih disciplina iz kojih autori dolaze (arheologija, ekonomija, konzervacija, menadžment nasleđa). Najbolji primer za jednostranost je tipologija Bura povelje u kojoj nedostaje ekonomska vrednost.

Tabela br. 2: Tabela predstavlja najčešće korišćene tipologije vrednosti nasleđa

Lipe (1984)	Frey (1997)	Englesko nasleđe (1997)	Bura povelja (1998)
Ekonomska vrednost	Monetarna vrednost	Kulturna vrednost	Estetska vrednost
Estetska vrednost	Opciona vrednost	Obrazovna vrednost	Istorijska vrednost
Asocijativno – simbolička vrednost	Egzistencijalna vrednost	Ekonomska vrednost	Naučna vrednost
Informativna	Zaostavština	Vrednost kao resurs	Društvena vrednost
	Prestiž	Vrednost za rekreaciju	
	Obrazovna vrednost	Estetska vrednost	

²² Bura povelja razvijena je 1979. godine od strane australijskog ICOMOS-a i jedan je od najvažnijih dokumenata u vezi sa integrativnom konzervacijom čije su smernice citirane i primenjivane i izvan Australije.

Zbog nedovoljne izbalansiranosti prethodnih, bolje poznatih tipologija sagledana je i tipologija razvijena od strane tima Jana Hodera²³ za menadžment plan Čatal Hujika (tabela br. 3). Za potrebe ovog rada, ona je prilagođena, tako što je umesto vrednosti za lokalnu zajednicu postavljena društvena vrednost, dok je politička vrednost izostavljena, s obzirom da je svako vrednovanje politički uslovljeno, odnosno da se politička vrednost nalazi u okviru svake druge vrednosti.

Tabela br. 3: Tipologija vrednosti nasleđa razvijena za potrebe arheološkog nalazišta Čatal Hujik

Čatal Hujik (2004)
Arheološka i istorijska vrednost
Retkost
Predeo
Naučna vrednost
Kulturna vrednost
Obrazovna vrednost
Vrednost za lokalnu zajednicu
Ekonomska vrednost
Turizam
Politička vrednost
Simbolična vrednost
Duhovna vrednost

Za razvoj, a naročito održivi razvoj²⁴ zajednice, značajno je sagledavanje svih od navedenih vrednosti. U tekstu koji sledi naročita pažnja biće posvećena društvenoj

²³ Jan Hoder (Ian Hodder) britanski arheolog i pionir postprocesne arheologije godinama istražuje Čatal Hujik (Çatalhöyük) koji je jedan od najboljih primera svetske prakse u oblasti razvoja veze sa lokalnom zajednicom kao i arheologije za javnost.

²⁴ Pojam održivi razvoj tradicionalno je vezan za ekološke, ekonomske i društvene faktore. Tek nedavno, kao četvrti stub održivosti definisana je kultura (Nurse, 2006). To je donekle paradoks, jer je upravo kultura – sistemi vrednosti, etika, društveni odnosi, ono što određuje način na koji definišemo razvoj i doživljavamo svet oko nas. Evropska konvencija o predelu potpisana 2000. godine u Firenci predstavlja međunarodni dokument koji je prvi otišao korak dalje, jer posmatra kulturno nasleđe kao neraskidiv deo sredine u kojoj živimo i jasno određuje njegovu ulogu u održivom razvoju.

koheziji, do sada najmanje vrednovanom segmentu, koja nastaje kao posledica korišćenja prvenstveno društvene vrednosti, ali i duhovne i simbolične. Takođe, biće obrađen i kulturni turizam, trenutno najpoželjniji način korišćenja arheološkog nasleđa u Srbiji, koji se razvija kombinacijom različitih socio-kulturnih i ekonomskih vrednosti. Poslednji segment ovog poglavlja biće namenjen prikazu odnosa interpretacije i menadžmenta nasleđa, koji predstavlja ultimativnu alatku za održivi razvoj kada je u pitanju nasleđe.

3.1 Interpretacija kao instrument povećanja društvene kohezije

Institucije nasleđa širom sveta, kao posledica turbulentnog i rapidno promenljivog okruženja, sve češće pribegavaju primeni novih pristupa u upravljanju, razvoju savremenih modela svog delovanja i pronalaženju alternativnih izvora finansiranja. Pokušavajući da postanu vidljivije i poželjnije za donatore i sponzore, otvaraju se ka zaboravljenoj publici nudeći joj nove, atraktivne sadržaje. Neosporni su rezultati postignuti poslednjih decenija (ili godina kada je reč o Srbiji), ali stiče se utisak da je motiv institucija nasleđa za promenom uglavnom vezan za finansijski aspekt. U najvećem broju slučajeva u pitanju je suočavanje sa ekonomskom krizom i smanjenim javnim budžetima, bez dovoljne osvešćenosti društvene uloge muzeja i njegovog značaja za društveni razvoj.

Društveni razvoj je proces koordinacije društvenim promenama koji dovodi do blagostanja. Društvena kohezija je jedan od segmenata, odnosno posledica tog razvoja. Ona podrazumeva sposobnost jednog društva da osigura dobrobit svim svojim članovima, da svede na minimum nejednakosti i izbegne podele. Nijedno društvo nije u potpunosti kohezivno; to je pre ideal kojem svako društvo treba da teži održavanjem, poboljšavanjem i prilagođavanjem promenama koje se dešavaju u različitim sferama života (www.inkluzija.gov.rs). Društvena kohezija je više proces nego stanje. Ona podrazumeva osećaj posvećenosti, želju i sposobnost da se živi zajedno u harmoniji.

Razvoj ove paradigme je posledica ekonomskog razvoja, odnosno neo-liberalizma koji je isprovocirao čitav niz društvenih i političkih problema, poput porasta

siromaštva, pogoršavanja zdravlja stanovništva, gubitka poverenja u javne institucije (Jenson 1998). Danas je društvena kohezija jedan od prioriteta velikog broja vlada širom sveta. Ona se sagledava kao veza između ekonomskog rekonstruisanja, društvenih promena i političke akcije.

Društvena kohezija podrazumeva izgradnju zajedničkih vrednosti, smanjenje nejednakosti i osećaj pripadnosti zajednici sa zajedničkim izazovima. Osnovni elementi društvene kohezije i njeni opoziti prikazani su u tabeli koja sledi (tabela br. 4).

Tabela br. 4: Osnovni elementi društvene kohezije i njihove opozicije

Pripadanje	Izolacija
Inkluzija (uključenost)	Isključenost
Participacija (učesće)	Odbačenost
Priznavanje	Negiranje
Legitimnost	Nelegitimnost

Poslednjih godina o društvenoj koheziji sve se manje razmišlja kao o rezultatu zajedničkih vrednosti, a sve više kao o smanjenju društvene isključenosti, kao o frekvenciji društvene interakcije (Elster 1989:298). Odnosno to znači da se društvena kohezija sagledava kao posledica medijacije konflikata. Na taj način umesto kreiranja zajedničkih vrednosti kao imperativ se postavlja priznavanje različitosti. Upravo iz tih razloga glavni zadatak je upravljanje konfliktom i razvoj tolerancije. Bez obzira na ugao posmatranja kohezije kao rezultata procesa kreiranja zajedničkih vrednosti ili pažljivog komuniciranja različitih vrednosti, uloga interpretacije je neosporna, jer upravo ona podjednako i kreira i komunicira vrednosti.

Lisabonski samit Evropskog saveta, koji je održan 2000. godine, postavio je pred Evropsku uniju cilj da postane najkonkurentnija i najdinamičnija privreda zasnovana na znanju u svetu, sposobna da ostvari održivi razvoj sa većim brojem i

kvalitetnijim radnim mestima i većom društvenom kohezijom. Ovim je društvena kohezija proglašena jednim od tri ključna strateška cilja Evropske unije. Opređenost Srbije ka evropskim integracijama, kao i usklađivanje naših sistema i standarda sa Evropskom unijom ovaj proces definišu i kao prioritet naše zemlje za naredni period. Iz tog razloga u okviru Kabineta predsednika Vlade za evropske integracije uspostavljen je Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva, a 2003. godine je usvojena Strategija o smanjenju siromaštva. Ova strategija ima, odnosno imala je za cilj tri osnovna cilja:

- Dinamičan i inkluzivan ekonomski rast, sa fokusom na otvaranju novih radnih mesta i povećanju iznosa zarade u konkurentnijem privatnom sektoru,
- Sprečavanje nastanka novih slučajeva siromaštva osposobljavanjem ugroženih kategorija stanovništva da iskoriste sve prednosti novih mogućnosti za zapošljavanje,
- Održavanje i unapređenje zaštite za najugroženije kategorije stanovništva, posebno u najnerazvijenijim krajevima, efikasnim pružanjem postojećih i novih usluga.

Ovi strateški pravci delovanja podrazumevaju efikasnu primenu postojećih i definisanje novih programa, mera i aktivnosti direktno usmerenih na najsiromašnije i socijalno ugrožene grupe (deca, stari, osobe sa invaliditetom, izbeglice i interno raseljena lica, Romi, ruralno siromašno stanovništvo i neobrazovani) i to posebno u najmanje razvijenim područjima. Usmeravanjem akcija na grupe najugroženijeg stanovništva obezbedilo bi se ne samo njihovo preživljavanje, već bi se stvorila i šansa za ravnopravni pristup zapošljavanju, zdravlju i obrazovanju.

Upravo u ovom segmentu institucije javne memorije, a naročito muzeji, mogu da prepoznaju svoju ulogu i putem novih programa i projekata promene ustaljenu praksu. Na taj način istraživanje, prikupljanje, čuvanje i prezentacija ostataka materijalne kulture iz prošlosti ne bi bili sami sebi cilj, već sredstvo za društveni razvoj.

Da bi se postigla nova, ultimativna vrednost ovih institucija da promovišu društvene promene, neophodno je izvršiti detaljne i široko postavljene izmene na nivou politike institucija, ciljeva i prakse. Muzeji i druge institucije javne memorije ne treba samo da ustupaju svoje prostorije za prezentaciju tema u vezi sa inkluzijom, kojima se

bave druge organizacije, već treba da budu proaktivni i da razvijaju partnerstva i projekte kao posledicu uspešne saradnje, kao i da osoblje muzeja uzme aktivnu ulogu u obrađivanju ovih tema kroz nove interpretacije postojećih zbirki i dokumentacije.

Razvoj društvene kohezije, kroz uključivanje predstavnika zajednice u donošenje odluka u vezi sa strateškim razvojem, kao i pitanjima programa, obezbeđivanje pristupa osobama sa invaliditetom i razvoj sadržaja za najrazličitije ciljne grupe na nivou prepoznavanja i prvih koraka, prisutan je i u muzejima u Srbiji. Međutim, uloga i odgovornost muzeja u vezi sa društvenom kohezijom i povećanjem društvene uključenosti je mnogo šira, a put ka stavljanju muzeja u funkciju ovakvog razvoja je dug i zahtevan uz mnogo pretnji, ali i mogućnosti.

Savremena literatura predlaže sledeću metodologiju za promenu muzejske prakse u cilju značajnijeg prihvatanja odgovornosti i sveobuhvatnijeg sagledavanja njihove društvene uloge (Flaming 2005):

- Razvoj muzejskog menadžmenta koji će obezbediti koherentno upravljanje putem razvoja interdisciplinarnih timova od već zaposlenih stručnjaka u muzeju kojima su priključeni novoangažovani,
- Kreiranje nove strukture koja će da promoviše timski rad i povezivanje različitih odeljenja, sa jasnom porukom da je vreme za promene načina na koji je do sada muzej funkcionisao,
- Razvoj nove vizije muzeja, u cilju pojašnjenja svrhe muzeja i stavljanja fokusa na publiku i društvenu ulogu muzeja,
- Razvoj uključenosti svih zaposlenih u donošenje odluka i razvoj kulture disperzivnog upravljanja institucijom,
- Povećanje svesti o značaju javnog zastupanja, uticaja i negovanju kontakata, priznavajući konkurentnu prirodu muzeja i prirodu njegovog okruženja, kao i obavezu svih zaposlenih da promovišu muzejske aktivnosti i povećavaju vidljivost muzeja u cilju prikupljanja fondova i obezbeđivanja podrške,
- Podsticaj šire zainteresovanosti kroz razvoj proaktivnog i otvorenog pristupa ka različitim vrstama medija, bez obzira da li se radi o štampanim medijima, televiziji, radiju ili sve prisutnijem internetu kroz različite društvene mreže,
- Organizovanje većeg broja obuka u cilju podizanja kapaciteta institucije naročito

za upravljačke veštine, koje su ključne za uspešnu primenu projektnog sistema poslovanja i promenu svakodnevne prakse,

- Podsticanje preuzimanja rizika, kao i ohrabrivanje odlučnosti i inovativnosti u cilju kvalitetnijih i bržih promena,
- Smanjenje straha od neuspeha, koji može da parališe dalji razvoj institucije,
- Sankcionisanje interdisciplinarnog rivalstva, kao i umanjenje značaja rada drugih, odnosno napuštanje prakse *nedodirljivih autoriteta*,
- Rekrutovanje *agenata promene, misionara*, koji stoje iza primere dobre prakse,
- Podizanje nivoa ambicija u muzeju - težnja ka izvrsnosti, ali izvrsnosti u pravom smislu te reči, a ne njenih surogata elitizma i snobizma, jer su upravo muzeji oni koji mogu da pomognu da se svet promeni,
- Pažljiviji i maštovitiji finansijski menadžment u cilju stvaranja uslova neophodnih za preuzimanje rizika koje nose neki od novih programa,
- Razvoj planiranja na svim nivoima, od strateškog višegodišnjeg planiranja, preko izrade srednjoročnih sektorskih planova, do godišnjih planova sa participativnim pristupom, koji uključuje ne samo sve zaposlene, već i sve druge interesne strane, a naročito predstavnike lokalne zajednice.

Ovom dugom spisku, uglavnom inovativnih menadžerskih pristupa, neophodno je dodati i one koji se tiču integrativne interpretacije poput:

- Uključivanje predstavnika zajednice u rane, istraživačke faze muzejskog procesa,
- Omogućiti nove interpretacije i prikazati interpretacije različitih grupa,
- Bez obzira na temu koja se komunicira neophodno je napraviti vezu sa sadašnjošću i dati doprinos u rasvetljavanju nekih gorućih pitanja, predstavljanju popularnih fenomena, ili diskusiji u kojoj učestvuju pojedinci prepoznati od strane zajednice kao relevantni sagovornici.
- Ne insistirati na uspostavljanju konsenzusa, već na dijalogu.

Veliki broj pobrojanih aktivnosti implicira duži vremenski period neophodan za postizanje svih očekivanih rezultata. S obzirom na to da se radi ne samo o promeni

prakse, već i stava zaposlenih, procenjuje se da je neophodno pet do sedam godina da bi se muzej, ali takođe i neka druga institucija nasleđa u tranziciji, postavio na put društvenog razvoja. Bilo bi poželjno da se promene sprovedu usaglašeno i „odozdo“ i „odozgo“, odnosno, da želja za promenama bude podjednako jasno vidljiva i kroz promenu državne kulturne politike, ali i kroz promenu aktivnosti pojedinačnih institucija i pojedinaca. Da li će muzeji, i druge institucije nasleđa, recimo arheološka nalazišta u Srbiji, odgovoriti na izazove savremenog društva, zavisiće od čitavog niza faktora od kojih lična inicijativa i posvećenost imaju poseban značaj.

3.2 Interpretacija kao značajan segment razvoja kulturno-turističkog proizvoda

Sa 9% od bruto domaćeg proizvoda, 1/11 od ukupnog broja zaposlenih, 1,3 triliona dolara prometa i registrovanih 1.035 miliona turista tokom 2012. godine²⁵, turizam je potvrđen kao ključna industrija 21. veka. Kao takav on je predmet interesovanja mnogih istraživača, ali i kreatora političkih agendi širom sveta.

Ubrzane promene u XX veku kao u ogledalu odrazile su se i na turizam. Nekadašnji putnici pretvorili su se u turiste, a istraživači i avanturisti u posmatrače željne pseudodogađaja. Nekada su ljudi putovali da bi sreli druge ljude, danas angažuju agencije koje se istinski trude da pronađu što efikasnije načine da izoluju turiste od sveta kroz koji putuju (Burstin 1983). Želja da se turizmu vrati ekskluzivnost i autentičnost u cilju povećanja konkurentnosti zasićenog tržišta dovela je do razvoja specijalizovanih oblika turizma po meri novog turista. Ovaj novi – postmoderni turista unapred planira svoja putovanja i očekuje aktivan odmor uz razvijanje vlastitih interesa komplementarnih sa lokalnim različitostima (Jelinčić 2009).

Kao odgovor na nove zahteve tržišta, fragmentaciju potražnje i stvaranje tržišnih niša sedamdesetih godina otpočinje munjeviti razvoj kulturnog turizma. U to vreme kulturni turisti su činili manje grupe, uglavnom bolje obrazovanih ljudi koji su tražili nešto više od peska, sunca i mora. Devedesetih godina ova grupa naglo je porasla, pa je

---

²⁵ Podaci preuzeti od UNWTO: Tourism Highlights, izdanje za 2013. godinu.

kulturni turizam postao visoko profilisana, masovna aktivnost. U zavisnosti od izvora i destinacije, danas se između 35 i 70 procenata međunarodnih putovanja ubraja u kulturni turizam, odnosno najmanje 240 miliona putovanja godišnje uključuje elemente ovog vida turizma (McKercher 2002). O njegovoj razvijenosti najbolje govori i veliki broj podformi koje se iz njega izdvajaju, poput eko-turizma, manifestacijskog, gradskog, seoskog, religijskog, konferencijskog i sl. (Tomka 1999).

Postoji veliki broj definicija kulturnog turizma. Američki član ICOMOS-a, primetio je da *kulturni turizam, kao pojam, znači mnogo toga mnogim ljudima i da upravo u tome leže i njegove snage i njegove slabosti* (USICOMOS 1996). Većina postojećih definicija može se podeliti u četiri kategorije: izvedene, motivacione, iskustvene i operativne definicije.

Izvedene definicije kulturni turizam prepoznaju kao formu turizma specijalnih interesa, gde je kultura osnova kako za privlačenje turista, tako i za njihovu motivaciju. Ovoj grupi definicija pripada i široko prihvaćena definicija kod nas koja kulturni turizam određuje *kao selektivni oblik turističkih kretanja, motivisan kulturnim i umetničkim dobrima, vrednostima i sadržajima* (Đukić Dojčinović 2005).

Jedna od najrasprostranjenijih motivacionih definicija jeste ona Svetske turističke organizacije, koja definiše kulturni turizam kao *kretanje ljudi naročito motivisanih kulturnim sadržajima poput studijskih putovanja, umetničkih i kulturnih tura, putovanja na festivale i druge događaje, posete istorijskim mestima i spomenicima, putovanja zbog proučavanja prirode, folkloru i umetnosti, kao i hodočašća* (WTO 1985).

Pristalice iskustvenih definicija smatraju da se samo kroz motivaciju ne može sagledati veličina kulturnog turizma. Iskusišći kulturu, turista postaje edukovan i zabavljen, ima mogućnost da nauči nešto o značaju mesta i zajednice koju posećuje, njihovom nasleđu, kulturi i prirodnom okruženju. Zbog toga smatraju da je iskustvo izuzetno značajan činilac u definisanju kulturnog turizma.

Među teoretičarima postoji i grupa koja izbegava da jasno odredi pojam, već navode da *kulturni turizam podrazumeva posetu...* Oni smatraju da učešće u aktivnostima ima značajniju ulogu u određivanju kulturnog turiste od motivacije,

namere i dubine iskustva. Kada navode mesta koja ovaj turista posećuje, najčešće govore o materijalnim ostacima kulturnog nasleđa, arheološkim nalazištima, muzejima, zamcima, palatama, istorijskim zgradama, znamenitim građevinama, umetnosti, skulpturi, zanatima, galerijama, festivalima, muzičkim, umetničkim, folklornim i pozorišnim događajima, subkulturama, etničkim zajednicama, crkvama, katedralama i drugim pojmovima koji reprezentuju ljude i njihovu kulturu.

U svakom slučaju, kulturni turizam je izuzetno širok pojam. Gotovo je nemoguće jasno odrediti parametre, bilo da se radi o resursima njegovog razvoja, ili o mogućnostima njegovog korišćenja. Zbog toga se u stručnoj literaturi veća pažnja posvećuje objašnjenju zajedničkih sadržalaca svih definicija, a to su: turizam, korišćenje kulturnog nasleđa, konzumiranje iskustva, proizvod i, naravno, turista.

Kada se govori o kulturnom turizmu, važno je podvući da je *kulturni* samo pridev koji ide uz imenicu turizam, odnosno da je on prvo i pre svega turizam. Bez obzira što kulturni turizam koristi kulturu ili kulturno nasleđe kao destinaciju, njegove karakteristike sastavljene su od istih principa kao i bilo koja druga forma turizma, a primarni cilj je razvoj profita, a ne razvoj kulture. Ova forma turizma je primarno komercijalna aktivnost, koja uključuje konzumiranje iskustava i ponudu proizvoda koji prvenstveno moraju imati zabavni karakter. Svi kulturni sadržaji nisu podjednako atraktivni, a svo kulturno nasleđe nije turistički interesantno. Da bi kulturni turista zadovoljio svoje potrebe, neophodno je kulturno nasleđe uz pomoć interpretacije transformisati u kulturno-turistički proizvod vodeći računa o tome da svi kulturni turisti nisu isti.

Veliki broj istraživača bavio se upravo tipologijom turista u cilju postavljanja preduslova za razvoj kulturno-turističkog proizvoda. Olga Hadžić (2006) podelila je kulturne turiste na sledeći način:

- *Opšti kulturni turista*, posećuje razne turističke destinacije u želji da upozna različite kulture,
- *Specijalizovani kulturni turista*, bira manji broj destinacija koje posećuje u želji da produbi znanja o karakterističnim lokacijama,

- *Primarno motivisan kulturni turista*, posećuje destinaciju sa osnovnim ciljem da učestvuje u određenim kulturnim događajima,
- *Usputni kulturni turista*, njegov primarni motiv nije učešće u nekoj kulturnoj aktivnosti, ali planira da tokom boravka na destinaciji uzme učešće u ponuđenim aktivnostima,
- *Slučajno motivisan kulturni turista* je onaj koji ne planira da se tokom posete uključi u kulturne aktivnosti, ali se za ovo odlučuje na destinaciji.

I pored razvoja velikog broja tipologija, različiti autori se slažu da, bez obzira na motiv putovanja, ili očekivanja vezana za sticanje novih iskustava i znanja, svi turisti prevashodno traže opuštajući i zabavan odmor.

Važna osobina kulturnih turista, istaknuta od strane istraživača je i to da su oni željni autentičnosti, koja ne mora, a često je i poželjnije da ne bude realna. Upravo zbog toga ne čudi činjenica da su rekonstrukcije i zabavni parkovi Las Vegasa često popularniji od arheoloških nalazišta i znamenitosti koje su im bile uzor. Ovaj primer nije izuzetak, već gotovo pravilo u svetu u kojem živimo, gde masovna proizvodnja i masovni marketing negiraju autentičnost, u svetu izmišljene tradicije, pseudodogađaja, spektakla, karnevalizacije, trivijalizacije, svetu globalizacije, često nazivanom i kokakolizacijom, diznifikacijom i mekdonaldizacijom (Braun 2003). Da bi se postigla ta autentična neautentičnost, interpretacija igra ključnu ulogu. Interpretacija ne samo da je jedan od najvažnijih medijuma komunikacije sa turistima, već je i ključna komponenta konkretne ponude. Turistička interpretacija fokus sa objekta prebacuje na iskustvo, a za potrebe stvaranja što autentičnijeg iskustva često zanemaruje naučnu, obrazovnu, istorijsku i druge vrednosti, naglašavajući simboličku vrednost, koja se uglavnom komunicira kroz nostalgiju, a u poslednje vreme izuzetno često kroz bizarne aspekte.

Razvoj kulturnog turizma veoma često dovodi se u vezu sa   lokalne zajednice, države, ili regiona. Značaj kulturnog turizma vidljiv je i merljiv u ekonomskom prosperitetu zajednice kroz razvoj pratećih usluga i rasta dopunskih prihoda (npr. od izdavanja stanova, usluga vodiča i sl.) kroz povećanje zaposlenosti, stvaranje dodate vrednosti (npr. razvoja proizvoda sa prepoznatljivim geografskim poreklom), povećanje standarda, rasta cena nekretnina i dr.

Sa druge strane društveni značaj kulturnog turizma mnogo je teže sagledati i izmeriti s obzirom da su društveni aspekti kompleksniji. Kako je kulturno-turistički proizvod namenjen ne samo turistima nego i domaćem stanovništvu, on podstiče bolje razumevanje i poštovanje nasleđa, kao i stvaranje identiteta i potrebe da se ono, kao njegova materijalizacija štiti i dalje koristi. Ovaj vid turizma podstiče razvoj dinamičnog kulturnog života, pretvara lokalne sredine u vibrantnija mesta i doprinosi ugledu i reputaciji ne samo kod turista, već postaje privlačnije mesto za život i rad lokalnom stanovništvu.

Uz pozitivne efektne kulturnog turizma prepoznat je čitav set negativnih aspekata. Od samog početka akademskog istraživanja teme osamdesetih godina prošlog veka prisutno je kritičko preispitivanje kulturnog turizma. Izdvojene su različite negativne posledice među kojima su: komercijalizacija kulture, podsticanje veštačke autentičnosti, izazivanje društvenog konflikta, sukob vrednosti, nesporazum i stereotipizacija (Jelinčić 2009).

Na kritike teoretičara praksa je ubrzo odgovorila razvojem pokreta koji je zagovarao održivi razvoj kulturnog turizma, čiji je ultimativni cilj bio smanjenje negativnih i razvoj pozitivnih uticaja turizma na lokalni razvoj. Konferencija komisije za održivi razvoj održana 1999. godine označila je turizam, sa svim njegovim pozitivnim i negativnim značenjem, jednom od osnovnih pokretačkih snaga i značajnim činiocem održivog razvoja (www.cenort.org.yu).

Svetska turistička organizacija, poštujući osnovni okvir donet u Rio de Žaneiru 1992, definisala je održivi razvoj turizma kao *turizam koji dovodi do upravljanja svim resursima na takav način da se ispunjavaju ekonomske, društvene i estetske potrebe, uz održavanje kulturnog integriteta, bitnih ekoloških procesa, biološke raznovrsnosti i poboljšavanja kvaliteta života.*

Da bi se održali bitni resursi turističke privrede: nedirnuta priroda, bogata i raznovrsna kultura, zadovoljstvo posetilaca i pozitivan stav lokalnog stanovništva, potrebno je primeniti principe održivosti koji se odnose na okruženje, ekonomske i socio-kulturne aspekte. Australijski strateški plan razvoja održivog turizma, 2003-2008.

godine, predstavlja jedan od boljih primera sveobuhvatnog pristupa. Ovaj dokument održivi razvoj u turizmu vezuje za dvanaest principa i to:

1. Biti različit
2. Obezbediti autentičnost
3. Reflektovati vrednosti lokalne zajednice
4. Razumeti i segmentovati tržište
5. Povećavati doživljaje
6. Razviti dodatnu vrednost
7. Poštovati prirodne i kulturne vrednosti
8. Razvijati konzervaciju
9. Razvijati interpretaciju
10. Inovirati dizajn
11. Obezbediti podjednaku korist i turistima i lokalnom stanovništvu
12. Razvijati kapacitete lokalne zajednice

U ovom dokumentu interpretacija zauzima značajno mesto tako što je naznačena kao poseban princip, ali i tako što se podrazumeva, ili može biti sastavni deo drugih principa poput: reflektovanja vrednosti lokalne zajednice, povećanja doživljaja, razvoja dodatnih vrednosti i dr.

Turizam kao alatka za pokretanje ukupnog održivog razvoja zagovara se prvenstveno zbog činjenice da su bazični resursi za turizam lokalna kultura i tradicija, a u turizmu se, izuzev transporta, ne koriste dodatni neobnovljivi resursi. Zatim, turizam pruža izuzetne pogodnosti za smanjenje siromaštva, otvaranje novih radnih mesta i doprinosi ukupnom regionalnom razvoju. Razvoj održivog turizma značajan je i za revitalizaciju i očuvanje kulturnih dobara, kao i povećanje razumevanja među ljudima. Zbog toga se zaključuje da je dostizanje održivog turizma kontinuirani proces koji zahteva stalno praćenje uticaja i korišćenje potrebnih preventivnih i/ili korektivnih mera kad god je to potrebno, kao i da je za njegov uspešan razvoj neophodno podsticati partnerstvo između turizma i menadžmenta kulturnog nasleđa.

Da bi se iskoristili kulturni potencijali i obezbedio pozitivan uticaj kulturnog turizma na lokalnu zajednicu, preporučuje se sagledavanje kulturnog turizma kao procesa i podjednako pažljivo razvijanje svakog njegovog segmenta. Za predstavljanje procesa korišćena je šema koju je razvio američki *National Trust for Historic Preservation* i koji kulturni turizam prikazuje kao skup četiri segmenta: procena potencijala; planiranje i organizacija; priprema za posetioce, zaštita i upravljanje; marketing (ilustracija br. 2).

Procena potencijala trebalo bi da započne popisom resursa, bili oni kulturna, prirodna, ili duhovna dobra. Međutim, ne sme se zaustaviti na listi dobara, potrebno je napraviti bazu koja uključuje ocenu kvaliteta i nivoa usluga namenjenih posetiocima poput smeštajnih kapaciteta, restorana, prodavnica, puteva, turističke signalizacije i sl. Procena treba da obuhvati i kapacitete institucija koje se bave razvojem kulturnog turizma i u vezi sa tim da li ove organizacije imaju jasno definisanu misiju i precizno određene ciljeve, odgovarajuće upravljačke kapacitete i sl. Prva faza trebalo bi da uključi i bazičnu procenu nivoa konzervacije, interpretacije i promocije, odnosno da obuhvati opštu analizu postojećeg stanja. Ocena postojećeg stanja, odnosno procena potencijala za dalji razvoj, biće bolja ako postoje analize uspešnosti osnovnih elemenata za razvoj turističkog proizvoda, u okviru kojih interpretacija ima značajno mesto.

Ilustracija br. 2: Četiri koraka za uspešan održiv kulturni turizam (preuzeto sa www.culturalheritagetourism.org)

Drugi stepen podrazumeva planiranje i organizaciju koji se odvijaju u dva smera, smeru planiranja i organizacije ljudskih i finansijskih resursa. Ovaj segment predstavlja ključ održivosti kulturnog turizma. Praksa je pokazala da ujedinjena lokalna zajednica može da postigne mnogo, odnosno, da podeljena zajednica nije spremna za razvoj ovog vida turizma. Upravo zbog toga, početak planiranja i organizacije predstavlja razvoj lokalnog konsenzusa koji podupire razvoj kulturnog turizma. Za njegov razvoj neophodno je obezbediti podršku ne samo predstavnika lokalne vlasti zaduženog za turizam i predstavnika institucije kulture zadužene za zaštitu kulturnih dobara, već pridobiti i lokalne poslovne ljude; bankare, predstavnike lokalnih turističkih agencija, vlasnike restorana, hotela i prodavnica, predstavnike medija, zanatlije i dr. Odnosno, potrebno je obezbediti ne samo podršku i pomoć onih koji poseduju iskustvo i entuzijazam, već širu participaciju i inkluziju različitih interesnih strana. Partnerstvo lokalne zajednice značajno je ne samo u organizaciji tima koji će se baviti podsticanjem inicijativa, razvojem i upravljanjem kulturnim turizmom, i u obezbeđivanju sredstava neophodnih za realizaciju planiranih aktivnosti, već i za razvoj interpretacija koje će postati ključni sadržaji turističkog proizvoda. Osim značaja za razvoj sadržaja interpretacija, odnosno proces kreiranja vrednosti nasleđa, ono obezbeđuje i razvoj identiteta, ponosa i zajedništva koji će značajno doprineti kvalitetu turističkog proizvoda i usluga.

Treći korak obuhvata pripremu, konzervaciju i upravljanje. Kada je reč o pripremi, misli se prvenstveno na izradu različitih interpretativnih medija poput: turističke signalizacije, brošura, mapa, vodiča, izložbi, rekonstrukcija, centara za posetioce i dr. Priprema za posetioce obuhvata i treniranje gostoprimstva, odnosno razvoj svesti kod domaćeg stanovništva o važnosti svakog pojedinačnog angažmana za procvat kulturnog turizma. U ovoj fazi važno je kontinuirano realizovati dugoročni plan konzervacije i voditi računa da se ona ne svede na jednokratnu pravnu formalnost, ili samo tehnički aspekt, već da predstavlja proces koji podrazumeva trajnu brigu i čuvanje. Jedan od interpretativnih medija je i interpretacija u toku, čijom se primenom zagovara povećanje znanja u vezi tehnika i procesa zaštite, kao i razvoj svesti o angažovanju svakog pojedinca u zaštiti nasleđa. Upravljanje razvojem kulturnog turizma izuzetno je kompleksna i krajnje rizična aktivnost koja treba da obezbedi balans između interesa lokalnog stanovništva i potreba turista, između želja turizmologa i

zahteva zaštitara, između mogućnosti ubrzanog razvoja i neophodnosti zaštite životne sredine.

Razvoj marketinga predstavlja razvoj odnosa sa javnošću, odgovarajuće oglašavanje, izradu grafičkog materijala i kreiranje atraktivnih promocija, i trebalo bi da zaokruži razvoj kulturno-turističkog proizvoda i obezbedi uspeh turističkog proizvoda na tržištu. PR oruđa, press kit, saopštenja za javnost, promo tura, organizacije različitih događaja, raznovrsni vidovi oglašavanja, jedinstven grafički materijal, internet prezentacija i sl. nezaobilazni su elementi ako želimo da određena destinacija zaživi, a biće znatno efektivniji i pronaci će lakše put do budućeg posetioca ako ne sadrže samo šture informacije, već i objašnjenja koja inspirišu i pozivaju na akciju.

Ovako sagledan razvoj kulturnog turizma u mnogo čemu je sličan sa tradicionalnim sagledavanjem procesa menadžmenta kulturnog nasleđa. U Srbiji poslednjih godina na snazi je agresivna kampanja koja promovise razvoj kulturnog turizma kao idealne alatke za zaštitu kulturnog nasleđa i povećanje svesti o značaju njegove kontinuirane zaštite. Od 2005. godine, kada je usvojena Strategija razvoja turizma, pa do danas na većem broju izuzetno značajnih arheoloških nalazišta obezbeđena je turistička infrastruktura koja obuhvata i različite medije interpretacije. Za većinu novoobnovljenih, odnosno valorizovanih kulturnih dobara, što je tipična turistička terminologija, kreirana interpretacija nije bila rezultat saradnje sa zajednicom ni sa stručnjacima iz oblasti nasleđa. U jednom broju slučajeva, prethodni titulari, odnosno muzeji ili zavodi pod čijom ingerencijom su bila nalazišta i objekti, zamenjeni su javnim preduzećima ili turističkim organizacijama. Na taj način, nasleđe je postalo vidljivije i dostupnije, ali je izgubilo mnoge druge vrednosti.

Rešenje ovakve situacije je izbalansirani pristup razvoja kulturnog turizma i upravljanja nasleđem, ali svakako i razvoj novog kritičkog promišljanja zasnovanog na negativnim iskustvima u praksi. Jedna od takvih kritika u vezi je sa novim sagledavanjem nasleđa kao procesa u kojem integrativna interpretacija kao zbir kreiranja i komuniciranja vrednosti ima značajno mesto. Ova kritika kulturnog turizma zasniva se na osporavanju definicije turiste kao osobe koja putuje iz jednog mesta, koje je obično mesto njegovog prebivanja i svakodnevnih aktivnosti, u cilju relaksacije, a u slučaju kulturnog turizma i u cilju kulturne edukacije i/ili zabave. Loradžejn Smit i

grupa autora okupljenih oko nje smatraju da je ova definicija potpuno mehanička i isključivo marketinški orijentisana, napominjući da je ovakva definicija nastala na pogrešnim pretpostavkama u vezi sa geografskom uslovljenošću identiteta (Smith, Waterton, Watson 2012). Ovi autori naglašavaju i da je pogrešna pretpostavka da oni koji ne žive blizu nalazišta nemaju istorijske, kulturne ili emotivne veze sa tim mestom, ili da ga imaju u mnogo manjoj meri nego oni koji žive u njegovoj blizini. U kritici se podvlači da tradicionalno razumevanje kulturnog turizma kao izgradnje veze sa *drugim* maši poentu kompleksnosti kulturnog iskustva i odnosa koji se tom prilikom stvaraju i svodi ih na puko posmatranje.

Ovi autori smatraju da značaj turizma ne leži samo u ekonomskoj dobiti, već u činjenici da se prilikom svake posete nalazištu, potvrđuje njegov status memorabilije i povećava njegova vrednost. Turisti nisu oni koji samo konzumiraju nasleđe, već su upravo oni deo nasleđa kao performansa, jer u njemu aktivno učestvuju. Savremena kritika objašnjava vulgarizaciju turizma, odnosno isticanje njenih negativnih aspekata za očuvanje nasleđa, kao izmišljotinu koja je razvijena da bi omogućila očuvanje postojećih seta vrednosti. Jedna od ključnih tema kojom se bavi savremena kritika je i autentičnost, ali ne kritikujući kulturni turizam što ne poštuje autentičnost nasleđa, već objašnjavajući autentičnost kao subjektivnu kategoriju i razvijajući koncept autentičnosti doživljaja naspram autentičnosti nasleđa.

Loradžejn Smit poslednjih godina zagovara promenu termina kulturni turizam u *kulturni moment u turizmu* želeći da podvuče aktivnu i interaktivnu prirodu nasleđa. Ona daje legitimitet različitim iskustvima, ne favorizujući duboko emotivna, ili ona koja dovode do novih saznanja i razumevanja, u odnosu na ona banalna, okrenuta zabavi.

U pravcu razumevanja kulturnog turizma kao kulturne šetnje tokom koje se stvaraju kulturna značenja, interpretacija se ne sagledava samo kao alatka za razvoj kulturnog turizma, već kao alatka za kreiranje nasleđa kroz turističke posete nalazištima. Zbog toga je važno prilikom planiranja interpretacija posebnu pažnju posvetiti ne samo razvijanju različitih medija, već podsticanju interakcije između različitih aktera.

3.3 Interpretacija kao pretpostavka uspešnog menadžmenta nasleđa

Menadžment kulturnog nasleđa predstavlja novi globalni fenomen koji je konstantovan u međunarodnom zakonodavstvu početkom devedesetih godina prošlog veka. Koncept zaštite i brige o kulturnim dobrima zamenjen je novim pristupom menadžmentu arheološkog nasleđa, koji ne funkcioniše u izolaciji. On se razvija u kontekstu životne sredine i okruženja, u kontekstu društveno-ekonomskog napretka, kao i u kontekstu prostornog planiranja i izgradnje. Na taj način materijalni ostaci, spomenici, nalazišta, ne posmatraju se više kao objekti za proučavanje prošlosti, već kao kulturni potencijal od opšteg interesa koji se koristi podjednako sada i u budućnosti (Willems 1998).

Menadžment kulturnog nasleđa definiše se kao tehnički proces upravljanja i korišćenja materijalne kulture, koji je regulisan zakonodavstvom, profesionalnom etikom i državnom politikom (King 2000, Cleere 1984, Hall i McArthur 1996). Drugi autori definišu menadžment kulturnog nasleđa fokusirajući se na pitanje *ko poseduje prošlost?*, na zahteve zajednice da ponovo sahrane svoje mrtve, zahteve za restituciju, kao i na zahteve upućene od strane turizma (Shanks i Tilley 1987, McMaramon).

Termin *menadžment kulturnog nasleđa* odomaćen je u većini zemalja osim u Sjedinjenim Američkim Državama, gde se koristi termin *menadžment kulturnih resursa*. Zamena reči *nasleđe* sa rečju *resursi* proistekla je iz različite konotacije svake od njih. *Resursi* ukazuju na ekonomski značaj, odnosno mogućnost eksploatacije, dok se *nasleđe* uglavnom odnosi na sazajnu vrednost i pravni status, koji više ukazuju na obaveze i prava. Međutim, zagovornici menadžmenta kulturnog nasleđa smatraju da je termin *kulturni resursi* nedovoljno razumljiv, naročito široj javnosti kojoj je menadžment direktno odgovoran.

Autori poput Loventala (1996) prave razliku između nasleđa i drugih disciplina (istorija, arheologija i dr.) na osnovu svrhe kojoj služe i ciljeva koji postižu. Ako tražimo mesto menadžmenta kulturnog nasleđa imajući u vidu navedenu podelu, on bi na osnovu tema, metoda i ciljeva koje pokriva bio bliži nasleđu u užem smislu te reči. Tradicionalno razumevanje menadžmenta kulturnog nasleđa može se sagledati i na

osnovu odnosa između arheološkog zapisa, resursa i nasleđa (tabela br. 5), odnosno odnosa između istraživanja (arheologije u užem smislu reči), menadžmenta nasleđa i javnosti. Poslednjih godina sve glasnije se zagovara uključivanje nasleđa u arheologiju i obrnuto, odnosno sve češće autori naglašavaju uzročno-posledičnu vezu između istraživanja i menadžmenta arheološkog nasleđa i njihovo razumevanje kao različitih segmenata istog procesa u koji je uključena i zajednica.

Tabela br. 5: Odnos između arheološkog zapisa resursa i nasleđa (Carman 2002)

KRITERIJUM	ZAPIS	RESURS	NASLEĐE
U odnosu na...	Arheologe	Arheologe	Javnost
Osnovne karakteristike	Varijabilnost	Neobnovljivost	Reprezentativnost
Korišćenje	Istraživanja	Zaštita u cilju budućih istraživanja	Zaštita u cilju povećane pristupačnosti
Način na koji se stvara	Arheološka teorija i metod	Legislativa	Legislativa
Kako se sagledava	Dokaz	Resurs	Izvor
Kako se identifikuje	Istraživanjem	Kategorizacijom	Kategorizacijom
Način selekcije	Relevantnost	Vrednost	Značaj
Vreme koje se uzima u obzir	Prošlost	Sadašnjost	Sadašnjost

Osnovni principi menadžmenta kulturnog nasleđa određeni su još Venecijanskom poveljom i Konvencijom o zaštiti svetske kulturne i prirodne baštine, a menadžment arheološkog nasleđa naročito je obrađen Malteškom konvencijom iz 1992. godine. Principi se odnose na obezbeđivanje pravnog sistema zaštite, na uspostavljanje integralne zaštite, usklađivanje potreba arheologije i prostornih planova, obezbeđivanje finansijske pomoći za istraživanja, sakupljanje i distribuciju arheoloških informacija,

kao i sprečavanje ilegalnog prometa elemenata arheološkog nasleđa (Cleere 1993). Posebna pažnja posvećena je i razvijanju komunikacije sa svim interesnim stranama, širenju svesti kod javnosti, a naročito razvoju i zadovoljavanju različitih potreba, među kojima su i potrebe turista, a sve u saglasnosti sa principima održivog razvoja.

O razvoju menadžmenta nasleđa u pravcu stvaranja okvira koji garantuje najbolji tretman nasleđa u odnosu na profesionalne standarde i najprihvatljiviji u odnosu na potrebe lokalne zajednice, najbolje govori činjenica da je *menadžment plan* od 2005. godine neophodan za sva kulturna dobra koja imaju pretenziju da se kandiduju za UNESCO-vu listu svetske baštine.

Mnogi autori se slažu da je osnovni cilj menadžmenta kulturnog nasleđa obezbeđivanje zaštite i čuvanje nasleđa za buduće generacije. Pri tome se insistira na sveobuhvatnom pristupu, odnosno, nasleđe se tretira kao zbir materijalnih i nematerijalnih ostataka, kao i prirodnog okruženja. Na taj način podjednako se vodi računa o konzervaciji materijalnih ostataka, poput arheoloških nalazišta i istorijskih objekata, kao i o zaštiti kulturnih predela, običaja, folkloru, legendi, festivala i drugih oblika kulturne tradicije.

Jedan od važnih principa menadžmenta kulturnog nasleđa je da značaj kulturnog dobra leži u zbiru njegovih različitih vrednosti, od kojih je naučna vrednost samo jedna u nizu. Za onoga ko upravlja nasleđem izuzetno je važna i upotrebna vrednost nasleđa, kao i njegova simbolična vrednost. Menadžment nasleđa naročitu pažnju posvećuje pravljenju balansa između različitih segmenata koji tretiraju nasleđe poput: pravne zaštite, istraživanja, konzervacije, vlasništva, organizacione strukture, turizma, edukacije, interpretacije i promocije. Samo koordinirano upravljanje svim pojedinačnim segmentima omogućiće kontrolisanu eksploataciju koja će dovesti po povećanja sveukupnog kvaliteta života lokalne zajednice.

Sledeći važan cilj menadžmenta kulturnog nasleđa je da nasleđe učini dostupnom široj javnosti i to ne samo u fizičkom smislu. Zbog toga interpretacija nasleđa širokoj publici zauzima važno mesto u upravljanju kulturnim nasleđem. Insistira se na uravnoteženosti između edukacije i zabave kako bi se povećao broj ne samo ljudi koji poseduju osnovna znanja o nasleđu, već broj onih koji razumeju njegov značaj i spremni su da se uključe u njegovo čuvanje.

Značajnu ulogu u menadžmentu kulturnog nasleđa igra odnos sa interesnim stranama. Stručnjaci menadžmenta kulturnog nasleđa bore se protiv stava da nasleđe isključivo pripada profesionalcima koji ga proučavaju i insistiraju na uključivanju većeg broja grupa i pojedinaca u njegovo proučavanje, zaštitu i korišćenje, prepoznavši kao interesne strane lokalno stanovništvo, obrazovne i naučne institucije, nadležna vladina tela i komercijalne korisnike, poput turista. Priznajući pravo svim interesnim stranama da uzmu učešće u upravljanju nasleđem, menadžment kulturnog nasleđa kao jedan od važnih zadataka pred sebe postavlja i uspostavljanje i moderiranje dijaloga između njih.

Međutim, iako menadžeri nasleđa kreću od pretpostavke da nasleđe pripada svima, oni ne umanjuju ulogu i značaj profesionalaca za njegovo proučavanje, konzervaciju, promociju i dr. trudeći se da obezbede sve potrebne uslove za njihov dalji rad, od permanentne edukacije do neophodnog budžeta. Za uspešno upravljanje nasleđem neophodna je permanentna edukacija i profesionalaca i lokalne zajednice, ali i posetilaca koji učenjem stvaraju potrebu za nasleđem.

Menadžment nasleđa može se razumeti kao sistem koji u sebi spaja multidisciplinarnu praksu i generiše različite politike u cilju povećanja održivog razvoja. Poslednjih 200 godina odvijala se kontinuirana promena terminologije, ideja i strategija koje su vodile pojedince i grupe u upravljanju nasleđem kao značajnim delom kulturnog kapitala. Od početka devetnaestog veka pa do 60-tih godina dvadesetog veka važeća paradigma bila je čuvanje, inicijalni naponi u zaštiti nasleđa, od 60-tih do 80-tih godina na sceni je konzervacija, odnosno sistematska briga za nasleđe, a od kraja dvadesetog veka mesto zauzima integracija, odnosno menadžment nasleđa u užem smislu te reči, koji podrazumeva uključivanje nasleđa u sve segmente života (du Cros 2007).

Menadžment nasleđa se nije razvijao u vakuumu, na njega su uticali različiti lokalni i globalni faktori. On se različito manifestovao u prošlosti, u zavisnosti od prostora i kultura u okviru kojih je delovao. Na njega su uticale vladine politike, privatni sektor kao i lokalne organizacije civilnog društva. Nivoi koordinacije, transparentnosti, odgovornosti i profesionalnih odnosa između ovih različitih sektora imali su veliki uticaj na prirodu razvoja menadžmenta nasleđa u pojedinim zemljama. On se menjao tokom vremena i u odnosu na prostorno planiranje, turizam, ali i promene u okviru društvenih nauka.

I pored toga što ima velike lokalne razlike, menadžment kulturnog nasleđa može se posmatrati kao globalni fenomen koji se još uvek se razvija. Do sada je uočeno pet faza: 1. popis; 2. utemeljenje zakonodavstva; 3. povećanje profesionalizma; 4. učešće interesnih strana; 5. pregled profesionalne i državne odgovornosti. Osnovne karakteristike svake od faza date su u tabeli koja sledi (tabela br. 6) kao i odnos svake faze i paradigme, kao i pregled indikatora razvoja menadžmenta nasleđa, turizma i prostornog planiranja.

Tabela br. 6: Razvoj menadžmenta nasleđa u odnosu na turizam i prostorno planiranje (du Cros 2007)

PARADIGMA	FAZA	INDIKATORI MENADŽMENTA NASLEĐA	TURISTIČKI INDIKATORI	INDIKATORI U VEZI SA PROSTORNIM PLANIRANJEM
Čuvanje (1800tih-1960tih)	Inventar	Povećanje zainteresovanosti šire javnosti	Prva komercijalna tura organizovana je 1841 (Tomas Kuk)	Modernizacija gradova
		Dokumentovanje nasleđa	Masovni turizam razvija se krajem XIX veka	Razvoj planiranja kao profesije
		Evolucija od amaterizma do profesionalizma		Idealizacija okruženja - koncept grad bašta
				Porast broja nacionalnih parkova
	Utemeljenje zakonodavstva	Prva generacija zakona o identifikaciji i čuvanju spomenika	Prepoznavanje loše strane turizma	Veliki broj zakona i regulativa (koje su često međusobno u konfliktu ili se preklapaju)
		Fokus na materijalno nasleđe	Počeci uključivanja lokalnih vlada u upravljanje turizmom	Različite političke planske paradigme (npr. Socijalizam - komunizam)
		Stvaranje vladinih organizacija koje se	Prepoznavanje potrebe da kulturna dobra treba	Migracija iz centralnih delova grada u

		bave nasleđem	prilagoditi da bi postala turističke atrakcije	predgrađe
		Počeci integrisanja sa drugim zakonima i vladinim organizacijama	Pojava Diznilenda kao prvog tematskog parka	
Konzervacija (1960tih-1980tih)	Profesionalizacija	Pojava NVO na svim nivoima	Pojava turističkih regija	Restruktuiranje zakonodavstva od razvoja istorijskih zona do podrške zaštiti konzerviranih oblasti
		Formalizacija konzervatorske etike i principa (UNESCO konvencija)	Turističke NVO	NVO za planiranje
		Razvoj stručnjaka u velikom broju srodnih disciplina (u javnom i privatnom sektoru)	Turističko planiranje razvilo se u profesiju i disciplinu	Razvoj standarda za planiranje
		Počeci digitalizacije baza podataka	Razvoj tematsko istorijskih parkova	Pojava fasadizma i drugih solucija za očuvanje objekata
		Razvoj saradnje između urbanog planiranja i prostornog korišćenja (zaštićenih oblasti, turističkih regija i urbanih rekreativnih prostora)	Kulturni turizam je postao zvanična kategorija 1975. godine	
	Konsultacije sa interesnim stranama	Pojava velikog broja interesnih strana	Uspostavljen je koncept održivog turizma	Pojavio se koncept održivih oblasti
		Identifikovane su oblasti konflikta	Kulturni turizam identifikovan je kao poseban vid turizma	Procena uticaja na životnu sredinu
		Veća pažnja se polaže na interes	Pojavile se su posebne niše u okviru kulturnog	Urbana konsolidacija

		lokalne zajednice	turizma	
		Fokus se stavlja na zadobijanje lokalne podrške za razvoj strategija		Gentrifikacija
		Procena stanja nasleđa uključuje se u EIA (procenu uticaja na životnu sredinu)		Urban-aktivizam
Integracija (1990tih+)	Pregled	Novo razumevanje obaveza interesnih strana	Uspostavljanje etike i standarda za razvoj održivog turizma i kulturnog turizma	Posvljanje novih zona koje omogućuju "mekšu" kontolu nasleđa
		Prepoznavanje različitih vrednosti nasleđa	Integracija turističkog koncepta u širi planski okvir	Razvoj "nežne" gentrifikacije
		Novo zakonodavstvo	Vladine olakšice za razvoj projekata održivog turizma	Pokušaji da se nasleđe ekonomski vrednuje
		Koncept integrativne konzervacije	Kulturni turizam je najbrže razvijani segment tržišta	Benčmarking gradova
		Razvoj koncepta kulturnog predela		Povećanje ekonomske i kulturne globalizacije
		Povećanje svesti o značaju nematerijalnog nasleđa		
		Konzervacija različitih tipova nasleđa (industrijsko, socijalističko, narodno graditeljstvo...)		
		Prepoznavanje razlike u definisanju autentičnosti na Zapadu i Istoku		

		Razvoj javno-privatnog partnerstva		
		Samopreispitivanje - istraživanja, časopisi, edukacije posvećene razumevanju menadžmenta nasleđa		

Proces u pet faza otpočinje inicijalnim prepoznavanjem značaja kulturnog nasleđa i neophodnosti njegove konzervacije od strane stručnjaka, lokalne zajednice i političara. Zatim sledi dokumentovanje i uključivanje većeg broja profesionalaca. Prvi period razvoja menadžmenta nasleđa preklapa se sa početkom razvoja turizma i nastankom masovnog turizma, kao i sa modernizacijom gradova, težnjom ka povratku prirodi i stvaranjem nacionalnih parkova.

Druga faza, za koju se još uvek vezuje čuvanje kao paradigma, otpočinje pozivanjem na zakonodavstvo u cilju adekvatne zaštite, a nastavlja se institucionalizovanjem i povezivanjem na različitim nivoima. U ovoj fazi po prvi put je uključena i sistematizacija, koja je pored profesionalizma važan deo menadžmenta kulturnog nasleđa. U ovom periodu nastaju prvi tematski, zabavni parkovi, a turizam izražava svoju potrebu da se nasleđe prilagodi kako bi postalo turistički atraktivno.

Tokom naredne faze, koja se razvija u okviru konzervacije kao paradigme, dolazi do daljeg razvoja profesionalizma, ali i politizacije. Dolazi do potpune formalizacije prakse, najčešće potpisivanjem i ratifikovanjem međunarodnih dokumenata. U ovoj fazi razvijaju se nevladine organizacije, lokalne i internacionalne u sve tri oblasti relevantne za nasleđe. U ovom koraku, formalizacija zaštite kroz zakonodavstvo dopunjuje se formalizacijom menadžmenta, koji osigurava identifikaciju, vrednovanje i dugoročno upravljanje. U ovoj fazi uključuje se širok dijapazon stručnjaka različitih oblasti, iz javnog ili privatnog sektora, a univerziteti počinju da nude specijalizovane programe za diplomce.

Četvrtu fazu karakteriše veća sofisticiranost u razvoju menadžmenta kulturnog nasleđa. Osnovna karakteristika je uključivanje različitih interesnih strana u upravljanje

nasleđem, veća pažnja posvećuje se zahtevima lokalne zajednice, kao što se i zakonodavstvo modifikuje da bi se obezbedio integrativni pristup. U isto vreme razvija se koncept održivog turizma, a u planiranju se razvijaju novi procesi poput urbane konsolidacije, gentrifikacije i urbanog aktivizma.

Za poslednju paradigmu, integraciju, vezuje se peta faza razvoja menadžmenta nasleđa. U periodu kada kulturni turizam postaje segment privrede koji se najbrže razvija, u «globalnom selu» menadžment nasleđa okreće se ka podjednakom vrednovanju materijalnog i nematerijalnog nasleđa, razvoju koncepta kulturnog predela, novom zakonodavstvu, i možda najznačajnije, samopreispitivanju stručnjaka o ciljevima i metodima zaštite.

Razvoj menadžmenta kulturnog nasleđa ne završava se zrelošću, kako je to navedeno u tabeli, s obzirom da je u pitanju proces koji je u trenutku čitanja ovog rada možda otišao korak napred. Razvoj menadžmenta je u direktnoj vezi sa društvenim i političkim razvojem, odnosno razvojem svesti o značaju i neophodnosti adekvatnog upravljanja kulturnim nasleđem. Mali broj zemalja, poput Engleske, ima mogućnost da prati svih pet faza razvoja. Većina zapadnoevropskih zemalja je na kraju treće faze, dok je, nažalost, menadžment kulturnog nasleđa u našoj zemlji tek ušao u treću fazu.

U ovu poslednju fazu svakako bi se mogla uvrstiti i pojava nove kritike menadžmenta nasleđa. Kritika se prvenstveno odnosi na sagledavanje menadžmenta nasleđa kao tehničkog procesa, kao nečega što je posledica arheologije, a ne nešto što intenzivno utiče na nju (Smith, Waterton 2009).

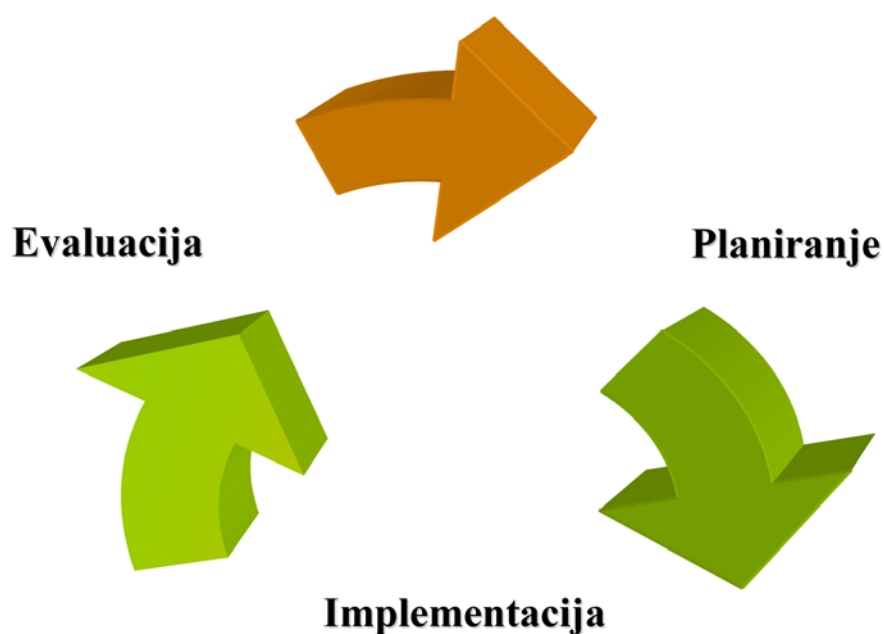
S obzirom da je menadžment nasleđa jedinstveni «hibrid» koji uključuje različite discipline i veliki broj interesnih strana, za njegov dalji razvoj od ključnog značaja je uspostavljanje dobre komunikacije između svih aktera.

*Razgovarajte sa ljudima,
pokušajte da ih razumete,
ubeđujte ih, uradite bilo šta,
umesto da izigravate eksperte
koji se zaštitnički odnose prema njima.*
(Shanks i Hoder 1995)

Dobra komunikacija koja vodi ka kompromisu, uspešnoj saradnji i kvalitetnom partnerstvu moguća je samo ako postoji razumevanje i mogućnost sagledavanja šire slike koja će omogućiti da pojedinac svoj lični interes ne stavlja iznad zajedničkog. Upravo iz tih razloga interpretacija je važna alatka svih menadžera nasleđa, ona omogućuje sveobuhvatno vrednovanje, uspešno komuniciranje i koordinaciju u svim segmentima, bez obzira da li se radi o istraživanju, konzervaciji, učenju ili turizmu.

4. Proces interpretacije nasleđa

Da bi integralno sagledana interpretacija, kao proces kreiranja i komuniciranja vrednosti, prerasla u alatku za korišćenje nasleđa u funkciji održivog razvoja neophodno ju je planski razvijati u skladu sa principima projektnog menadžmenta. Odnosno, važno ju je sagledati kao ciklični proces koji otpočinje i završava se evaluacijom. Ovaj proces sastoji se od više elemenata koje različiti autori različito definišu, bilo po pitanju broja elemenata od kojih se proces sastoji, ili terminologije. Za potrebe ovog rada biće korišćen sistem od tri elementa, koji pored evaluacije uključuje planiranje i implementaciju. (ilustracija br. 3)

Ilustracija br. 3: Prikaz ciklusa izrade interpretacije

4.1 Planiranje interpretacije

Planiranje interpretacije nasleđa je proces koji spaja potrebe menadžmenta organizacije uključujući raspoložive resurse sa željama i mogućnostima posetilaca, u cilju postizanja što bolje komunikacije. Planiranjem se obezbeđuje adekvatno definisanje ciljeva kroz kompleksno sagledavanje problema. Identifikujući moguća rešenja i resurse, kao načini za njihovo obezbeđivanje, planovi osiguravaju efektivnost i efikasnost u realizaciji interpretacije. Ova dokumenta često predstavljaju i odlične alatke za fund-raising. Ono što je najvažnije je da dobar plan čini prvi korak u stvaranju srećnog posetioca, jer insistira na uključivanju svih aktera, što se naravno pozitivno ogleda i u slici koju korisnik stvara o organizaciji, ili nalazištu (Brochu 2003:27).

Na početku planiranja svake interpretacije stručnjaci se susreću sa izazovom na kom nivou će se ovaj proces voditi, da li će to biti deo strateškog, dugoročnog, ili operativnog, uglavnom kratkoročnog planiranja. Pod ovim prvim se podrazumevaju strateški planovi institucija, sveobuhvatni master planovi rute, menadžment planovi nalazišta, kao i sektorski planovi (poput plana arheoloških istraživanja, konzervacije, turizma, održivog razvoja lokalne zajednice i dr.). Drugu grupu planova čine: akcioni planovi, biznis i marketing planovi, programski planovi, planovi izložbi i sl.

Ne postoji jedinstveni način za otpočinjanje procesa planiranja interpretacije nasleđa. Od kog plana treba početi zavisi, naravno, od toga šta je do sada urađeno, ali i od činjenice kome su potrebni rezultati i do kada, kao i šta je osnovni cilj planiranja. Uopšteno rečeno, planiranje bi trebalo da sledi put od onih sveobuhvatnijih ka onim specijalizovanim dokumentima. Strateški plan definiše viziju, misiju i opšte ciljeve svake institucije, pa bi bilo logično da se ovaj dokument kreira pre detaljnijih planova, poput planova izložbi ili programa. Takođe, master i menadžment planovi daju tzv. veliku sliku, odnosno pokrivaju čitavo okruženje i daju analizu konteksta, tj. okruženja, pa su nezamenjiv vodič za dalje uspešno planiranje različitih interpretativnih modela.

Međutim, ako se želi izbeći stagnacija i nazadovanje u radu institucije, i ako su neophodni hitni vidljivi rezultati, važno je otpočeti planiranje čak i na nižim nivoima. Ono što je pogubno kada je situacija u kojoj se nalazi neka institucija alarmantna jeste

da se sedi i prolongira *status quo* dok se ne nabave ozbiljnija sredstva i stvore svi drugi uslovi za otpočinjanje obimnijeg planiranja.

Efektno planiranje uz pravilan pristup i veliki izbor različitih mogućnosti dovodi do uspeha. Planiranje i realizacija interpretacije najčešće ne predstavljaju svakodnevne, već su povremene aktivnosti pa ih je poželjno projektno sprovesti. Do sada su uočeni različiti pristupi u planiranju interpretacije nasleđa. Svaki od ovih modela ima svoje prednosti i mane, a koji će od njih biti izabran zavisi od više faktora.

Jedan od najuspešnijih načina planiranja interpretacija nasleđa je tržišno orijentisan pristup. Većina institucija i organizacija koje se bave nasleđem ne tretiraju svoje posetioce kao kupce, ali, najčešće, oni to jesu. Posetioci plaćaju ulaznice i sve ostale usluge želeći da ugodno provedu svoje slobodno vreme u interakciji sa nasleđem. Cilj ovakvog pristupa je da se prvenstveno zadovolje želje i potrebe publike u odnosu na njihove finansijske mogućnosti. Prednosti ovakvog pristupa su da on garantuje veliku posećenost, a samim tim i stabilne prihode. Sa druge strane, nedostaci ovog pristupa ogledaju se u neophodnosti obezbeđivanja velikih sredstava i angažovanju specijalizovanih kadrova za marketing.

Najčešće korišćen metod planiranja interpretacije je pristup zasnovan na resursima. Ovaj pristup naročito favorizuje objekte, odnosno artefakta, bazirajući se na njihovim izuzetnim estetskim vrednostima, grandioznosti ili jedinstvenosti. Najčešće postavljeno pitanje u vezi ovog pristupa je, šta posetilac može da vidi ovde, a ne može na nekom drugom mestu? Ovaj, možda i najjednostavniji pristup, osigurava veliku posećenost i obezbeđuje povećanu zainteresovanost za nasleđe, ali ne i povećanu motivisanost, koja najčešće vodi u aktivizam i konkretnu uključenost u korišćenje i očuvanje nasleđa.

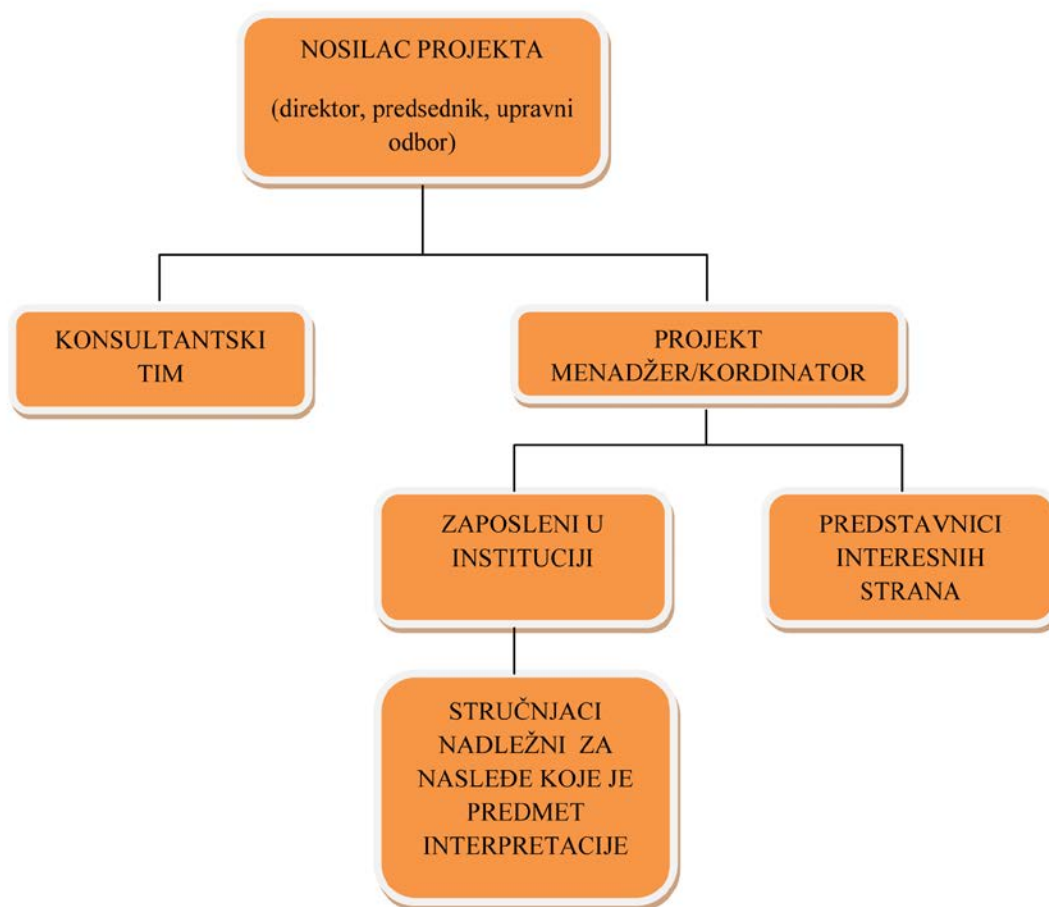
Sledeći pristup podrazumeva planiranje u odnosu na budžet, odnosno šta možemo priuštiti za određenu sumu novca. Iako je ovaj model na prvi pogled izuzetno surov, on zapravo često pokreće kreativno rešavanje problema, poput uključivanja partnerskih organizacija, fundraisinga i korišćenja volontera. Međutim, on nedovoljno vodi računa o željama posetilaca i menadžmenta, tako da je efektivnost ovog pristupa često niska.

Planiranje zasnovano na ciljevima, podrazumeva definisanje merljivih ciljeva i njihovu realizaciju. Ovakvo planiranje najčešće počinje pitanjima: šta želimo da postignemo ili kako možemo da promenimo ponašanje i stavove posetilaca, a potom sledi predlog mera koji će dovesti do željenih rezultata. Snaga ovakvog pristupa je u činjenici da planirani projekti na ovaj način mogu biti konstantno evaluirani. A ako su ciljevi realistični i postavljeni na osnovu analiza ključnih elemenata poput publike, resursa i ciljeva organizacije, ovaj pristup obezbeđuje garantovani uspeh. Međutim, slaba strana ovog modela je činjenica da definisanje merljivih ciljeva nije jednostavan proces i da je često neophodno angažovati eksternog stručnjaka da bi se uspešno sagledao problem, tj. da bi se izbegla situacija u kojoj se “ne vidi šuma od drveća”.

Poslednji od navedenih pristupa je onaj koji je baziran na organizaciji koja obezbeđuje uslugu planiranja izvan institucije. Ovakav vid planiranja najčešće podrazumeva detaljno razrađenu metodologiju koja se često predstavlja kao recept budućeg uspeha. Specijalizovane organizacije često olakšavaju, i gotovo uvek ubrzavaju proces izrade plana, ali postoji i rizik od korišćenja prepoznatljivog stila i potpisa koji bi mogao da umanjiti autentičnost buduće interpretacije.

Bez obzira koji od pristupa se odabere, važno je podvući da nijedan od njih nije svemoguć, jer planovi ne čine da se stvari dese. Ljudi su ti koji pokreću promene, planovi te akcije samo čine lakšim. Zato od izbora adekvatnog metoda planiranja važnije je odabrati prave ljude koji će biti uključeni u ovaj proces.

Na slici koja sledi (ilustracija br. 4) predstavljena je organizaciona šema, odnosno, mogući primer odnosa unutar projektnog tima čiji je zadatak razvoj i sprovođenje plana interpretacije. Na vrhu je naručilac, odnosno nosilac projekta sa direktorom, predsednikom organizacije, ili upravnim odborom. Njegov, ili njihov zadatak, je da kontrolišu kompletan proces i odobre, odnosno usvoje krajnji dokument. Ispod njih nalazi se projekt menadžer, ili koordinator. Njegov opis posla je dugačka lista sastavljena od: upravljanja projektnim ciklusom, odabira i motivacije projektnog tima, nadgledanja, evaluacije, izveštavanja, komunikacije sa donatorom i sl. Ova osoba bi u sebi trebalo da sjedini ekspertize iz polja interpretacije nasleđa i projektnog menadžmenta, odnosno da ima iskustva u istraživanju i radu sa publikom, ali takođe i u vođenju višečlanih timova.

Ilustracija br. 4: Organizaciona šema učesnika u planiranju i implementaciji interpretacija

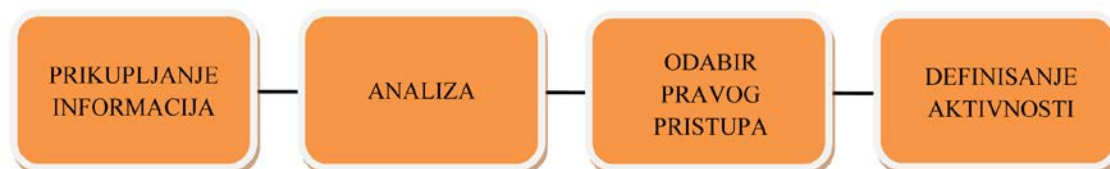
Izuzetno se retko pronalazi osoba koja poseduje sva neophodna znanja i veštine, pa je zbog toga potrebno pronaći eksternog eksperta čije će iskustvo i sposobnosti biti kompatibilne sa onim što poseduje projekt menadžer. Po potrebi, ovaj ekspert iza sebe imao bi konsultantski tim sastavljen od stručnjaka različitih oblasti. Zadatak menadžera je da odgovara za rezultate svog radnog tima, koji bi trebalo da čine zaposleni u instituciji, najrazličitijih profila, od arheologa, istraživača, konzervatora, do pedagoga, vodiča i sl. Bilo bi poželjno da ovaj tim obuhvati i stručnjake koji će voditi naredne faze, kreiranje i postavljanje interpretacije, kako bi se u potpunosti obezbedila realizacija planiranih aktivnosti.

Da bi se osiguralo realno sagledavanje problema, dobro postavljanje ciljeva i, u krajnjoj meri, implementacija plana, neophodno je primeniti participativni metod, odnosno uključiti u organizacionu strukturu projektnog tima i pojedince koji nisu

eksperti. Radnu grupu treba da čine i predstavnici interesnih strana, odnosno predstavnici drugih institucija kulture, lokalne uprave, turizma, medija, prosvete i nevladinog sektora

Važnu ulogu u kreiranju uspešnog plana imaju i predstavnici budućih korisnika. Rad sa njima moguće je organizovati na različite načine. Konsultacije je moguće sprovesti kroz sastanke koji bi doveli do usvajanja zaključaka neophodnih za prevazilaženje kritičnih tačaka u planiranju. Drugi način je rad sa fokus grupama. Ove grupe najčešće čini osam pažljivo odabranih predstavnika samo jedne ciljne grupe, poput roditelja dece predškolskog uzrasta, nastavnika istorije, ili organizatora školskih ekskurzija. Adekvatno vođen intervju sa ovako podeljenim grupama može imati ključnu ulogu u dobrom planiranju. Komunikacija sa predstavnicima korisnika može da se ostvari i kroz ponuđeni upitnik, anketu ili molbu da se komentari o postignućima u vezi sa planiranim interpretacijama pošalju putem elektronske pošte.

Kako je naglašeno, razvoj interpretacije neophodno je sagledati kao miks planiranja, implementacije (kreiranja i izrade) i evaluacije (ilustracija br. 3). Samo planiranje predstavlja podproces koji se sastoji od četiri faze: prikupljanje informacija, analiza, odabir pravog pristupa i definisanje aktivnosti (ilustracija br. 5).

Ilustracija br. 5: Četiri faze u procesu planiranja

Svaka od navedenih podfaza u planiranju interpretacija trebalo bi da uključi različite elemente poput: menadžmenta, poruka, tržišta, uslova za stvaranje adekvatnog iskustva i medija (tabela br. 7). Menadžment omogućuje operativnost planiranja i sprovođenja interpretativnih programa. On uključuje misiju, ciljeve, politike, kao i resurse, poput budžeta, kadrova i opreme. Poruka je ideja na kojoj se bazira naša komunikacija sa publikom i sastoji se od tema, podtema i priča. Tržište čine korisnici bez obzira da li su sadašnji, ili oni koji bi mogli u budućnosti da se zainteresuju za

predloženu temu. Uslovi za stvaranje adekvatnog iskustva kod posetilaca, u zavisnosti od toga da li se radi o interpretaciji u zatvorenom ili otvorenom prostoru, diktiraju izbor medija i zahtevaju realizaciju različitih modela interpretacije.

Efektivno planiranje otpočinje sa prikupljanjem informacija. Što više informacija, to bolja osnova za planiranje i realizaciju plana. Prilikom prikupljanja informacija mogu se koristiti najrazličitiji izvori, bili oni primarni ili sekundarni. U primarne izvore spadaju oni koji su prikupljeni direktno, odnosno koji uključuju lično posmatranje i beleženje. U njih spadaju rad sa fokus grupama, prikupljanje podataka od stručnjaka, intervjuisanje lokalne zajednice i sl. Sa druge strane, sekundarne informacije dolaze iz već postojećih dokumenata. Ovi izvori mogu uključiti ranija istraživanja, zapažanja zaposlenih, ranije planove i sl., a detaljna potraga za njima na internetu i bibliotekama može umnogome skratiti i pojeftiniti proces planiranja. U nastavku je dat primer nekih od dokumenata koje je dobro imati na početku planiranja, s tim što uvek postoji ograda da je svaki proces planiranja jedinstven i da nije moguće praviti univerzalne liste.

Tabela br. 7: Popis postojećih dokumenata koje je dobro imati na početku procesa planiranja

POSTOJEĆA DOKUMENTACIJA
<p>Menadžment</p> <ul style="list-style-type: none"> • Strateški plan opštine / grada i institucije • Istorijat institucije • Godišnji izveštaji o radu i finansijski izvještaji u prethodnih 5 godina • Godišnji plan aktivnosti
<p>Tržište</p> <ul style="list-style-type: none"> • Demografski podaci najbližeg naselja • Promotivni materijal • Statistike korisnika • Analiza konkurencije

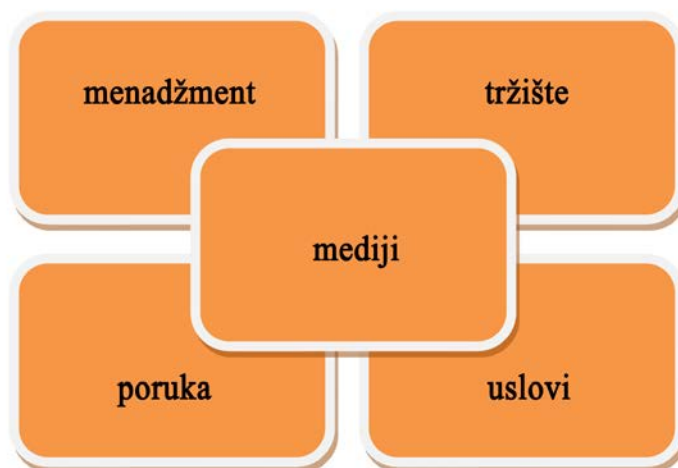
<p>Poruka</p> <ul style="list-style-type: none"> • Geografske karte i mape • Foto i video dokumentacija
<p>Uslovi za stvaranje adekvatnog iskustva</p> <ul style="list-style-type: none"> • Mere zaštite • Planovi detaljne regulacije koji predviđaju razvoj budućih kapaciteta • Standardi
<p>Mediji</p> <ul style="list-style-type: none"> • Popis opreme i mobilijara

Posle prikupljanja već postojećih dokumenata i obezbeđivanja dodatnih informacija neophodno ih je analizirati. Analiza predstavlja korak dalje od odgovora na jednostavna pitanja ko, šta, gde i zašto, i podrazumeva definisanje izazova i prioriteta koji ukazuju na moguće pravce delovanja.

Nakon analize informacija javlja se nekoliko mogućih pristupa. U trećoj fazi važno je identifikovati varijante mogućih rešenja uz spisak prednosti i mana svake od njih. Najčešće, finalna odluka ne podrazumeva biranje jednog pristupa, već kombinaciju različitih modela. U ovoj fazi izuzetno često javlja se greška da se favorizuje razvoj medija zanemarujući ostale elemente.

Definisanje aktivnosti predstavlja poslednju fazu u planiranju interpretacije. Ova faza podrazumeva izradu detaljnog akcionog plana koji, pored opisanih aktivnosti, sadrži popis zaduženih za implementaciju, kao i planirano vreme i budžet. Ovaj tabelarni prikaz najvažniji je dokument za dalji monitoring i evaluaciju procesa kreiranja i izrade interpretacije i čini da plan ne bude samo popis lepih želja.

Za planiranje interpretacije važno je proći sve navedene faze, ali takođe voditi računa da se u svakoj fazi podjednako pažnje posveti menadžmentu, tržištu, poruci, uslovima za stvaranje adekvatnog iskustva kod posetilaca i medijima (ilustracija br. 6).

Ilustracija br. 6: Elementi planiranja interpretacije

Integrisanje menadžment komponente u plan obezbeđuje da se svrha postojanja institucije ogleda u krajnjim rezultatima. Pregled postojećih dokumenata treba otpočeti sa analizom misije i vizije institucije, odnosno organizacije koje sadrže osnovne poruke neophodne za planiranje. Međutim, ne samo da su ova dokumenta polazna osnova za planiranje interpretacije, već i sam proces planiranja može, i često jeste osnova za redefinisavanje misije i vizije institucije. Ne retko, naročito kada institucija ima dugu istoriju, misija i vizija ne usmeravaju organizaciju na pravi način. Promena okruženja, želja publike, operativnih resursa i kadrova zahteva i promenu misije i vizije, ali zaposleni su skloni da rade “onako kako se oduvek radilo”. Upravo iz ovog razloga detaljna analiza trenutnog stanja i potreba za novim interpretacijama mogu dovesti i do promene ovih dokumenata. Rad sa interesnim stranama u izradi interpretativnog plana kroz radionice, okrugle stolove, ankete i intervjue umnogome može da pomogne i olakša kreiranje nove misije i vizije.

Generalno gledano, svaka misija treba da bude sastavljena od tri komponente: indikacija u vezi ciljnih grupa (deca, porodice, profesionalci), elemenata svrhe postojanja (inspiracija, promocija, podsticaj) i prostornih odrednica (lokalna zastupljenost, nacionalna, regionalna i sl.). Osnovno pravilo u kreiranju misije je da je ona kratka i lako upamtljiva.

Ako je misija odgovor na pitanje šta mi to radimo i za koga, odgovorom na pitanje šta bi smo želeli da budemo za pet, ili deset godina od danas se definiše vizija. Glavna razlika između misije i vizije je činjenica da je misija uglavnom usmerena ka publici u želji da je uveri u neophodnost postojanja institucije, dok je vizija okrenuta rukovodstvu i zaposlenima podstičući ih na postizanje izvrsnosti.

Pored uključivanja misije i vizije, ili njihovog redefinisavanja, za planiranje interpretacije takođe je značajno definisanje opštih i specifičnih ciljeva. Opšti cilj razvoja interpretacije neophodno je usaglasiti sa opštim ciljem organizacije ranije definisanim u okviru strateškog plana. Opšti cilj je dugoročan, a polazna osnova za njegovo definisanje je uočavanje problema. Kada se problem markira i postavi kao negativni iskaz, pretvaranje neželjene u pozitivnu situaciju koja će nastati kada problem bude rešen je dobar način za definisanje opšteg cilja. On se najčešće opisuje rečima koje su teško merljive poput: povećanje razumevanja, razvoj svesti ili podsticanje uključenosti.

Specifični ili konkretni ciljevi su kratkoročni i opisuju put koji je neophodno proći da bi se ostvario opšti cilj. Specifični ciljevi su merljivi i kao takvi predstavljaju odličnu alatku za evaluaciju plana. Oni u sebi najčešće sadrže vremenski okvir kao i različite procentualno izražene vrednosti.

Kada je reč o menadžmentu kao aspektu o kojem je neophodno voditi računa pri planiranju interpretacija, pored misije, vizije i ciljeva važno je upoznati se sa važećom legislativom, kao i uzeti u obzir sve resurse kojima raspolaže organizacija. U resurse se ubrajaju kadrovi, oprema i finansije i u odnosu na njih neophodno je sprovesti planiranje buduće implementacije.

Sledeći aspekt svake of faza procesa planiranja je tržište. Važna tačka planiranja interpretacije je razumevanje okruženja i istraživanje *za koga se radi* kako bi se pravilno odredio način kako će se razvijati željena interpretacija. Tržištem se bavi posebna disciplina – marketing, koji je često u krugovima stručnjaka zaduženih za nasleđe potpuno pogrešno shvaćen, a samim tim često i neprihvaćen. U praksi je mnogo puta potvrđeno da nerazumevanje tržišta dovodi do izuzetno lošeg korišćenja resursa bez obzira da li su u pitanju kadrovi, oprema ili finansijska sredstva. Osnovna predrasuda u

vezi sa marketingom je da je on potreban isključivo profitnim organizacijama. Stručnjaci koji se bave nasleđem često banalizuju značaj tržišta vodeći se jednostavnom logikom da su njihove organizacije neprofitne, samim tim nemaju dobit, zanemarujući postojanje prihoda. Za planiranje interpretacije važno je sagledati marketing u celini, odnosno uključiti sve elemente marketing miksa koga čine: proizvod, publika, cena, mesto i promocija.

Stručnjaci koji tumače nasleđe gotovo nikada o njemu ne razmišljaju kao o proizvodu, ali ono zapravo to jeste. Da bi interpretacija nasleđa bila adekvatno iskustvo posetilaca mora se sagledati kao proizvod koji se zasniva na željama publike i njihovim finansijskim mogućnostima.

Drugi deo marketing miksa je publika. Za proces planiranja važno je izvršiti segmentaciju, odnosno podeliti publiku na grupe i povezati ih sa različitim aktivnostima. Najčešća greška u institucijama i organizacijama koje se bave nasleđem je ta da zato što su javne institucije smatraju da svi njihovi programi moraju da budu namenjeni najširoj publici, odnosno svima. Ovakav pristup u želji da se napravi program za sve često dovodi do paradoksa, a to je da je u stvari ni za koga.

Publiku je moguće podeliti gotovo na neograničen broj grupa. Ona može da se deli na osnovu toga da li je to postojeća, ili željena publika, eksterna, ili interna, na osnovu različitih interesa, na osnovu demografije, pola, uzrasta, mesta prebivališta, etničke pripadnosti i sl.

Za potrebe interpretacije publika se najčešće deli u tri segmenta: školske grupe, porodične grupe i generacijske grupe (Leftridge 2006). Školska publika deli se dalje na osnovce, srednjoškolce i studente. Porodične su dosta kompleksnije i dele se na:

- Odraslu osobu koja sama dolazi,
- Jedan roditelj sa decom,
- Baka ili deka sa unucima,
- Dva roditelja sa decom,
- Tradicionalna proširena porodica (deca, majka, otac, baba i deda),
- Grupa odraslih sa decom
- Grupa odraslih (u kasnim 40 tim, čija su deca velika)
- Stariji posetiooci (u paru, ili u okviru organizovane grupe)

Generacijske grupe predstavljaju podelu u odnosu na životnu dob, koja je direktno povezana sa njihovim stilom života i interesovanjima, na:

- Ratnu generaciju, odnosno veterane, posetioce stariji od 80 godina koji uživaju u fotografisanju i multi generacijskim dešavanjima,
- Tihu generaciju, koju čine aktivni penzioneri između 65 i 80 godina, smatraju da je došlo „njihovo vreme za uživanje”, najčešće su dobro obrazovani, članovi su različitih udruženja i spremni su da više vremena provedu u obilasku,
- Bejbi Bum generaciju, posetioci između 45 i 65 godina, učestvuju u najmanjem procentu u ukupnom broju posetioca, vole kratke sadržaje i brze promene tema, instant zabavu,
- Generaciju X, posetioci između 25 i 45 godina, vole muzeje, šoping i putovanja, romantični su,
- Milenijumsku generaciju, posetioci mlađi od 25 godina, uživaju u novim tehnologijama, traže poruke koje će im pomoći da „promene svet” .

Odluka kako segmentirati publiku zavisi od toga šta se želi postići uvođenjem nove interpretacije.

Koliko je važno istražiti publiku, podjednako je važno istražiti i nepubliku, odnosno buduće korisnike. Ova vrsta istraživanja naročito je značajna za novoosnovane organizacije, ali i one koje žele da naprave veći zaokret u svom radu. U tom slučaju treba pronaći odgovore na sledeća pitanja:

- Kakva je publika poželjna?
- Da li postoji najbolja lokacija za tu publiku?
- Da li postoji konkurencija u okruženju?
- Koliko vremena su posetioci spremni da potroše?
- Koliko novca su spremni da odvoje?
- Da li postoji poklapanje između interesa posetilaca?

Istraživanje je moguće sprovesti u fokus grupama, ili putem ankete i intervjuja, ali je neophodno voditi računa da uzorak bude relevantan, odnosno da uključi dovoljan broj ispitanika.

Eksterne i interne grupe podrazumevaju korisnike i grupe podrške, koje najčešće podrazumevaju saradnike – administrativnu i finansijsku podršku, volontere i profesionalce. U želji da se institucija otvori ka publici i da ponudi popularne programe dešava se da se zaboravi na ovaj izuzetno značajan segment.

Podaci dobijeni o interesovanjima publike ili o demografskim razlikama takođe mogu da pomognu da se dobije potpuni profil posetilaca i tako osigura da se prava poruka pošalje na pravu adresu, odnosno da ona bude razumljiva i dobro prihvaćena.

Treći element marketing miksa je cena. Mnoge institucije i organizacije koje se bave nasleđem nedovoljnu pažnju posvećuju pitanju formiranja adekvatne cene. Cena se može sagledati i u širem društvenom kontekstu. Na primer, Amerikanci smatraju da je cena neke usluge odraz njenog kvaliteta i oni očekuju da dobiju upravo onoliko koliko su platili, drugačiji je slučaj sa Evropljanima. Na starom kontinentu uvreženo je mišljenje da je broj publike u direktnoj vezi sa cenom, odnosno da što je ona niža veća je poseta. Jedno je sigurno, bez istraživanja tržišta ne može se formirati adekvatna cena, ona zavisi od platežne moći posetilaca, ali i od kvaliteta samog programa, odnosno od njegove konkurentnosti koja se ne ogleda samo u poređenju sa drugim programima u oblasti nasleđa, već veoma često i sa sadržajima industrije zabave. Praksa je pokazala da mnogo veći značaj od visine cene ima mogućnost izbora posetioca šta želi da plati, odnosno u čemu želi da učestvuje. Zato je važno da se odvojeno plaćaju različiti segmenti poput ulaznice, parkinga, vođene ture, bioskopa, publikacija i suvenira. Iz tog razloga mnoge institucije i organizacije biraju da naplaćuju najtraženije segmente, a da ostale usluge budu besplatne, tj. da ih publika dobija kao bonus uz plaćeni sadržaj.

Značajan deo marketing miksa čini mesto, odnosno lokacija. Organizacije, a naročito institucije najčešće smatraju da ne mogu da biraju mesto realizacije svojih aktivnosti. Realizacija programa u partnerstvu sa drugom organizacijom koja ima adekvatniju lokaciju, izrada putujućih programa, kao i sprovođenje aktivnosti ispred same zgrade, ali i na najadekvatnijim mestima unutar institucije, može povećati interesovanje, a samim tim i broj ciljne publike.

Poslednji segment marketing miksa je promocija. Često se čitav marketing nepravilno poistovećuje sa ovim segmentom. Svaki plan interpretacije treba da sadrži i deo koji će obrađivati način na koji organizacija treba da ostvari kontakt sa postojećom i željenom publikom kroz promotivne aktivnosti. Modeli promocije su brojni i oni mogu da uključe različite medije (televiziju, radio, štampane medije, internet), različite natpise (bilborde, turističku signalizaciju i sl.), distribuciju publikacija (flajeri, brošure...), poklone (besplatne ulaznice, dodatne sadržaje, proizvode koji su u vezi sa temom i dr.). Ideja promocije nije da se prekrije čitav grad promotivnim materijalom, već da se fokusira na mogućnosti koje će obezbediti privlačenje ciljnih grupa, odnosno tržišta na najefektniji način.

Kada se završi sa istraživanjem menadžmenta i tržišta sledeći deo je kreiranje poruka, naravno, u odnosu na dobijene rezultate. Ovaj segment je možda i najvažniji deo procesa, jer interpretacija nije ništa drugo do komunikacija uz pomoć poruke. Tokom planiranja interpretacije treba definisati poruku baziranu na odgovorima na sledeća pitanja:

- Koje su najznačajnije priče u vezi sa nasleđem koje želimo da predstavimo?
- Za šta su posetioci najviše zainteresovani?
- Koja vrsta komunikacije je potrebna menadžmentu?

Različiti pristupi u planiranju favorizuju, odnosno zanemaruju neki od navedenih segmenata. Idealno bi bilo kreirati poruku koja predstavlja balans između menadžmenta, publike i resursa. U kreiranju poruke treba poći od zaposlenih i stručnih saradnika koji najbolje poznaju nasleđe koje se tretira, ali često se dešava da se ne vidi šuma od drveta, zato je potrebno pozvati u pomoć spoljne saradnike, ali i predstavnike korisnika. Kreiranje poruke/poruka započinje definisanjem glavne teme. Ovaj proces je izuzetno naporan i krajnje zbunjujući za stručnjake koji su tradicionalno orijentisani, s obzirom da njihov pristup favorizuje artefakta, a ne poruke, odnosno priču. Ovi stručnjaci naučeni su da kreću od odabira predmeta koje potom opisuju, a ne od definisanja glavne teme i podtema koje će objasniti uz pomoć artefakata.

Glavna tema predstavlja centralnu tačku u razvoju bilo koje interpretacije. Ona može da bude zapisana ne samo u planu interpretacije već i na samoj izložbi, nalazištu ili nekom drugom mestu. Međutim, može da bude i nevidljiva za širu publiku. Važno je da ona bude ideja vodilja za sve učesnike u planiranju, ali takođe i da je posetilac i ako je ne vidi prepozna i zapamti.

Osnovna tema mora da bude uspostavljanje ravnoteže između želja menadžmenta, interesa publike i priča ispričanih kroz artefakta. Zbog toga je od velike pomoći ako se na početku pronađe zajednički imenilac za sva tri navedena segmenta. Glavna tema najčešće je rezultat timskog rada, a izražava se kroz jednu rečenicu.

Podteme služe da se razradi glavna tema i one predstavljaju logičan put ka predstavljanju konkretnih priča. Podteme mogu se definisati i tako da olakšavaju prostornu podelu, odnosno da su podeljene u odnosu na raspoložive prostorije ili oblast. Većina planera ograničava se na tri do pet podtema. Džordž Majlers u svojoj studiji navodi da ne treba ići na više od sedam, smatrajući da je to gornja cifra koju svako može da upamti. Kada se koristi veći broj podtema stvara se rizik nemogućnosti da se održi stalna veza između osnovne i pomoćnih tema. Po završetku definisanja tema prelazi se na pričanje pojedinačnih priča.

Da bi se adekvatno odabrala i prenela poruka neophodno je i kreiranje slogana. Glavna tema može da bude slogan, ali nije neophodno. Važno je da je on usmeren na pravu ciljnu grupu, da je kratak, lako pamtljiv i po mogućnosti duhovit.

Po završetku procesa definisanja poruka treba preći na popisivanje preduslova za stvaranje adekvatnog iskustva kod posetilaca, pod čim se ne podrazumevaju samo fizički, odnosno materijalni preduslovi. Ovi elementi važni su da bi se osiguralo adekvatno kreiranje interpretacije, odnosno vizualizacija izabranih tema i priča.

Ovaj segment izrade plana interpretacije podrazumeva, u slučaju da su objekti ili nalazišta pod zaštitom, izdavanje mera zaštite, odnosno uslova pod kojim je moguće koristiti određeni prostor za interpretaciju. Takođe, on obuhvata i izradu projektnog zadatka za arhitektonska i dizajnerska rešenja, koji bi, pored mera zaštite, uključio i profesionalne standarde. Osim toga, poželjno je obezbediti i druge instrukcije

namenjene profesionalcima koji se uključuju u fazi implementacije projekta, naročito u odnosu na ponašanje posetilaca.

Istraživanja su pokazala da se iskustvo posetilaca stvara kroz pet koraka: donošenje odluke, ulaz, povezanost, izlaz i privrženost. Prvi podrazumeva donošenje odluke da se određeno slobodno vreme posveti nasleđu, što znači da proces stvaranja iskustva posetilaca počinje mnogo pre nego što oni dođu u muzej, ili nalazište. Sledeći korak je ulaz, koji naravno podrazumeva mnogo više od prolaska kroz ulazna vrata. U ovoj fazi posetilac želi da dobije osnovne informacije, gde može da kupi ulaznicu, ostavi svoje stvari, dobije instrukcije u vezi sa svojim ljubimcem i drugo, ali i da zadovolji osnovne fizičke potrebe, potrebu za hranom, vodom, sigurnošću i sl. Sledeća faza podrazumeva uključenost posetioca u interpretativne sadržaje. Iskustvo tokom ove faze stiče se kombinacijom intelektualnog i emotivnog angažmana. Postizanje kompleksnog iskustva obezbeđuje se kombinovanjem različitih memorabilija. Četvrta faza je faza izlaza tokom koje bi posetioци trebalo da srede svoje utiske i ponovno razmisle o centralnoj poruci. U ovoj fazi značajno je da postoji prodavnica suvenira, restoran, ili kafeterija gde posetioци mogu da provedu još neko vreme komentarišući prethodno stečena iskustva. Poslednju fazu čini privrženost.

Kao što je Tilden naveo u svom četvrtom principu – cilj interpretacije nije pouka, već provokacija, ako se interpretacija pravilno planira i sprovodi ona će omogućiti da im poruka, koju su usvojili tokom obilaska muzeja, lokaliteta, centra za posetioce ili sličnog mesta, pomogne u pozitivnoj promeni ponašanja. Interpretacija može i mora pomoći ljudima da shvate značaj nasleđa i da se angažuju u njegovom boljem čuvanju i zaštiti.

U dodatne informacije spadaju i one u vezi sa veličinom prostora u kojem se posetioци najbolje osećaju. U nastavku su navedene brojke za neke od mogućih objekata, ili mesta:

- Lobi centra za posetioce treba projektovati tako da zauzima 2 metra kvadratna po procenjenom broju posetilaca,
- Interpretativni sadržaji na otvorenom treba projektovati tako da zauzimaju oko 5 kvadratnih metara po procenjenom broju posetilaca,

- Galerije za izložbe treba takođe da imaju oko 5 kvadratnih metara po procenjenom broju posetilaca,
- Audio-vizuelna sala oko 1,5 metara kvadratnih po procenjenom broju posetilaca.

Da bi dizajn interpretacije bio uspešan i da bi doprineo ostvarenju postavljenih ciljeva važno je da se pridržava važećih standarda. Najveći broj standarda postavljen je u odnosu na arhetip sa osnovnim merama za trup, ekstremitete i glavu. Većina ljudi uklapa se u brojeke prikazane u tabeli koja sledi (tabela br. 8) u okviru koje su navedene mere za muškarce, žene i decu. Specijalni standardi primenjuju se za posetioce sa invaliditetom kada koriste kolica, pa su i ove mere uključene u standardni set.

Tabela br. 8: Standardne ljudske dimenzije (prikazane u centimetrima)

KRITERIJUM	ŽENE	MUŠKARCI	DECA SA 8 GOD.
Standardna visina	164	178	130
Visina očiju	152	168	122
Širina ramena	50	50	30
Ispred ispružene ruke	84	92	65
Iznad ispružene ruke	205	228	160
Na stranu ispružene ruke	168	182	152
Radijus okretanja	122	122	92
Visina sedišta	38	46	32
Dužna invalid. kolica	108	108	108
Širina invalid. kolica	64	64	64
Visina očiju iz invalid. kolica	112	124	92

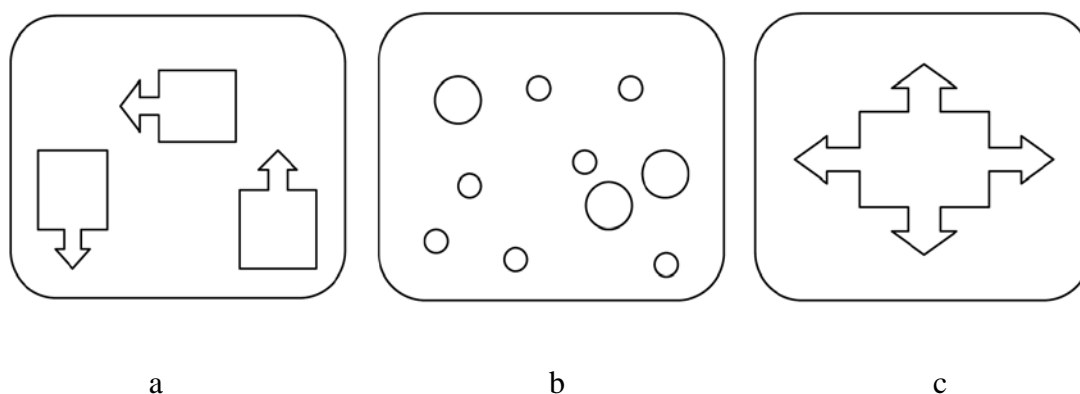
Ove dimenzije omogućuju dizajnerima da kreiraju ambijente u kojima se posetioци najbolje osećaju. Da bi im to u potpunosti pošlo za rukom, važno je i da poznaju neke od osnovnih zakonitosti ponašanja posetilaca poput (Dean 1996):

- Ljudi stoje pola metra do metar udaljeni kada gledaju sadržaje u vitrinama, ili na panoima,
- Posetioци više vole horizontalne, nego vertikalne panoe,
- Tekstovi treba da budu na visini od jedan do dva metra,
- Širina putanje kretanja ne sme da bude uža od 1,2 metara, s tim što je optimalna širina 2 – 2,5 metara
- Ljudi obično kreću na desno, osim ako nije drugačije sugerisano. S tim u vezi najviše se zadržavaju kod prvog desnog eksponata, ili panoa, dok se levo postavljenim objektima posvećuje manja pažnja,
- Prostori blizu izlaza su slabije posećeni nego oni kod ulaza,
- Posetioци najčešće biraju najkraću putanju za kretanje,
- Kod posetilaca postoji urođena averzija prema mraku, pa izbegavaju takva mesta,
- Ljudi bolje reaguju na svetle boje,
- Od većeg broja istih objekata posetioциma pažnju uvek privuku prvo oni najveći,
- Prosečna maksimalna pažnja za odrasle osobe je 30 minuta.

U preduslove za stvaranje adekvatnog iskustva posetioca spada i odabir najoptimalnije putanje kretanja. Posetioци, naročito na otvorenom, uvek pokušavaju da pronađu prečice gde god je to moguće, pa je potrebna jasna signalizacija ako se insistira na određenoj putanji kretanja. Izbor putanje kretanja zavisi od cilja interpretacije, poruke, ciljne grupe i medija. Stariji ljudi više vole sekvencionalno iskustvo, odnosno vole uređenost i redosled, dok mlađa populacija više voli da prikuplja iskustvo sa različitih mesta (ilustracija br. 7).

Segmentni pristup koristi se najčešće za istorijske, arheološke, geološke izložbe i sve one gde se prati vremenski sled, odnosno hronologija. Međutim, važno je napomenuti da autori koncepta moraju voditi računa da planiraju interpretaciju u skladu sa činjenicom da posetioци retko pogledaju svaki segment u potpunosti. Iz tog razloga

neophodno je razraditi koncept tako da svaki segment ima smisla i kada je izdvojen, odnosno da se osigura jasna veza sa glavnom temom. Pristup koji podrazumeva rasuto iskustvo je mnogo češći u modernim nego u tradicionalnim prezentacijama. Ovakav pristup olakšava i samu realizaciju, odnosno, moguće ju je raditi iz više faza, kako se obezbeđuju sredstva, jer nije neophodno da se postavi sve da bi posetioći razumeli osnovnu poruku. Pored ova dva postoji i treći, centralni pristup. Ovo centralno iskustvo podrazumeva razvoj centralne teme od koje se radijalno šire druge pod teme. Najpogodnije je za situacije kada je realizovan jedan, veći, uspešan projekat, a potom se obezbede sredstva i za njegov nastavak.

Ilustracija br. 7: Putanje kretanja: a) segmentna, b) rasuta, c) centralna

U ovoj fazi važno je obezbediti za arhitektu i dizajnera sve potrebne informacije vezane za izradu mobilijara i drugih kapaciteta. Prvenstveno je važno ispoštovati sve standarde preventivne zaštite, poput temperature, vlažnosti, izloženosti sunčevim zracima i sl. A onda i sve uslove u vezi sa postojanošću materijala, otpornošću na promenu vremenskih uslova u slučaju da su na otvorenom, ekološkim pristupom, potrebama za mobilnošću, pristupačnošću i sl.

Poslednji element planiranja interpretacije je odabir medija. Nažalost, često se čitavo planiranje svede samo na ovaj segment. Pod terminom medij podrazumevaju se različite stvari. U okviru interpretacije ovom rečju definiše se sve ono što pomaže u komunikaciji, odnosno u prenošenju poruke. Na taj način pod terminom mediji podrazumevaju se različiti modeli interpretacije, poput izložbe, vođene ture, radionice,

publikacije i sl. ali i mediji u užem smislu reči, poput audio vodiča, video, ili internet prezentacije. Odabirom medija interpretacije završava se proces planiranja. Rezultat ovog procesa treba da je dokument koji će koristiti različiti učesnici u svim budućim koracima – kreiranju, postavljanju i evaluaciji.

Kao i sam proces planiranja i format dokumenta može biti različit. Najčešća kombinacija je papirno izdanje integralnog dokumenta sa priložima u vidu planova, mapa i ilustracija i skraćena verzija u obliku ppt prezentacije, DVD-ja i sl. Sadržaj dokumenta kreira se u odnosu na vrstu plana. Tabela koja sledi prikazuje mogući sadržaj plana izrade izložbe.

Tabela br. 9: Predlog sadržaja plana izrade izložbe (prerađen predlog L.Brochu)

PLAN IZRADE IZLOŽBE
<p>1.0 Uvod</p> <p>   1.1 Svrha plana</p> <p>   1.2 Prethodni planovi</p> <p>   1.3 Opis institucije (organizacije, lokaliteta)</p>
<p>2.0 Analiza publike</p> <p>   2.1 Analiza konkurencije</p> <p>   2.2 Potencijalna publika</p> <p>   2.3 Ciljne grupe</p>
<p>3.0 Raspoloživi resursi</p> <p>   3.1 Prirodni i kulturni resursi / vrednosti nasleđa</p> <p>   3.2 Operativni resursi (kadrovi, oprema, sredstva)</p>
<p>4.0 Koncept izložbe</p> <p>   4.1 Cilj plana</p> <p>   4.2 Glavna tema</p> <p>   4.3 Podteme i priče</p>

5.0 Interpretativni mediji
5.1 Uputstva za dizajnera (mere zaštite, standardi, putanje kretanja i sl.)
5.2 Detaljan plan prostora
5.3 Opis medija
6.0 Nacrt budžeta
7.0 Akcioni plan

I najbolje napisan plan ostaje samo spisak lepih želja ako se ne implementira. Zato je neophodno napraviti akcioni plan koji će u sebi sadržati aktivnosti poredane po prioritetima, vreme i materijalna sredstva koja su potrebna za realizaciju, kao i naziv osobe koja je zadužena za određeni segment.

4.2 Mediji interpretacije

Sledeći liniju koja vodi ka uspešnoj interpretaciji, naredni korak je analiza mogućih medija i tehnika koje omogućuju transfer značenja i poruka ka široj publici. Da bi se dostigao maksimum važno je odlučiti kako, kada i gde uspostaviti kontakt publike sa selektovanom porukom. Jednom kada se razvije jasna ideja koji su ciljevi, šta se tumači i koje su osnovne teme, potrebno je fokusirati se na izbor medija.

Interpretativni mediji predstavljaju kanal koji se koristi da bi se uspostavila komunikacija sa publikom i prenela osnovna poruka. Izabrana tema je priča, a mediji koji se koriste su zapravo način kako da se ta priča ispriča. Da bi odlučili koji mediji su najpogodniji treba voditi računa o specifičnostima same teme, o publici, ali i prednostima i manama svakog od interpretativnih medija pojedinačno.

U interpretativnom procesu veliki je izazov izabrati prave medije, odnosno napraviti odgovarajuću kombinaciju. Medije interpretacije moguće je podeliti u dve osnovne grupe: interpretacija koja uključuje interpretatora i nepersonalna interpretacija.

Interpretacija koja uključuje interpretatora, bio on vodič, pedagog, kustos ili neki drugi profesionalac, podrazumeva: obilaske sa vođenjem, javne programe (predavanja, demonstracije, dečije projekte i sl.), pozorišne prestave, performanse, muzička izvođenja i oživljavanje istorije. Nepersonalna interpretacija podeljena je na tradicionalnu interpretaciju i nove tehnologije. U tradicionalnu interpretaciju ubrajaju se: paneli na otvorenom, vinjete, scene, makete, rekonstrukcije, samovođene ture, izložbe, konzervacija u toku, publikacije, interpretacioni centri, staze, istraživački kapaciteti, umetnost na javnim mestima i znaci. Poslednji segment čine nove tehnologije sastavljene od: audio tura, kompjutera, javnih terminala, zvučnih efekata, filma, videa, slajdova, animacija, holograma, CD-ova, DVD-ova i interneta.

Adekvatan izbor, odnosno pravu nijansu sa ovako bogate palete medija moguće je dobiti samo ako se planer interpretacije detaljno upozna sa svim prednostima i nedostacima pojedinih medija (tabela br. 10).

Tabela br. 10: Pregled prednosti i nedostataka interpretativnih medija (Shalaginova 2009)

MODEL	PREDNOSTI	NEDOSTACI
Lična interpretacija		
Obilazak sa vođenjem	<p>Fleksibilan, može biti skrojen po meri publike.</p> <p>Može pružiti jednostavno objašnjenje o komplikovanim i kompleksnim temama.</p> <p>Lako se menja u skladu sa novim saznanjima.</p> <p>Uključuje lično iskustvo.</p> <p>Omogućava trenutni odgovor</p> <p>Omogućuje korišćenje volontera.</p> <p>Kao promenljiv program podstiče ponovnu posetu.</p>	<p>Zahteva veliku organizaciju.</p> <p>Velika cena po posetiocu.</p> <p>Ograničava brojnost grupe.</p> <p>Ne uživaju svi posetioci u obilasku sa vođenjem.</p> <p>Skraćuje vreme koje posetioci mogu da provedu u razgledanju</p> <p>Potrebna je intenzivna, stalna obuka.</p> <p>Vrlo lako može da bude izuzetno loše.</p> <p>Tema vodičima može postati dosadna.</p> <p>Posetioci moraju da imaju</p>

	<p>Zahteva mala ulaganja.</p> <p>Može da poveća prihode.</p> <p>Može da obezbedi posao lokalnom stanovništvu.</p>	<p>dovoljno i vremena i interesovanja.</p> <p>Često se obilazak ne dovrši jer posetioци imaju raspored kojeg moraju da se drže.</p>
<p>Javni programi (predavanja, demonstracije, aktivnosti, dečji projekti is l.)</p>	<p>Široko polje tema i naslova.</p> <p>Fleksibilno i jednostavno pripremanje za određenu publiku.</p> <p>Obezbeđuje laku i brzu promenu programa.</p> <p>Može se ponuditi u vreme najveće posete.</p> <p>Mogu se iskoristiti volonteri.</p> <p>Obezbeđuje interaktivnost.</p> <p>Može se prilagoditi školama.</p>	<p>Neophodna su sredstva i rekviziti koji mogu da budu skupi.</p> <p>Potrebna je značajna promocija van mesta zbivanja.</p> <p>Zahteva stalnu uključenost da bi se održao kvalitet. (ovo može da bude i prednost)</p>
<p>Pozorište/ Performansi (scensko izvođenje)/ Muzika</p>	<p>Interaktivno</p> <p>Visoko fleksibilno</p> <p>Visoka dramatika</p> <p>Mogu se preneti kompleksne poruke</p> <p>Obezbeđuje inspiraciju i uživanje</p>	<p>Potreban honorar za glumce i muzičare</p> <p>Potreba za rekvizitima i opremom</p> <p>Određeni događaji nisu prikladni za oživljavanje</p>
<p>Living history</p>	<p>Interaktivno i prijatno</p> <p>Fleksibilno</p> <p>Može da uključi sva čula</p> <p>Mogu se koristiti volonteri i lokalna zajednica</p> <p>Promenljivost</p> <p>Daje novi pogled na prošlost</p>	<p>Ne obezbeđuje potpunu informisanost</p> <p>Stalni naporni rad koji zahteva velike pripreme.</p> <p>Okupljanje osoblja može biti problem</p> <p>Kostimirani interpretatori mogu ga zbune posetioce, ili da se osećaju neprijatno.</p> <p>Teškoća u zaštiti eksponata</p>

Nepersonalna interpretacija		
Panoi na otvorenom	<p>Mogu poželeti dobrodošlicu posetiocima, pokazati i objasniti gde su došli i šta mogu da vide i rade.</p> <p>Obezbeđuju obaveštenja u svako doba dana.</p> <p>Usmeravaju pažnju posetiocima.</p> <p>Nije potrebno nadgledanje</p> <p>Može da dospe do velikog broja posetioca</p> <p>Mala cena održavanja</p> <p>Mogu da se kombinuju tekst i slika</p>	<p>Mogu da naruše pejzaž</p> <p>Nisu pogodni za veliki broj ljudi</p> <p>Nisu dobri za vođenje ljudi kroz velike lokalitete</p> <p>Posetiocima su i dalje potrebne mape</p> <p>Ne održavaju vezu sa stalnim, ili lokalnim posetiocima</p> <p>Ne mogu da interpretiraju kompleksne priče</p> <p>Često postaju predmeti vandalizma</p> <p>Mogu biti “nevidljivi “ za posetioce</p>
Vinjete, makete, prostori posvećeni određenom periodu (originalni, ili oživljeni)	<p>Čine temu razumljivim</p> <p>Pogodne su i za veći krug posetioca</p> <p>Obezbeđuju uslove za prikazivanje kako je izgledao život</p> <p>Obezbeđuju odgovarajući kontekst</p>	<p>Zahtevaju odgovarajući mobilijar</p> <p>Izgledaju pasivno, što nije podsticajno za ponovne posete</p> <p>Malo mogućnosti za prilagođavanje novim potrebama</p> <p>Strah od prevelike sličnosti</p>
Samostalni obilazak	<p>Posetioci mogu uskladiti tempo svoje posete</p> <p>Fleksibilna, dozvoljava lične izbore</p> <p>Dopušta samo otkrivanje</p> <p>Podstiče interakciju među posetiocima</p>	<p>Orijentacija zahteva znake i brošure</p> <p>Značajne poruke mogu biti neprimećene</p> <p>Teško je upravljati protokom posetioca</p> <p>Može se dovesti u pitanje bezbednost</p>
Izložbe	Moguća je kombinacija različitih medija	Potencijalno skupa

	<p>Mogu se predstaviti originalni, retki, mali i osetljivi objekti</p> <p>Posetioци mogu da odrede količinu informacija koju žele</p>	<p>Nije fleksibilna</p> <p>Zahteva veću angažovanost posetilaca</p> <p>Zahteva mobilijar, svetlo i sl.</p>
Arheološki lokaliteti i zgrade u procesu konzervacije	<p>Veliki interes publike</p> <p>Aktuelno</p> <p>Mogućnost interakcije posetilaca sa radnicima i stručnjacima</p>	<p>Potencijalno nebezbedno</p> <p>Ometanje rada</p>
Ponovno uspostavljanje predela	<p>Može povećati doživljaj lokaliteta</p> <p>Može povećati integritet</p>	<p>Velika cena</p> <p>Problemi u vezi sa planiranjem</p>
Publikacije	<p>Mogu se koristiti na lokalitetu i van njega</p> <p>Malih su dimenzija, mogu služiti kao suvenir</p> <p>Mogu dugo trajati posle posete</p> <p>Mogu donositi prihode</p> <p>Generalno nisu nametljive</p> <p>Veliki broj mesta distribucije</p> <p>Planovi u publikacijama mogu olakšati razumevanje i snalaženje</p> <p>Lako targetovanje različitih ciljnih grupa</p> <p>Veći format, Brajova azbuka, ili drugi jezik, jednostavno je promeniti</p> <p>Može prikazati detalje i sofisticirane informacije</p> <p>Može uključiti veli broj podataka</p> <p>Može sadržati dijagrame,</p>	<p>Potrebna efikasna distribucija</p> <p>Moraju da postoje besplatni, lifleti, brošure i sl.</p> <p>Nije interaktivno</p> <p>Često ne ohrabruje posmatranje</p> <p>Može da ne bude u skladu sa vremenom (ako je odštampana velika serija, a prodaja nije zadovoljavajuća)</p> <p>Skupo za lokalitete sa malim brojem posetioca</p>

	<p>ilustracije, fotografije i sl.</p> <p>Jeftino za produkciju i održavanje</p> <p>Može se lako menjati u skladu sa novim podacima</p> <p>Dobro za predstavljanje poruka koje su relevantne i van lokaliteta</p> <p>Jačanje korporativnog imidža</p>	
<p>Interpretacioni centri i kapaciteti za posetioce</p>	<p>Zastupljen je veliki broj različitih interpretacija</p> <p>Predstavljena je kompletna priča</p> <p>Moguće je opslužiti veliki broj posetioca</p> <p>Mogu da sadrže i veliki broj različitih medija</p> <p>Obezbeđuju skloništa u slučaju lošeg vremena</p> <p>Omogućuju i izlaganje retkih i osetljivih objekata</p>	<p>Mogu imati negativan efekat na vrednost kulturnog nasleđa</p> <p>Mogu odvojiti posetioce od nasleđa i pejzaža</p> <p>Velika sredstva za održavanje</p> <p>Nisu dostupna posle određenog radnog vremena</p> <p>Neophodno im je osoblje</p> <p>Potreban im je visoko profesionalni menadžment</p> <p>Neophodna velika sredstva za dalje ulaganje</p>
<p>Staze □ (šetačke, biciklističke i sl.)</p>	<p>Moguće je obići čitav lokalitet</p> <p>Zahteva aktivno uključivanje</p> <p>Pomažu u menadžmentu lokaliteta</p>	<p>Znaci za smer mogu biti nametljivi</p> <p>Velika koncentracija “jurcanja” u određenom prostoru</p>
<p>Kapaciteti za istraživanje</p>	<p>Centralizovane informacije</p> <p>Udovoljiti jednom delu publike</p>	<p>Visoki troškovi</p> <p>Ograničen broj posetilaca</p> <p>Neophodno osoblje</p>
<p>Javna umetnost</p>	<p>Uključivanje i pozivanje nove publike</p> <p>Doprinosi drugačijem</p>	<p>U slučaju da nije obavljena pažljiva priprema može doći do nametanja</p>

	pogledu na lokalitet	Može da sadrži savremene elemente koji se ne uklapaju sa kulturnim nasleđem lokaliteta
Znaci	<p>Uvek dostupni</p> <p>Jasni, bezbedni</p> <p>Dobri za orijentaciju na lokalitetu</p> <p>Mogu se fokusirati na specifične elemente na lokalitetu</p> <p>Može da se kombinuje nekoliko poruka</p> <p>Može da se obezbedi hijerarhija poruka</p> <p>Mogu da sadrže različite jezike</p> <p>Mogu da se menjaju lako</p> <p>Mogu da osnaže korporativni identitet</p> <p>Malo koštaju po posetiocu</p> <p>Mogu uvesti posetioca u različite nivoe</p> <p>Mogu uključiti ilustracije, mape, slike i sl.</p>	<p>Narušava građevine, ili prirodu</p> <p>Nije pogodno za pričanje kompleksnih priča</p> <p>Mogućnost vandalizacije</p> <p>Može da izgleda dosadno i nezanimljivo</p> <p>Zahteva znanje čitanja znakova</p> <p>Posetiocima može da dosadi ako ima previše znakova, ili previše reči</p>
Nove tehnologije		
Audio vođenje	<p>Pogodno za posetioce</p> <p>Idealno za usmenu tradiciju</p> <p>Može biti multilingvalno</p> <p>Može da obuhvati i zvuke</p> <p>Nije potrebno prethodno znanje</p> <p>Mogućnost dramtizacije</p> <p>Ne ugrožava lokalitet</p>	<p>Visoka cena i tekuće održavanje</p> <p>Preterano administriranje</p> <p>Izolovana upotreba</p> <p>Odvajanje posetioca od prirodnih zvukova iz okoline</p> <p>Mogućnost krađe</p>

<p>Računari □ (javni terminali i sl.)</p>	<p>Pogodno za posetioce</p> <p>Idealno za usmeno izražavanje</p> <p>Mogućnost produkcije na različitim jezicima</p> <p>Mogu da se uključe i zvuci iz okruženja</p> <p>Nije potrebno prethodno znanje</p> <p>Izuzetna dramatika</p> <p>Ne ugrožava lokalitet</p> <p>Omogućavaju kombinovanje zabave i obrazovanja</p> <p>Efikasan u skretanju i održavanju pažnje</p> <p>Kombinuju sliku, tekst i zvuk</p> <p>Obezbeđuju da svaki posetilac uči tempom koji mu odgovara</p> <p>Omogućava posetiocima da izaberu količinu informacija koju žele i način na koji će biti predstavljene</p>	<p>Visoki inicijalni troškovi</p> <p>Oprema može biti skupa i brzo zastareva</p> <p>Visoki troškovi održavanja</p> <p>Potrebno nadgledanje</p> <p>Potencijalno nametljiv</p> <p>Beskoristan posetiocu ako nije ispravan</p>
<p>Zvučni efekti</p>	<p>Efektini u pravljenju atmosfere</p> <p>Ujednačen visok kvalitet</p> <p>Visoki nivo drame</p> <p>Može navesti na obilazak lokaliteta</p> <p>Pogodno za emitovanje kultura sa tradicijom usmenog izražavanja</p> <p>Nije potrebno prethodno znanje</p> <p>Vizuelno ne nametljiv</p>	<p>Može biti skupa produkcija, instalacija i održavanje</p> <p>Mogućnost kvarenja opreme</p> <p>Generalno ne dozvoljava mogućnost izbora</p>

	Može da se dopunjava informacijama	
Audiovizuelne tehnike (slajdovi, filmovi, video, ilustracije i sl.)	<p>Mogu da se prenose kompleksne ideje i poruke</p> <p>Pogodno za upotrebu na različitim jezicima</p> <p>Ujednačen visok kvalitet</p> <p>Lako se koristi</p> <p>Fotografije i druge ilustracije mogu se predstaviti na kreativan način</p> <p>Upoznavanje pre posete, moguće instalirati poseban TV kanal</p>	<p>Visoki troškovi</p> <p>Velika cena</p> <p>Beskoristan posetiocu ako nije ispravan</p>
Tehnička sredstva namenjena animaciji	<p>Privlači posetioce i drži im pažnju</p> <p>Dugotrajni utisak</p>	Veliki troškovi
Hologrami	<p>Privlače pažnju posetiocima</p> <p>Efikasni u korišćenju prostora</p>	<p>Visoki troškovi</p> <p>Zahtevaju posebno osvetljenje</p> <p>Mogu se videti samo iz određenog ugla ili razdaljine</p>
CD, Laserski diskovi, DVD	<p>Omogućava da se razgledaju od kuće, ili škole</p> <p>Jeftiniji su od publikacija</p> <p>Dospevaju i do publike koja nikada neće videti lokalitet</p>	<p>Mogućnost gubljenja podataka</p> <p>Pretrpavanje informacijama</p>
Internet	<p>Omogućava posetiocu da planira svoje putovanje pre nego što stigne na lokalitet</p> <p>Relativno jeftin</p> <p>Obezbeđuje posetiocu interaktivne informacije i skidanje informacija sa internet prezentacija</p>	Ne može zameniti iskustvo iz prve ruke

	Omogućava pristup podacima istraživanja, ili važnim lokalitetima	
QR kod	Kao što sam naziv kaže (Quick Response) brzo odgovara na zahteve publike Podstiče istraživanja Izuzetno je interesantan mlađoj publici Posедуje vau efekat	Zahteva dodatna finansijska sredstva Podrazumeva posedovanje najnovije tehnologije Nije interesantan starijoj publici

Navedeni spisak različitih medija i njihove prednosti i nedostaci sigurno ne predstavljaju potpuni spisak mogućih načina interpretacije. U ovu tabelu svakako bi mogli da se dodaju i interpretacija kroz hranu i piće, kao i suveniri. Sigurno ne samostalno, ali u kombinaciji sa već navedenim, i ovi modeli mogu da pomognu u prenošenju poruke i razumevanju vrednosti određenog nasleđa.

4.3 Interpretativni tekst i dizajn

Metodologija interpretacije nasleđa uspostavljena je uglavnom u odnosu na ideal lične komunikacije koja obezbeđuje najbolju interakciju između dobro obučenog, obrazovanog i strastvenog vodiča i motivisanog posetioca. Pioniri interpretacije nasleđa poput Enosa Milsa (Enos Mills) i Frimana Tildena (Freeman Tilden) koncentrisali su svoj rad na pronalaženje najboljih rešenja u komunikaciji između vodiča i posetilaca. Nekoliko decenija kasnije kontekst u kojem se komunicira nasleđa značajno je promenjen. Ne samo da je potrebno pronaći uspešne modele interpretacije u slučaju kada vodiči ne mogu da opsluže veliki broj grupa i pojedinaca, već kada nova publika, željna avanture i pasionirana novim tehnologijama, želi samostalno da istražuje, bez posredovanja drugih. Upravo iz tih razloga u poslednje vreme velika pažnja u okviru drugog segmenta interpretativnog procesa – implementacije plana – posvećuje se izradi teksta i realizaciji dizajna.

Pisanje teksta koji objašnjava, inspiriše i pokreće je kreativan proces koji je u potpunosti različit od jednostavnog opisivanja. Interpretativno pisanje je poseban žanr i kao takav razlikuje se od svih drugih: naučnog, tehničkog, promotivnog, novinarskog, informativnog, kreativnog i sl. (Leftridge 2006). Ono što ga, najkraće rečeno, razlikuje od ostalih jeste težnja ka stvaranju intelektualne i emotivne veze sa čitaocima kako bi se izazvala pozitivna reakcija i proaktivno delovanje.

Za razliku od interpretativnog, naučno pisanje služi da se razmeni znanje sa grupama koje dele slično akademsko obrazovanje. Ova vrsta tekstova zasniva se na činjenicama, dedukciji, kao i posebnoj vrsti jezika punoj terminologije i referenci. Tehničko pisanje, sa druge strane, usredsređeno je da čitaocu pomogne da obavi neki zadatak, ili da ovlada određenom veštinom i zasniva se na postojanju predznanja iz date oblasti. Promotivno pisanje ima za cilj da plasira određeni proizvod, ideju ili organizaciju. Ono uključuje reklamiranje, propagandu, javno oglašavanje i marketing. Kako bi efikasnije komuniciralo sa ciljnim tržištima, promotivno pisanje često koristi interpretativne principe. Novinarsko pisanje, bazira se na davanju odgovora na pitanja: ko, šta, gde, kada i zašto. Za razliku od ovakvog pisanja, koje usmerava čitaoca na određenu stranu, interpretativno pisanje ne manipuliše njime, ono pokušava da napravi balans i da pruži čitaocu slobodu da sam dođe do zaključka. Kreativno pisanje je umetnički čin koji priziva čulne utiske i slike. Sa interpretativnim pisanjem često je vrlo slično, jer ono koristi metafore, analogije, poređenja, vizualizacije i stvara emotivnu povezanost.

Interpretativno pisanje, i pored toga što se smatra posebnim žanrom, zapravo je mešavina svih gore navedenih vrsta, od kojih preuzima različite elemente u različitim proporcijama, u zavisnosti od teme i ciljne grupe. Bez obzira na to kakav se stil koristi, tekst da bi bio interpretativan uvek mora da sadrži sledeće karakteristike:

1. Usmerenost na cilj. Jezik kojim se služe autori interpretativnih tekstova treba da bude krajnje razumljiv, da podstiče čitaoca da radi, misli ili oseti nešto što do tada nije.
2. Povezanost sa nečim opipljivim. Interpretativni tekst treba da polazi od artefakta, objekta, izvora, ili činjeničnog opisa nekog događaja.

3. Atributi opipljivosti su uvek u vezi sa nematerijalnim kvalitetima, odnosno sa njihovim značenjima.
4. Značenja onoga što se interpretira treba da su u vezi sa univerzalnim konceptima kao što su: strah, ljubav, mir, promena, život, čudo, porodica, istorija, trgovina, smrt i sl.
5. Interpretativni tekstovi treba da stvaraju mogućnost intelektualne i emotivne povezanosti sa onim što se predstavlja.

Vodeći se ovim osnovnim elementima, interpretativno pisanje omogućuje čitaocima da sagledaju svet iz druge perspektive. Mnogi tekstovi su nerazumljivi široj javnosti i po njihovom mišljenju na prvi pogled odbojni, jer su suviše dugi, zato što se autori ne fokusiraju na to kome su tekstovi namenjeni, već na ono šta oni o tome imaju da kažu. Pisanje interpretativnih tekstova podrazumeva veštinu, kreativnost, ali i vreme. Stručnjaci koji se bave interpretacijom često imaju na umu rečenicu Mark Tvena - *napisao bih ti kraće pismo da sam imao vremena.*

Uspešni interpretativni tekstovi nikada nisu rezultat trenutne inspiracije. Oni se "bruse" tokom dugotrajnog procesa koji se sastoji od čitavog niza koraka: pravljenja liste sa osnovnim idejama, selekcije ideja i njihove organizacije, istraživanja, pisanja prvog nacrt, samostalnog redigovanja teksta, pisanja novog nacrt, redigovanja teksta od strane kolega, prijatelja i sl., ponovnog pisanja, stručne redakcije, lekture i korekture. Kao što se vidi iz navedenih osnovnih koraka, interpretativni tekstovi se ne pišu, već prepravljaju (Leftridge 2006).

Postoji značajna sličnost između interpretacije i pričanja priča. Štampane reči egzistiraju kao vizuelni i verbalni elementi, utičući na čitaočeva čula. Dobra interpretacija, kao i dobra priča, vodi računa o zvučnosti reči kao i o slikama koje one stvaraju. Dobre priče nikada ne ostavljaju čitaoca u mraku, na isti način dobar interpretativan tekst treba uvek da usmerava posetioca. Zato je važno da se kroz interpretativne tekstove i druge dizajnirane sadržaje posetilac orijentiše u prostoru i vremenu, da razume osnovne teme i razlog zašto su baš one izabrane, kao i da se zainteresuje za podteme koje će ga inspirisati da nešto od doživljenog primeni u svom životu, ili će ga motivisati da se aktivira u procesu održive zaštite i korišćenja nasleđa.

Danas se tekstovi ne koriste samo za tzv. tradicionalne medije, poput brošura ili muzejskih legendi, već i za dinamične medije poput interneta, interaktivnih kompjuterskih programa i ostalih digitalnih sadržaja. Svaki od navedenih medija stavlja posebne zahteve pred autore interpretacija, npr. tekst na štampanom materijalu čita se gotovo dva puta brže od teksta u elektronskoj formi, pa je to jedan od razloga zašto tekstovi za nove medije treba da budu kraći. Kada je u pitanju tekst za audio i video materijal treba imati na umu da jezik koji se koristi treba da bude isti kao govorni, odnosno, mnogo manje formalan nego što je to slučaj kada su tekstovi odštampani, odnosno kada se čitaju.

Rezultati detaljnih istraživanja pokazali su da posetioci muzeja u proseku obilaze 100 kvadratnih metara u minutu, da se zadržavaju pored određenog muzejskog predmeta oko 5 sekundi, kao i da ne čitaju tekstove duže od 20 sekundi i ne gledaju video segmente duže od 4 minuta (Serrell 1996). U odnosu na ovakvu, prilično poražavajuću minutažu stručnjaci koji pišu muzejske legende polaze od činjenice da prosečan čitalac pročitati otprilike 250 reči u minuti, a kako se zadržava na izložbi oko 10 minuta, to znači da maksimalno može da pročitati 2500 reči. S obzirom da tokom 10 minuta isključivo ne čita, već bar pola vremena gleda, broj reči se drastično smanjuje na 1250. Ako se uzme da će jednu četvrtinu vremena provesti u razgovoru sa drugim posetiocima, ili u kratkom odmoru, računica je da prosečan posetilac za 10 minuta može da pročitati 625 reči. Sa druge strane, rečeno je da se za deset minuta obiđe prostor od 100 kvadratnih metara i ako je u njemu izloženo 20 različitih objekata, ili predstavljeno isto toliko fenomena ispostavlja se da svaka legenda pored muzejskih predmeta ne sme da bude duža od 30 reči. Kada su u pitanju uvodne legende autori standarda predlažu broj od 200 reči, smatrajući da svaka pojedinačna tema ne treba da bude obrađena sa više od 100 reči, a podtema sa više od 50, kako bi posetioci uspeali da dobiju osnovne informacije na osnovu kojih će primiti pravu poruku.

Za svaki interpretativni tekst veoma je važan naslov, odnosno prva rečenica. Njih treba shvatiti kao udicu na koju će se upecati čitaoci. Ovaj prvi susret sa tekstom ne treba da obeshrabri čitaoca, već da ga isprovocira da nastavi dalje. Zato je važno veću pažnju posvetiti upravo početnim delovima teksta i upravo u ovom delu postavljati pitanja, pričati anegdote, prenositi lična iskustva istraživača i sl. Da bi se povećala

pažnja čitalaca dobro je u tekstu koristiti humor, metaforu, ili pisati u drugom licu. Interpretativni tekst biće uspešniji ako pozove čitaoca na izazov koristeći imperativ npr. oseti, probaj, slušaj, pretvaraj se, zamisli, razmisli o i sl.

Savremene interpretacije gotovo po pravilu uključuju interakciju sa publikom, bez obzira da li se radi analognoj, ili digitalnoj interakciji. Tekst koji prati ovakvu vrstu interpretacije mora da joj bude strogo podređen, odnosno tekst treba da bude krajnje jednostavan i mora da vodi posetioca kroz različite aktivnosti objašnjavajući šta je sledeće. Ovakvi tekstovi najčešće treba da odgovore na pitanja: *Šta je potrebno uraditi?*, *Šta treba primetiti?*, *Šta se dešava?* I *šta sa tim?*

Ni najbolje napisan tekst nije u potpunosti dovoljan da podstakne radoznalost i pokrene na istraživanje publiku. Zbog toga je dizajn izuzetno značajan segment kreiranja interpretacija. Svaki tekst sam po sebi ima vizuelne karakteristike, odnosno u zavisnosti od dizajna – boje, tipografije, i dodatih slika, ilustracija i dr. može da se promeni efekat prenošenja poruke na posetioca.

Da bi se pronašao optimalan način za prenošenje određene poruke važno je voditi računa o izboru adekvatnog fonta i veličine slova. Za vodiče, liflete i druge publikacije koristi se veličina slova od 8 do 12, dok se za tekst legendi najčešće koriste veličine između 20 i 24, za podnaslove 40-48, a za naslove 60-72 (Caputo, Lewis, Brochu 2008).

Kada je u pitanju tipografija dobro je pridržavati se i sledećih pravila:

- Ne koristiti isključivo velika slova,
- Italik koristiti samo kada je to neophodno i nikada duže od tri reda,
- Radije koristite nepravilnu desnu marginu, nego nepravilnu levu marginu ili tzv. center, ili justify opciju, jer ona je najpreglednija za čitanje,
- Radije koristiti belu nego tamnu pozadinu, ali ako se koristi tamna pozadina povećati veličinu,
- Tekst prelamati u skladu sa značenjem, a ne brojem karaktera.

Interpretativni dizajn je kombinacija umetnosti i nauke, vizuelnih i prostornih elemenata koji čine jedinstvenu kompoziciju. Dizajn se sastoji od šest ključnih elemenata: valera, boja, tekstura, balansa, linija i oblika (Dean 1996). Svaki od ovih elemenata igra posebnu ulogu, a svi oni zajedno omogućuju dizajneru da iskaže svoj talenat i umeće.

U cilju postizanja najvišeg kvaliteta dizajna interpretacija važno je angažovati profesionalca, ali nikako nije dobro prepustiti njemu čitav posao. Potrebno je obezbediti saradnju između dizajnera i autora teksta zbog toga što prezentovan materijal treba da zadovoljava najviše vizuelne standarde, ali i da privuče, zainteresuje, obezbedi brzo čitanje, bude logičan i razumljiv.

4.4 Evaluacija interpretacije

Poslednja, ali u isti mah i prva faza interpretativnog procesa je evaluacija. Bez obzira koliko je autorski tim predano radio na planiranju i realizaciji novog interpretativnog plana, koliko je on iskusan i kreativan, uspešnost ukupnog posla neće biti moguće sagledati u potpunosti do samog kraja. Neke od glavnih snaga i slabosti biće lako uočljive, ali da bi se otkrili svi faktori uspešnosti ili neuspešnost neke interpretacije potrebno je sprovesti detaljne analize.

Evaluacija ne predstavlja samo meru uspešnosti interpretacije i način na koji je moguće dobiti statistiku interesantnu za kritiku, ili PR, već je ona alatka za unapređenje do sada postignutih rezultata neophodnih za nadgradnju postojeće i planiranje buduće interpretacije. To je čini izuzetno važnim segmentom procesa koji u velikoj meri određuje kako će se definisati ciljevi sledećeg interpretativnog ciklusa, koje će teme biti aktuelne, za koju publiku, uz pomoć kojih medija i sl.

Evaluacija predstavlja sistematska ispitivanja realizovanih aktivnosti proisteklih iz jasno definisanih ciljeva. Moguće je sprovesti eksternu, ili internu evaluaciju, odnosno angažovati spoljne saradnike koji nisu učestvovali u projektu, ili je organizovati tako da učenici u čitavom procesu sprovede i evaluaciju.

Evaluaciju je moguće realizovati na početku realizacije, tokom ili na samom kraju interpretativnog procesa. Na početku procesa evaluiraju se definisani ciljevi interpretacije, teme i mediji, na osnovu očekivanja i znanja publike. Tokom čitavog procesa, ona se sprovodi po principu unapred definisanih prekretnica (milestones) u okviru različitih aktivnosti. Evaluacija na samom kraju je najkompleksnija i obuhvata različite segmente, od uspešnosti postignutih rezultata kod publike, do evaluacije timskog rada, vremena i sredstava utrošenih tokom realizacije projekta.

Bez obzira na to u okviru koje faze procesa se primenjuje, evaluacija koristi dva osnovna metoda: kvantitativni i kvalitativni. Kvantitativnim metodom prikupljaju se podaci koji se zatim statistički obrađuju, poput broja posetilaca, vremena zadržavanja, veličina grupa i sl. Dok se kvalitativnim metodama dobijaju podaci o mišljenju, osećanjima, stavovima i zapažanjima posetilaca.

Kvantitativne i kvalitativne podatke potrebno je paralelno prikupljati koristeći različite tehnike kao što su:

- posmatranje – ponašanja posetilaca, praćenja gde se zadržavaju, da li neki od tekstova čitaju naglas i sl.,
- monitoring – da li posetioci prate zamišljene putanje, koliko se ukupno zadržavaju, kako koriste čitav prostor i sl.,
- upitnici – uključuju kvalitativne i kvantitativne podatke,
- intervjui sa fokus grupama – podrazumeva razgovor sa više članova iste ciljane grupe u vezi konkretnih aspekata interpretacije,
- panel diskusija – javna debata i kritika interpretacije od strane profesionalaca i drugih interesnih strana.

Slično kao i interpretativni mediji, svaki od navedenih načina evaluacije ima svoje prednosti i nedostatke. Upravo iz tih razloga važno je kombinovati različite pristupe sagledavajući interpretaciju kroz različite aspekte (Serrell 1996) i :

- razviti osetljive, merljive instrumente i strategije,
- porediti rezultate dobijene tokom različitih sezona, ili mesta,

- izraditi kolaborativne studije koje će dati nova znanja u vezi sa uključivanjem lokalne zajednice, interesornom saradnjom, doživotnim učenjem i sl.

Evaluatori savremenih interpretacija nasleđa treba da se odalje od tradicionalnih modela evaluacije isključivo kroz upitnike sa da-ne odgovorima i zatvorenim pitanjima koji obezbeđuju najlakšu analizu dobijenih podataka, ali ne i najvalidnije rezultate. Zato je potrebno kombinovati različite tehnike, ali i pronalaziti inovativna rešenja. Jedan od njih je i kratak intervju, gde se od publike traži da kratko, svojim rečima opiše šta misli da je svrha određene interpretacije (izložbe, vođenja, radionice...), da napišu nešto što do sada nisu znali, ili nisu o tome razmišljali, a posle obilaska ili neke aktivnosti su saznali, kao i na šta su se podsetili.

Evaluacije interpretacije arheološkog nasleđa na nalazištima ili u muzejima nisu potrebne samo da bi unapredile odnose sa publikom i povećale razumevanje u vezi samo sa tim mestima i institucijama, već i da bi pomogle drugima da ne ponavljaju iste greške i da primenjuju proverene metode i tehnike. Iz tih razloga veoma je važno napraviti jedinstven set merljivih alatki čije rezultate je kasnije moguće i porediti. To bi bio jedan od načina kako bi se uspostavljao objektivan sistem procene uspešnosti i visokog nivoa dostizanja izvrsnosti, što bi omogućilo transparentno ocenjivanje i nagrađivanje određenih programa i projekata u budućnosti.

5. Interpretacija arheološkog nasleđa u Srbiji, studija slučaja Gamzigrad – Romulijana

Arheološko nalazište Gamzigrad – Romulijana izabrano je za studiju slučaja jer je preliminarnom analizom utvrđeno da poseduje izuzetne potencijale koji nisu iskorišćeni u značajnijoj meri. Odnosno, kompleksnost ovog nalazišta, njegova višeslojnost, značajan broj aktera u procesu istraživanja i upravljanja, kao i veliki broj posetilaca, daju osnovu za pretpostavku da će redefinisane vrednosti i integrisana interpretacija omogućiti stavljanje ovog nalazišta u funkciju razvoja zajednice.

5.1 Identifikacija nalazišta

Gamzigrad - Romulijana nalazi se u istočnoj Srbiji, u izuzetnom prirodnom okruženju, između sela Gamzigrad i Zvezdan u blizini grada Zaječara, nedaleko od granice sa Bugarskom. Istočna Srbija, kao šira oblast, poznata je od davnina po svojim prirodnim bogatstvima, prvenstveno u mineralima i rudama, kao i po otvorenosti prostora na ušću reke Timok za migraciju različitih etničkih grupa. Još u najranijim periodima na ovom prostoru uspostavljene su bliske veze istočne Srbije sa zapadnim delom donjeg Podunavlja, kao i sa područjima današnje jugozapadne Rumunije i severozapadne Bugarske (Živić 2010).

Nalazištem Gamzigrad – Romulijana dominiraju ostaci utvrđene palate koju je sagradio car Gaj Valerije Galerije Maksimijan krajem III i početkom IV veka. Delovi palate sagrađeni su na mestu na kojem se krajem III veka nalazilo naselje u kojem je Galerije rođen, a koje je najverovatnije sagradio car Aurelijan. Antičko ime Romuliana, koje je palata dobila po Galerijevoj majci, bilo je zaboravljeno u vreme doseljavanja Slovena, dok se, slovenski, odnosno srpski naziv Gamzigrad ne pominje u izvorima starijim od XIX veka. U izdanju Vukovog Rječnika iz 1852. zapisano je: *Gamzigrad, u Crnoj rijeci, zidine od starog grada. Onuda se pripovjeda da u ovijem zidinama ima mnogo svakojakijeh zmija.*²⁶

Austrijski arheolog, istoričar i putopisac Feliks Kanic je 1860. i 1864. godine, tokom svojih putovanja po Srbiji, obišao i ostatke Galerijeve palate, ostavivši crteže i opise tada vidljivih delova bedema i kula, kao i predela u okolini. Ti izuzetno značajni podaci nalaze se u njegovim zapisima o Srbiji, štampanim u Beču i Lajpcigu, u kojima je, u više navrata, istakao da je Gamzigrad „jedan od najsajnijih spomenika prošlih vremena i jedan od najvećih i najočuvanijih spomenika rimske arhitekture u Evropi”. Slika koju je zatekao sledeći istraživač Đ. Bošković nepuni vek kasnije bila je umnogome drugačija nego ona koju je zabeležio Kanic. Razlika u stanju očuvanosti nalazišta prvenstveno je uzrokovana korišćenjem ostataka kao građevinskog materijala od strane loklanog stanovništva.

---

²⁶ S obzirom da se u Vukovom rečniku ne spominje da selo i banja nose isto ime, M. Živić zaključuje da su *zidine od starog grada* nazvane Gamzigrad pre nego što su tako nazvani selo i termalni izvori.

Sistematska arheološka istraživanja koja kontinuirano traju do danas i obimni konzervatorsko-restauratorski radovi koji su ih pratili započeti su 1953. godine. U tom periodu je napušteno mišljenje da se radi o vojnom logoru, s obzirom da su iskopavanja pokazala da se radi o raskošnoj palati (Stojković Pavelka 2011). Od 1960. do 1996. godine, po mnogim istraživačima, trajao je period *renesanse* Gamzigrada. Tada je rukovodilac arheoloških istraživanja bio akademik Dragoslav Srejšović, koji je uz pomoć najbliže saradnice Anke Lalović organizovao rad i suživot povremeno veoma brojne i šarolike stručne ekipe. O značaju koji je pripisivan ovom nalazištu i njegovom sistematskom istraživanju najbolje svedoči činjenica, da su posle D. Srejšovića, još dva akademika, M. Garašanin i S. Dušanić, bili rukovodioci ovog projekta.

Za šezdeset godina istraživanja uspostavljene su prostorne i vremenske granice Gamzigrada – Romulijane. Istraživanjem utvrđene carske palate, otkriveni su ostaci dve fortifikacije: starije i mlađe utvrđenja. Unutar zidova utvrđenja locirani su i arheološki istraženi palata u severozapadnom delu, dva hrama i kupatilo, a brojni drugi objekti su sondažno evidentirani. Ovo nalazište pobudilo je posebnu pažnju stručne javnosti otkrićem iz 1984. godine, kada je pronađen pisani dokaz na osnovu koga je konačno potvrđena pretpostavka akademika D. Srejšovića da se radi o jednoj od najraskošnijih rimskih carskih palata.

Istočno od glavne kapije utvrđene carske palate, na udaljenosti od 1 km, na uzvišenju zvanom Magura, 1989. godine lociran je kompleks memorijalnih objekata. Arheološka istraživanja obavljena do 1994. godine pokazala su da se na zaravni brda nalaze dva mauzoleja, posvećena rimskom caru Galeriju i njegovoj majci Romuli, kao i dva kružna objekta u obliku tumula, koji su bili u funkciji konsekracije. Severoistočno od ove skupine građevina, na nešto nižem terenu, na pristupnom putu Gamzigradskom utvrđenju, otkriveni su ostaci monumentalnog tetrapilona.

Razumevanju života izvan granica samog utvrđenja najviše su doprinela sistematska geofizička istraživanja sprovedena u poslednjih petnaest godina. Od 2004. godine realizuje se projekat u okviru međunarodne saradnje sa Rimsko-germanskom komisijom Nemačkog arheološkog instituta u Frankfurtu (Römisch-germanische Kommission des Deutsches Archäologische Instituts). U tom periodu vršena su sondažna

iskopavanja van bedema Romulijane, kako bi se potvrdili rezultati prethodno sprovedene geofizičke prospekcije.

Potvrda univerzalne vrednosti ovog nalazišta dobijena je 2007. godine kada je Gamzigrad – Romulijana uvršćen na Uneskovu Listu svetske baštine. Danas je ovo nalazište poznato širom Srbije sa godišnjom posetom od više desetina hiljada posetilaca (Prilog 8.10), a njegovi potencijali prepoznati su u svim relevantnim dokumentima koji se implementiraju na lokalnom, regionalnom i nacionalnom nivou²⁷.

5.1 Kulturna stratigrafija

Arheološko nalazište Gamzigrad - Romulijana osim dobro očuvanih i široko vrednovanih građevinskih struktura iz pozne antike karakteristično je i po višeslojnosti koja se može sagledati kroz šest nivoa i to:

---

²⁷ Potencijali arheološkog nalazišta Gamzigrad – Romulijana prepoznati su u sledećim značajnim dokumentima:

- Prostorni plan arheološkog nalazišta Romulijana – Gamzigrad (Naručilac: Opština Zaječar, izradio: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije, Beograd, 2005). Plan reguliše način zaštite i prezentacije arheološkog nalazišta, kao i definisanje načina upravljanja ovim kulturnim dobrom i njegovom neposrednom okolinom. Prostornim planom područja posebne namene arheološkog nalazišta Gamzigrad – Romulijana, spomenično nasleđe predstavljeno je kao razvojni potencijal celog regiona.
- Master plan kulturnoistorijske rute Put rimskih careva (Naručilac: Ministarstvo ekonomije i regularnog razvoja Republike Srbije, izradio: Ekonomski fakultet Beograd, 2007.) Planom su obuhvaćene smernice koje bi omogućavale adekvatno korišćenje i turističku valorizaciju rute u okviru koje je jedna od pet destinacije i Gamzigrad – Romulijana.
- Biznis plan Gamzigrad – Romulijana, Srbija. (Naručilac: Ministarstvo kulture Republike Srbije, izradio: Republički zavod za aštitu spomenika kulture, 2009.). Planom je urađena projekcija potrebnih finansijskih sredstava do 2015. godine.
- Akcioni plan za sprovođenje nacionalne strategije održivog razvoja za period od 2011. do 2017. godine (Službeni glasnik RS, br. 31/10). Planom se u okviru cilja *uvećanje kulturnog kapitala očuvanjem, afirmacijom i prezentovanjem kulturnog nasleđa Srbije* predviđa rehabilitacija Gamzigrada – Romulijane.
- Strategija lokalnog ekonomskog razvoja grada Zaječara (2010 – 2014) prepoznaje potencijale Gamzigrada – Romulijane u okviru razvoja turizma, kao drugog opšteg cilja strategije.

- Praistorijsko naselje (sredina III, kraj II i prva polovina I milenijuma pre nove ere),
- Rimsko naselje (III vek, verovatno rodno mesto cara Galerija),
- Carski kompleks (kraj III i prve dve decenije IV veka),
- Crkveno dobro i zbeg (druga polovina IV i prva polovina V veka),
- Ranovizantijsko naselje (od sredine V veka do sredine VII veka).
- Srednjovekovni grad (XI vek).

Kao najznačajniji horizont nalazišta prepoznat je onaj koji pripada kraju III veka i početku IV veka kada je Galerije, naslednik cara Dioklecijana u Gamzigradu podigao palatu i izgradio na obližnjem brdu memorijalni kompleks. Povod za podizanje ove utvrđene palate nalazi se u programu tetrarhijskog oblika vladavine. Po tom ideološkom programu planirano je da car siđe sa prestola nakon dvadeset godina vladavine i da se proslavljanjem *vicennalia* povuče iz političkog života. Stoga je planirao podizanje palate okružene utvrđenjem u kraju iz kojeg je poticao, u kojoj je nameravao da provede ostatak života.

Galerije je utvrđenje nazvao Romuliana po imenu svoje majke Romule, koja je bila rodom Dačanka. Potvrdu ove teze daje fragment arhivolte (Prilog 8.3), otkriven prilikom arheoloških istraživanja, na kome uokviren lovorovim vencem stoji natpis Felix Romuliana. Iz perioda prvih graditeljskih aktivnosti potiče unutrašnje utvrđenje kompleksa, palata u severozapadnom delu i mali hram.

Nakon smrti Konstancija Hlora 306. godine, Galerije je postao najmoćnija figura Rimskog carstva. Sa tog položaja započeto utvrđenje delovalo je isuviše skromno. Postojeće graditeljske aktivnosti su napuštene, a započinje se sa gradnjom znatno monumentalnijeg i reprezentativnijeg utvrđenja koje obuhvata već izgrađen prostor. Ovom periodu obnovljenih graditeljskih delatnosti pripada veliki hram posvećen Jupiteru, u južnom delu utvrđenja. Novu graditeljsku aktivnost karakteriše još veća raskoš u dekorativnim elementima punim simbolike, izvedenim u raznovrsnim materijalima.

Na brdu istočno od utvrđene palate Galerije je za svoju majku i sebe podigao dva mauzoleja pored kojih su sagrađeni konsekrativni spomenici u obliku tumula. Konsekrativni spomenici su vezani za čin apoteoze, simboličnog uzdizanja među bogove. Galerije se kao cezar identifikovao sa Herkulom, a kasnije postavši avgust poistovećivao se sa Jupiterom. Povezanost vladara sa božanskom hijerarhijom, jedna je od osobenosti tetrarhije. Kao božanska personifikacija Galerije je želeo da svojoj majci obezbedi mesto među božanstvima, te je kroz čin apoteoze, po tadašnjim verovanjima, Romuli obezbedio božansko večno trajanje. Tetrapilon, kao obeležje raskršća, postavljen je da naznači odvajanje antičkog puta kojim se prilazilo Romuliani i puta kojim se prilazilo memorijalnom kompleksu, kao razdvajanje zemaljskih i nebeskih puteva. U izgradnji svih objekata glavnu ulogu imala je 5. makedonska legija, koja je pratila Galerija u bojevima koje je vodio na Istoku, a u periodu mira, služila je kao radna snaga pri izgradnji.

Nakon Galerijeve smrti, 311. godine, u palati se nastavlja život, ali bez carskog ceremonijala. Prostori palate i drugih objekata bivaju preuređeni i dobijaju novu namenu. Ovo tiho propadanje, trajalo je do sredine V veka, kada je sa prodorom hrišćanstva prestona dvorana palate preoblikovana u trobrodnu baziliku. Arheološki otkriveni nalazi potvrđuju da je Gamzigrad - Romulijana u tom periodu bila značajno seosko naselje, a možda čak i boravište neke ugledne ličnosti sa dvora. Sredinom V veka došlo je do velikih razaranja i požara, verovatno usled najezde Huna. Tokom druge polovine V i u VI veku Romulijana je obnovljena, ali nikada u nekadašnjoj lepoti. Građevine koje su podizane bile su skromnijih dimenzija i lošije tehnike gradnje.

U vreme vladavine vizantijskog cara Justinijana, bilo je obimnijih graditeljskih zahvata. O tome svedoče izvori, navodeći Romulijanu kao jedan od gradova koje je Justinijan obnovio. Iz tog perioda potiču značajnije prepravke postojeće arhitekture i organizacije prostora. Monumentalna trobrodna bazilika sa četvorolisnom krstionicom podignuta je na prostoru palate, negirajući postojeću građevinu i izuzetno lepe mozaike koji su se u njoj nalazili. Tada je i potpuno napuštena istočna kapija, a kao glavni prilaz počela je da se koristi zapadna kapija. Brojni elementi arhitektonske dekorativne plastike sa Galerijeve palate i hramova dobijaju sekundarnu funkciju i koriste se kao građevinski materijal.

Početak VII veka, usled učestalih upada Avara i Slovena, tadašnje stanovništvo raselilo se i prostor je opusteo. Ostaci nekadašnje palate ponovo su bili nastanjeni tek početkom XI veka, kada je u njenom istočnom delu osnovano manje srednjovekovno naselje, što potvrđuje otkriće nekropole na prostoru istočne kapije.

Podaci iz XIX veka govore o monumentalnim ostacima utvrđenja i unutrašnjosti prekrivenoj zemljom i vegetacijom, iz koje se samo ponegde naziru obrisi nekadašnje gradnje.

5.2 Jedinstvena univerzalna vrednost nalazišta

Posle nacionalnih kategorizacija²⁸ vrednost Gamzigrad – Romulijane potvrđena je i globalno na trideset prvom zasedanju Uneskovog Komiteta za svetsku baštinu, u Krajstčercu (Christchurch) na Novom Zelandu, 2007. godine, kada je doneta odluka da se ovo arheološko nalazište²⁹ upiše na Listu svetske baštine. Izuzetna univerzalna vrednost ovog nalazišta definisana je kroz kriterijume za upis, kao i opis njegovog integriteta i autentičnosti.

U nominacionom dosijeu za upis na Listu svetske baštine obrazloženo je da Gamzigrad – Romulijana zadovoljava III i IV kriterijum. Za kriterijum III koji glasi, *nalazište sadrži jedinstveno, ili bar izuzetno svedočanstvo o kulturnoj tradiciji ili civilizaciji, koja traje, ili je nestala*, ponuđeno je sledeće obrazloženje:

Utvrđena palata rimskog cara Galerija prikazuje razvoj ideološkog programa carske vladavine druge tetrahije. Inicijalna ideja programa bila je da se car nakon dvadeset godina vladavine povuče sa prestola. Kako bi obezbedio sebi adekvatan prostor za život, predviđeno je da sebi podigne rezidenciju u kojoj bi

---

²⁸ Arheološko nalazište Gamzigrad-Romulijana spada u najznačajnije spomenike kulture iz antičkog perioda u Srbiji. To potvrđuje i odluka o utvrđivanju nepokretnih kulturnih dobara od izuzetnog značaja («Sl. Glasnik SRS», br. 14/79 od 07.04.1979. godine).

²⁹ Pun naziv nalazišta pod kojim se vodi na Listi svetske baštine je Gamzigrad – Romulijana Galerijeva palata (referentni broj 1253).

boravio nakon povlačenja sa prestola. Program je predviđao da se nova rezidencija nalazi u oblasti iz koje je car potekao. Ideja da to bude utvrđena palata proistekla je iz činjenice da su carevi tetrarhije proizašli iz redova vrhovnih vojnih zapovednika, te je na ovaj način rezidencija povezana sa fortifikacijom kakvu su imali vojni logori. Prilikom realizacije utvrđenja, prvobitna zamisao vojnog prostornog sklopa, daleko je prevaziđena po monumentalnosti i dekorativnosti. Utvrđenje, palata i memorijalni kompleks, jedinstveno su svedočanstvo antičke tradicije u gradnji pojedinih objekata, prožete ideološkim programom druge tetrarhije i samog Galerija kao graditelja.

Za kriterijum IV koji glasi, *nalazište predstavlja izuzetan primer tipa građevine, arhitektonskog ili tehnološkog sklopa ili pejzaža, koji ilustruje značajan momenat u ljudskoj istoriji*, ponuđeno je sledeće obrazloženje:

Skup građevina, koji čini arhitektonski kompleks cara Galerija, predstavlja jedinstven primer realizacije odnosa ceremonijalnog i memorijalnog programa. Ideja se ogleda u prostornoj i vizuelnoj korelaciji utvrđene palate i memorijalnog skupa građevina. Palata, i svi objekti unutar utvrđenja, svojim položajem usmereni su prema uzvišenju na kome se nalaze mauzoleji namenjeni caru i njegovoj majci, kao i tumuli namenjeni činu apoteoze, uzdizanja među bogove. Ovaj prostorni odnos ukazuje na ideju da je ovozemaljski, ljudski život cara, u potpunosti usmeren prema budućem, božanskom. Realizacija ideje, naglašena je postavljanjem memorijalnog kompleksa na uzvišenje koje dominira čitavim okolnim prostorom. Međusobni odnos dve prostorne celine podcrtava postavljanje tetrapilona na mestu raskršća puteva prema ovozemaljskom svetu utvrđenja sa palatom i nebeskom sa mauzolejima i konsekrativnim spomenicima.

Arheološko nalazište Gamzigrad – Romulijana, Galerijeva utvrđena palata i memorijalni kompleks, predstavljeni su u nominacionom dosijeu kao jedinstvena arhitektonska i prostorna kompozicija građevina nastalih prema složenom ideološkom i kulturnom programu namene. Građevine unutar bedema programski su grupisane i povezane sa ličnostima cara Galerija i njegove majke Romule. Ovakav kompozicijski sklop utvrđenja i objekata rezidencijalno-kulturnog sadržaja, jedinstven je primer

arhitektonske kompozicije rimskog graditeljstva. Memorijalni kompleks na obližnjem uzvišenju, iako prostorno izdvojen, čini neodvojivu celinu sa utvrđenom palatom.

Dalje u dosijeu naglašava se izuzetnost ovog kulturnog dobra tako što se predstavlja da je ono zapravo jedini primer građevinskog kompleksa ove vrste iz doba druge Tetrarhije. Podvlači se razlika između Gamzigrada i slične prostorne celine prve Tetrarhije, Dioklecijanove palate u Splitu. Takođe, ovim dokumentom skreće se pažnja na umetničke domete izvedenih mozaika i dekorativne arhitektonske plastike. U nominacionom dosijeu naročito se objašnjava simbolika ovog kompleksa – tetrarhijska i kulturna, sprovedena dosledno kroz arhitektonska i dekorativna rešenja građevina.

Izuzetna univerzalna vrednost Gamzigrada u odnosu na kulturna dobra sličnog karaktera iz perioda poznog rimskog carstva, dovodi se u vezu sa činjenicom da je ova palata jedino kulturno dobro ove vrste koje je moguće planski i sistematski istraživati. Arheološki, istorijski, umetnički podaci, koji su dobijeni dosadašnjim, samo delimičnim istraživanjem ovog prostora, nagoveštavaju bogatstvo informacija o graditelju i životu na ovim prostorima u kasnoj antici.

Takođe, u dosijeu je naročito podvučeno da utvrđena palata rimskog cara Galerija predstavlja reprezentativan primer materijalizacije kasnoantičkog shvatanja carske simbolike. Sveobuhvatan ideološki program vrhovne vladavine, stvoren u doba tetrarhije, predviđao je oblike gradnje vezane za carske rituale tokom boravka na prestolu, ali i posle povlačenja sa vlasti. Ovakav koncept gradnje bazirao se na veličanju cara kao najvišeg gospodara i boga.

Povezanost sa božanskim ritualima naročito je došla do izražaja u gradnji objekata predviđenih za život cara nakon povlačenja sa prestola. Sveukupna gradnja podređena je simbolici antičkih božanstava i pripremanju cara da i sam nakon smrti postane bog. Ovaj ideološki program svoju materijalizaciju u najrazvijenijem obliku, dobio je Galerijevom gradnjom jedinstvenog skupa građevina, utvrđene palate i memorijalnog kompleksa.

Razvoj ideje vidi se u razdvajanju utvrđene palate od memorijalnog kompleksa, koji postaje nezavisan skup građevina, čiji je akcenat na apotezi, uzdizanju cara i njegove majke među bogove. Postavljanjem na uzvišenje koje dominira okolnim

prostorom, memorijalni deo zapravo dobija značajniju ulogu u odnosu na utvrđenu palatu.

Pored jasne dominacije božanskog principa, uspostavlja se i autentični, višeslojni dualistički odnos građevina carskog kompleksa, podeljenog na segmente. Osa istok – zapad deli ceo kompleks na severni deo posvećen Romuli, majci cara Galerija i južni posvećen samom caru. Ovom podelom naglašava se važnost pridata majci cara, za života, ali i nakon njene smrti. Mali hram u severnom delu posvećen božanskom zaštitniku Romule direktno je sučeljen njenim mauzolejem i konsekrativnim spomenikom. Veliki hram u južnom delu utvrđenja posvećen najverovatnije Jupiteru, carskom zaštitniku, sučeljen je Galerijevom mauzoleju i konsekrativnom spomeniku. Na ovaj način definisana podela na severni i južni deo kompleksa odlikava odnos ženskog i muškog principa, realizovanog i kroz dekorativne elemente carskih građevina, predstave Dionisa i njegove božanske pratilje Arijadne.

Osa sever – jug deli, međutim, kompleks na dva sveta. Zapadni deo je ovozemaljski, njega čini utvrđena carska rezidencija sa svim građevinama vezanim za carske rituale tokom njegovog života. Istočni deo je nebeski, a materijalizovan je u memorijalnim i konsekrativnim građevinama. Oba tipa građevina su u funkciji, prvo uzdizanja cara i njegove majke među plejadu antičkih božanstava, a zatim njihovog poštovanja i stvaranja kulta. Značaj podele na ovozemaljski i nebeski svet, naglašen je postavljanjem tetrapilona, građevine koja obeležava raskršća, na odvajanju puta koji vodi prema memorijalnom kompleksu od puta kojim se prilazi utvrđenju.

Položaj arheološkog nalazišta, Galerijeve utvrđene palate i memorijalnog kompleksa, u današnjoj istočnoj Srbiji izuzetno je povoljan, jer neposredna i šira okolina kulturnog dobra nisu ugrožene savremenim graditeljskim i tehnološkim uticajima, tako da je prirodno okruženje Galerijeve utvrđene palate i memorijalnog kompleksa, ostalo gotovo nepromenjeno.

5.4 Opis i analiza postojećih interpretacija

U utvrđenoj carskoj palati u Gamzigradu, na površini od 6,5 hektara posetioci mogu da vide ostatke mlađeg i starijeg utvrđenja sa kulama delimično sačuvane i do 15 metara visine, zatim delove dvorskog kompleksa, koji uz rezidencijalni deo palate obuhvataju dva hrama i terme u jugozapadnom delu kompleksa.

Na nalazištu se nalazi i mala izložbena postavka u okviru koje su prikazane fotografije eksponata koji su izloženi u Narodnom muzeju Zaječar, kopije najznačajnijih delova arhitektonske i skulpturalne plastike, kao i grafičke rekonstrukcije memorijalnog kompleksa na Maguri i maketa dvorskog kompleksa. U jednoj od kula mlađeg utvrđenja predstavljeni su arhitektonski elementi sa zapadne i istočne kapije Romulijane koji svedoče o raskoši carske gradnje. Na kilometar od istočne kapije Romulijane na brdu Magura nalazi se memorijalni kompleks koji čine dva mauzoleja i dva tumula, Romulin i Galerijev, dok su na oko 200 metara severno od tog prostora ostaci monumentalnog tetrapilona.

U cilju razumevanja prezentovanih arhitektonskih celina i objekata u okviru lokaliteta postavljeni su interpretativni panoi. Njihova uloga je trostruka. Panoi trasiraju put sagledavanja utvrđene carske palate i memorijalnog kompleksa olakšavajući orijentaciju posetilaca u prostoru. Kroz prikazane planove i trodimenzionalne rekonstrukcije, obezbeđuju vizualizaciju i bolje razumevanje nekadašnjeg izgleda i funkcije građevina. Takođe, ovi panoi, kroz prateće legende, omogućuju posetiocima koji samostalno istražuju nalazište da dobiju potrebne informacije i tumačenja.

U galeriji u prizemlju Narodnog muzeja Zaječar, koji ima novu stalnu postavku od 2010. godine., izloženi su najreprezentativniji elementi skulpturalne i arhitektonske plastike, kao i mozaici podignuti iz palate. Tu je svoje mesto našao i mozaik sa predstavom Venatora, koji je šezdesetih godina poklonjen maršalu Titu, kao dar grada Zaječara, a vraćen iz Beograda 1991. godine. U okviru nove stalne postavke na spratu muzeja, predstavljen je život na prostoru na kome je sagrađena Galerijeva palata od praistorije do XI veka, i grad Zaječar sve do XXI veka. Narodni muzej Zaječar 2011. godine dobio je priznanje ICOM-a za najbolji muzej u Srbiji.

Osim stalne postavke realizovan je i veći broj tematskih, od koji su najznačajnije međunarodne izložbe poput: *Konstantin – na razmeđu između istoka i zapada*, prikazana u Riminiju 2005. godine, *Konstantin Veliki i njegovo doba*, predstavljena 2007. godine u Triru, kao i dve izložbe sličnog naziva *Rim i varvari* i *Varvari i Rim* realizovane 2008. godine u Veneciji, odnosno 2009. u Bonu.

Najznačajnije izložbe u organizaciji domaćih institucija realizovane su u Parizu 1972 i u Beogradu 1983. i 1993. godine. Izložbu iz 1993. pod nazivom *Rimski carski gradovi i palate u Srbiji*, pratio je ekskluzivan katalog objavljen na srpskom i engleskom jeziku, kao i naučni skup uz publikaciju u izdanju SANU. Povodom obeležavanja 50 godina od početka istraživanja, 2003 godine u prostorijama Narodnog muzeja "Zaječar" realizovana je izložba *Feliks Romulijana – 50 godina odgonetanja*, autora Maje Živić koja je potom gostovala u Kruševcu, Jagodini i Šapcu. U okviru i ove izložbe organizovan je naučni skup koji je pratio zbornik radova u izdanju Arheološkog instituta u Beogradu i Narodnog muzeja "Zaječar".

U koorganizaciji sa italijanskim Prođeto muzika Narodni muzej "Zaječar", u želji da promoviše "male sredine sa velikim nasleđem", na samom nalazištu organizovao je šest koncerata uz učešće poznatih međunarodnih umetnika, poput Ivana Batistona, Trija Broz i dr. Na Romulijani dva koncerta održao je Dragoslav Pavle Aksentijević, 2008. godine sa grupom «Zapis» i 2010. godine solistički koncert.

U cilju uključivanja nalazišta u svakodnevni kulturni život lokalne zajednice realizovan je i veći broj književnih večeri, tokom kojih su predstavljene knjige poezije, kao i dela iz arheologije, diplomatije i menadžmenta. Organizuju se i tradicionalne manifestacije, poput Dana evropske baštine i Umetničke kolonije Gamzigrad, koja već dve decenije okuplja likovne stvaraoce i pesnike. Međunarodna filozofska škola, tradicionalni naučni skup, na čelu sa prof. Slobodanom Divjakom i počasnim predsednikom Mihailom Đurićem, održan je po 14. put 2013. godine na Romulijani. Tri godine unazad na nalazištu se organizuje koncert povodom otvaranja Zaječarske gitarijade. Nekoliko godina nalazište je i mesto održavanja *Antika festa* koji promoviše antičko pozorište.

Da bi se osigurala promocija nasleđa Gamzigrada štampan je veliki broj publikacija. Trenutno su aktuelne, monografija *Gamzigrad – Romulijana*, grupe autora u izdanju Arheološkog instituta u Beogradu, koja daje potpuni pregled dosadašnjih istraživanja i konzervacije, potom knjiga *Svetska baština Srbija*, grupe autora, štampana 2010 godine i izdata od strane Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture u cilju objedinjene promocije svih nalazišta na Uneskovoj listi, kao i knjiga *Tlo Srbije, zavičaj rimskih careva*, autora prof. dr Aleksandra Jovanovića sa željom da se Srbija predstavi kao prostor u kojem je rođeno 17 rimskih careva.

Inspirisana nalazištem Gamzigrad - Romulijana i periodom Galerijeve vladavine spisateljica Mirjana Mitrović objavila je roman *Emilija Leta 2006. godine* u izdanju izdavačke kuće Plato. Knjiga je doživela i drugo izdanje 2010. godine u izdanju Lagune. Roman govori o ženi cara Galerija kojoj istorija nije zapamtila ime i priča priču o događajima koji su se mogli, ali nisu morali desiti. Mirjana Mitrović sa ovim romanom nominovana je za NIN-ovu nagradu, a dobila je nagradu *Branko Ćopić*.

U cilju turističke promocije, štampane su publikacije manjeg obima, kao i DVD i CD multimedijalni vodiči koji zanimljivosti Romulijane daju višejezično, na srpskom, engleskom, nemačkom, italijanskom i francuskom jeziku. Arheološko nalazište Gamzigrad - Romulijana predstavljeno je i putem predavanja u domaćim i stranim institucijama i kroz više televizijskih emisija i dokumentarnih filmova od kojih su neki prikazani na tradicionalnom festivalu arheološkog filma u Beogradu. Prostor arheološkog nalazišta korišten je kao lokacija za snimanje nekoliko igranih filmova i serija od kojih je najpoznatiji *Sabirni centar*, u režiji Gorana Markovića.

Nalazište Gamzigrad Romulijana prezentovano je na više različitih internet prezentacija, poput Turističke organizacije Srbije, Zavoda za zaštitu spomenika kulture Republike Srbije, Opštine Zaječar i dr, a ima registrovanu i oficijelnu internet prezentaciju. Na portalu www.gamzigrad.org posetioci mogu da dobiju bazične informacije o radnom vremenu, načinu kako stići do lokaliteta, kao i osnove informacije u vezi sa arhitekturom carske palate i životom imperatora Galerija.

Poslednjih godina velika energija je uložena u kreiranje kulturne rute *Put rimskih careva i Dunavski put vina* u okviru koje je i Gamzigrad. Ova kulturna ruta

trenutno se priprema za sertifikaciju od strane Evropskog instituta za kulturne rute u Luksemburgu. Ruta koju trenutno čini 20 destinacija sa ostacima rimske kulture i 12 vinskih oblasti razvija i promoviše kulturni turizam dunavske regije u Hrvatskoj, Srbiji, Bugarskoj i Rumuniji.

Trenutno aktuelni modeli interpretacije nasleđa Gamzigrada – Romulijane analizirani su na osnovu ciljne grupe kojoj se obraćaju, glavnih poruka koje šalju i tema koje obrađuju. Ključni elementi ove analize predstavljeni su u tabeli koja sledi (tabela br: 11).

Tabela br. 11: Analiza interpretacije arheološkog nalazišta Gamzigrad – Romulijana na osnovu medija, ciljne grupe, poruke, teme i vrste interpretatora

INTERPRETATIVNI MEDIJI	CILJNA GRUPA	PORUKA	TEMA	INTERPRETATOR
Vođena tura na nalazištu	Turisti	Gamzigrad je svetska baština	Nastanak carske palate Galerijev život Istorijat istraživanja	Turistički vodič
Interpretativni panoi	Turisti	Kompleks carske palate čine monumentalne i bogato ukrašene građevine.	Arhitektura carske palate	Arhitekta – konzervatori
Stalna postavka u muzeju u Zaječaru	Lokalno stanovništvo, Turisti	Grad Zaječar ima čast da se u njegovoj blizini nalazi lokalitet svetskog značaja	Nisu definisane teme prikazani su najznačajniji predmeti sa nalazišta	Kustosi
Putujuća izložba <i>Feliks Romulijana – 50 godina odgonetanja</i>	Kulturna javnost	Gamzigrad je Svetska baština	Nisu definisane teme prikazani su najznačajniji predmeti sa nalazišta	Kustos
Manifestacija Dani evropske baštine	Lokalna kulturna javnost	Poruke i teme se godišnje definišu na nacionalnom	Poruke i teme se godišnje definišu na nacionalnom	Kustosi i vodiči

		nivou	nivou	
Međunarodna umetnička kolonija <i>Gamzigrad</i>	Umetnici i književnici	Gamzigrad inspiriše	Predeo Gamzigrada, antička skulptura, kamena plastika i mozaici.	Centar za kulturu Zaječar
Međunarodna filozofska škola <i>Felix Romuliana</i>	Filozofi	U autentičnom ambijentu kvalitetnije se promišlja	Teme se definišu na godišnjem nivou	Srpsko filozofsko društvo, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Centar za kulturu Zaječar
Muzički koncerti	Kulturna javnost	Autentičan ambijent doprinosi umetničkom doživljaju	Otvaranje Zaječarske gitarijade Koncerti klasične muzike	Centar za kulturu
Monografija <i>Gamzigrad – Romulijana</i>	Stručna javnost	Gamzigrad se istražuje 60 godina	Praistorijski Gamzigrad, Antički Gamzigrad Srednjovekovni Gamzigrad	Istraživači Arhitekta – konzervatori
Publikacija <i>Svetska baština Srbije</i>	Domaća i strana kulturna javnost, diplomatski kor	Nasleđe Srbije je obogatilo je svetsko nasleđe	Četiri potvrde izvanredne univerzalne vrednosti	Arhitekta – konzervatori
Publikacija <i>Tlo Srbije – zavičaj rimskih careva</i>	Kulturna javnost	Srbija je zemlja porekla 18 rimskih imperatora	Biografije rimskih imperatora rođenih na tlu Srbije	Prof. dr Aleksandar Jovanović
Turistička publikacija <i>Felix Romuliana</i>	Turisti	Felix Romuliana je jedan od najbolje očuvanih arheoloških nalazišta iz antičkog perioda u Srbiji	Rekonstrukcija carske palate	Akademik Dragoslav Srejović □ dr Anka Lalović
Roman <i>Emilija Leta</i>	Kulturna javnost	Ženska istorija se tek piše, jer ju je	Ljubavna priča koja je nadživela	Spisateljica

		politička istorija gotovo u potpunosti isključila	Rimsko carstvo.	
Internet prezentacija	Kulturna javnost	Gamzigrad-Romulijana carska palata na UNESCO-voj listi	Ne sadrži interpretaciju, samo osnovne informacije	Turistički vodič
Kulturna ruta	Strani turisti	Jedinstveni doživljaj prirode i kulture Dunavske regije	Mešavina rimske i vinske kulture	Dunavski centar za kompetenciju

Analiza koja je urađena pokazala je da je, kada su u pitanju teme u vezi sa nasleđem Gamzigrada, prisutan izuzetno skroman repertoar. Interpretacijama se objašnjava istorijski i ideološki kontekst Galerijeve vladavine i opisuju vidljive arhitektonske strukture. Teme u vezi drugih epoha, istraživačkog i konzervatorskog procesa, Uneska i sl. nisu obrađene vođenjem, ali ni na bilo koji drugi način, s obzirom da je izložbeni prostor na nalazištu takođe posvećen ovom periodu, kao i da postavljeni panoi olakšavaju razumevanje nekadašnje funkcije i izgleda objekata.

Kada je reč o kvalitetu prenetih poruka, istraživanje je pokazalo da su one vezane uglavnom za povećanje znanja o nalazištu i to iz antičkog perioda. Zabava i doživljaj koji su posetioци imali na nalazištu ne može se vezati za interpretaciju, već za uživanje u društvu onih sa kojima su došli, kao i uživanju u prirodi. Takođe, interpretacijom gotovo da se ne podstiče društveni aktivizam, jer ona i izuzetno slabo doprinosi razmeni iskustva sa lokalnim stanovništvom.

Međutim, poslednjih nekoliko godina situacija se menja na bolje. Prvi koraci napravljeni su 2012. godine za vreme obeležavanja četrdesete godine od potpisivanja Konvencije o zaštiti kulturne i prirodne baštine kada su posetioци pozivani da uzmu učešće u različitim segmentima prezentacije nalazišta. Takođe, poslednjih godina se radi na razvoju kulturne rute i brendiranju nalazišta, pa su neki od lokalnih proizvoda dobili dodatnu vrednost kao carski džem, carsko vino, carski sapuni i sl.

5.5 SWOT analiza

U cilju sagledavanja trenutnog stanja interpretacije nasleđa Gamzigrada analizirani su elementi koji na ovaj proces utiču direktno ili indirektno poput: arheoloških istraživanja, konzervacije, turizma, obrazovanja i promocije, kao i ljudskih resursa, organizacione politike nadležnih institucija, infrastrukture, finansijskih resursa i slično.

SWOT³⁰ analiza koja sledi rezultat je radionice održane 2012. godine na kojoj je učestvovalo više od dvadeset predstavnika različitih interesnih strana, od istraživača, konzervatora i kustosa do predstavnika gradske uprave, prosvetnih radnika, zaposlenih u turizmu, predstavnika organizacija civilnog društva i dr. (tabela br. 12).

Tabela br. 12: SWOT analiza, arheološko nalazište Gamzigrad-Romulijana

SNAGA sadašnja situacija / unutrašnja perspektiva	SLABOST sadašnja situacija / unutrašnja perspektiva
<ul style="list-style-type: none"> • Nalazište Gamzigrad-Romulijana je kulturno dobro od izuzetnog nacionalnog značaja i nalazi se na Listi svetske baštine, • U radijusu od 3 km konstatovano je više od devedeset lokaliteta iz perioda od praistorije do srednjeg veka, • U okolini kulturnog dobra očuvan je jedinstveni kulturni predeo, • Bogatstvo nematerijalnog nasleđa,	<ul style="list-style-type: none"> • Interpretacija nije planska, • Nedovoljna interdisciplinarna saradnja, • U planiranje i implementaciju interpretacija nisu uključene interesne strane, • Nepostojanje regionalne i međusektorske saradnje, • Nepostojanje edukacije i razmene iskustva iz oblasti interpretacije,

³⁰ SWOT je engleska skraćena za Strengths, Weaknesses, Opportunities, i Threats (snaga, slabost, mogućnosti i pretnje). SWOT analiza je osnova za razvoj strategije razvoja tako što se strateški ciljevi, odnosno strategije razvijaju maksimalno koristeći snagu i mogućnosti kako bi se u optimalnom vremenskom roku ublažile ili prevazišle slabosti i pretnje.

<ul style="list-style-type: none"> • Nalazište se sistematski istražuje više od šezdeset godina, • Veliki broj stručnjaka iz nacionalnih i lokalnih institucija uključen je u istraživanje, konzervaciju i promociju nalazišta, • Izuzetno su dobro očuvane reprezentativne arhitektonske celine i objekti, • Postojanje jedinstvenih mozaika, • Konzervatorski radovi urađeni su na velikom broju objekata, • Izrađen je prostorni plan područja specijalne namene i master turistički plan, • Gamzigrad-Romulijana uključena je u strategiju lokalnog razvoja Zaječara, • Izrađen je glavni projekat za centar za posetioce i istraživački centar, • Preko 30 000 posetilaca godišnje, • Razvijena međunarodna saradnja na polju arheoloških istraživanja, • Obezbeđeno je turističko vođenje, • Objavljene su naučne i popularne publikacije, • Stanovništvo obližnjih sela i grada Zaječara oseća ponos u vezi nalazišta, • Prepoznatljivost nalazišta kod najšire publike, • Razvijena je kulturna ruta. 	<ul style="list-style-type: none"> • Veliki broj objekata nije moguće sagledati, a najveći broj pokretnog materijala, uključujući i mozaike nije moguće videti, • Nedovoljno razvijene teme interpretacije, • Nekorišćenje većeg broja interpretativnih medija, • Nema kvalitetnog kulturno-turističkog proizvoda, • Za novorazvijenu kulturnu rutu nije obezbeđeno upravljanje, • Neprilagođena interpretacija pojedinim ciljnim grupama, • Nepostojanje godišnjeg programa, • Nedostatak internet prisustva, • Nedovoljna dostupnost nalazišta lokalnom stanovništvu.
<p>MOGUĆNOSTI</p>	<p>PRETNJE</p>

Buduća situacija / spoljna perspektiva	Buduća situacija / spoljna perspektiva
<ul style="list-style-type: none"> • Uspostavljanje upravljačkog ili koordinacionog tela, • Intenzivna participacija različitih interesnih strana, • Uključivanje lokalnog stanovništva kao demonstratora i animatora na nalazištu, • Stvaranje uslova za izlaganje mozaika i pokretnih nalaza <i>in situ</i>, • Razvoj javno – privatnog partnerstva, • Razvoj regionalne i međunarodne saradnje, • Kreiranje atraktivnih interpretacija za različite ciljne grupe, • Razvoj godišnjeg programa, • Pобољшanje turističke i saobraćajne infrastrukture, • Uspostavljanje stalne autobuske linije Zaječar-Gamzigrad, • Povećanje pristupačnosti nalazišta, • Korišćenje tradicionalnih zanata i tehnika u razvoju novih proizvoda, • Razvoj partnerskih projekata sa lokalnim organizacijama civilnog društva, • Aktivnije korišćenje prednosti internet prezentacija i društvenih mreža, • Edukacija lokalnog stanovništva, • Permanentna edukacija profesionalaca, • Razvijanje međunarodnih letnjih 	<ul style="list-style-type: none"> • Kontinuirana ekonomska kriza, • Nepostojanje kontinuiteta u državnoj kulturnoj politici, • Ne postoji sektorska saradnja na državnom nivou, • Nepostojanje nacionalne strategije razvoja kulture, • Konkurencija drugih atraktivnih sadržaja, • Nedovoljno zainteresovane domaćih i stranih agencija i turoperatera, • Smanjena poseta u poslednjih par godina, • Nedostatak državnih programa za decentralizaciju, • Promena životnih stilova u okviru kojih obrazovanje i kultura ne zauzima značajno mesto, • Nedostatak treninga za korišćenje IPA i drugih fondova, grantova i programa.

<p>kampova,</p> <ul style="list-style-type: none"> • Uključivanje nalazišta u nastavne kurikulume, • Povećanje broja volontera, • Veće korišćenje međunarodnih fondova. 	
--	--

Analizom dobijenih rezultata zaključeno je da snaga ovog nalazišta leži prvenstveno u već opisanim vrednostima poput: izuzetne univerzalne vrednosti, bogatstva različitog nasleđa, velikog broja registrovanih lokaliteta u okruženju, očuvanosti arhitektonskih struktura, postojanja jedinstvenih mozaika, prisustva brojnih nalaza koji upućuju da je ovaj prostor naseljen još od praistorije, više od pola decenije sistematskih naučnih istraživanja i konzervatorskih radova. Zatim, snaga Gamzigrada leži i u dosadašnjem planiranju. Za Gamzigrad je urađen Plan posebne namene, Turistički master plan dok je Menadžment plan u završnoj fazi izrade. Gamzigrad je obrađen i kroz strategiju razvoja grada, a urađen je i glavni projekat novog Centra za posetioce. Ovo nalazište jedno je od najposećenijih arheoloških nalazišta u zemlji sa preko 30 000 posetilaca, od čega najveći broj čini školska publika. Za razliku od drugih kulturnih dobara na UNESCO-voj listi prilično je dobro promovisano i prepoznato od strane najšire publike, a lokalno stanovništvo oseća ponos jer se Gamzigrad nalazi u njihovoj blizini.

Kada su u pitanju slabosti Gamzigrada u vezi sa interpretacijom nalazišta one se uglavnom vezuju za nepostojanje plana sveobuhvatne integrisane interpretacije, sagledane iz ugla različitih disciplina i kreirane na osnovu uočenih potreba i lokalnih specifičnosti, ali i na osnovu iskustva i primera dobre prakse iz regiona. U slabosti spadaju i nemogućnost sagledavanja velikog broja objekata (poput sakralnog kompleksa na Maguri), kao i nemogućnost uživanja u pokretnim nalazima koji se uglavnom nalaze u Narodnom muzeju u Zaječaru, ili su deponovani na nalazištu, ali nisu dostupni publici. Mozaici, jedan od najatraktivnijih segmenata nalazišta, takođe su nedostupni, pošto su ili izmešteni u muzej, ili pokriveni peskom radi zaštite. I pored toga što postoji veliki broj planskih dokumenata nije urađen plan detaljne regulacije koji bi definisao

način uređenja nalazišta (šetne staze, signalizacija, odmorišta i sl.), kao ni plan interpretacije na osnovu kojeg bi bio razvijen godišnji program nalazišta. Nedostatak je i nepostojanje koordinacionog upravljačkog tela koje bi omogućilo intenzivniji rad na interpretaciji i uključivanje većeg broja interesnih strana, a naročito stanovnika sela Zvezdan i Gamzigrad u njegovu izradu i sprovođenje. U interpretaciju nalazišta uključen je samo mali broj stručnjaka lokalnog muzeja. Do sada nisu postojali seminari namenjeni profesionalnom usavršavanju iz oblasti interpretacije, rada sa publikom i sl. za sve stručnjake čiji se rad vezuje za Gamzigrad, a naročito nije rađeno na edukaciji lokalnog stanovništva. U interpretaciji je zastupljen ograničeni repertoar tema, a nedovoljno se koriste različiti mediji, naročito internet. Takođe, nisu definisane ciljne grupe i interpretacija nije prilagođena različitim potrebama.

Ključna mogućnost u daljem razvoju Gamzigrada je edukacija, motivacija i animacija lokalnog stanovništva da se uključi u planiranje i sprovođenje interpretacija kroz rad na dokumentovanju svedočanstava, definisanju i promovisanju lokalnih vrednosti, korišćenju nasleđa za savremeno stvaralaštvo, organizaciju manifestacija i razvoj preduzetništva. U budućnosti je moguće očekivati i da se razvije turistička infrastruktura, odnosno da se izgradi novi centar za posetioce, kao i da se strukture u okviru mlađih bedema konzerviraju i stave u funkciju interpretacije. Mogućnosti nalazišta leže i u korišćenju velikog broja interpretativnih medija, kao i u uključivanju većeg broja međunarodnih eksperata u razvoj atraktivne i relevantne interpretacije okrenute potrebama različitih zajednica. Moguće je očekivati i veće korišćenje međunarodnih fondova, kao i razvoj javno-privatnog partnerstva, naročito u oblasti kulturnih industrija.

Na osnovu SWOT analize utvrđeno je da osnovne pretnje u vezi sa nalazištem leže u nepostojanju jasne državne kulturne politike, neadekvatnom zakonodavstvu, nepostojanju nacionalne strategije razvoja kulture, kao i nedostatku horizontalne i vertikalne povezanosti na svim nivoima. Takođe pretnja Gamzigradu, a samim tim i kvalitetnoj interpretaciji, na posredan način je i konkurencija drugih kulturnih dobara, smanjena poseta u poslednje dve godine, nedovoljna zainteresovanost stranih agencija i turoperatera, kao i promena životnih stilova.

Analiza ovog nalazišta završena je sumiranjem zaključaka u vezi sa publikom, finansiranjem, infrastrukturom i saradnjom, koji su definisani kao ključni elementi budućeg razvoja interpretacije.

U trenutku kada je Gamzigrad uvršten na Uneskovu listu značajno je porasla poseta nalazištu, sa oko 28.000 posetilaca na 40.000 samo u roku od dve godine. Međutim, poslednjih godina uočava se trend opadanja posetilaca. Uzroci za to mogu biti razni, od ekonomske krize do nerazvijenih sadržaja na samom nalazištu, tako da posetioci koji ga jednom posete ne poželeva da mu se ponovo vrate. Međutim, i pored trenda smanjenja ukupnog broja posetilaca, poslednjih godina više od deset puta je povećan broj stranih posetilaca. Istraživanje je pokazalo da 80 procenata posetilaca čine organizovane posete, od kojih su značajni broj učenici, a potom veliki broj čine penzioneri, strukovne organizacije i sl. Ovim, različitim ciljnim grupama nije prilagođen sadržaj interpretacije, sadržaj se jedino modifikuje, ali ne dovoljno, tokom stručnog vođenja. Ono što je alarmantno jeste prilično mali broj lokalnih posetilaca (misli se na posetioce iz Zaječara). Jedan, ali ne presudni razlog za to, jeste izuzetno slaba povezanost nalazišta sa okolnim naseljima.

Kada je reč o finansijskim resursima, potencijal za interpretaciju je izuzetno dobar, čak znatno bolji u odnosu na druga arheološka nalazišta (izuzimajući arheološko nalazište Viminacijum). Nalazište ima sopstvene prihode, a poslednjih godina kontinuirano se izdvajaju sredstva iz nacionalnog budžeta kroz Ministarstvo kulture i Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja. Nekoliko godina unazad, naročito pojačanim zalaganjem direktora Narodnog muzeja Zaječar, dobijena su i značajna sredstva putem donacija. Međutim, s obzirom da su ogromna sredstva potrebna da bi se sprovedila kontinuirana konzervacija i rekonstrukcija građevinskih objekata, koje se trenutno sagledavaju kao prioritet, ne ostaje previše za ulaganje u interpretaciju.

Kada je reč o postojećoj infrastrukturi, i pored izuzetnih potencijala ona nije dovoljno razvijena. Na nalazištu postoji osnovna infrastruktura poput info pulta za posetioce, izložbenog prostora, prodavnice suvenira, toaleta i sl., a u procesu je dobijanje sredstava za centar za posetioce i rekonstrukciju kula u cilju povećanja izložbenog prostora. Gamzigrad – Romulijani nedostaje konstrukcija za natkrivanje palate koja bi omogućila da se ovaj najinteresantniji segment razgleda i tokom zime i

kišnih dana, kao i da omogući stalno izlaganje mozaika. Takođe, nedostaje lokalni put koji bi spojio selo Zvezdan i brdo Maguru i omogućio sagledavanje nalazišta sa tzv. prave strane, odnosno omogućio prilaz nalazištu na način kako je to praktikovano u antici. Duže zadržavanje na nalazištu i potpuno uživanje u njegovim vizurama nije moguće s obzirom da ne postoje šetne staze i odmorišta (sa adekvatnim mobilijarom).

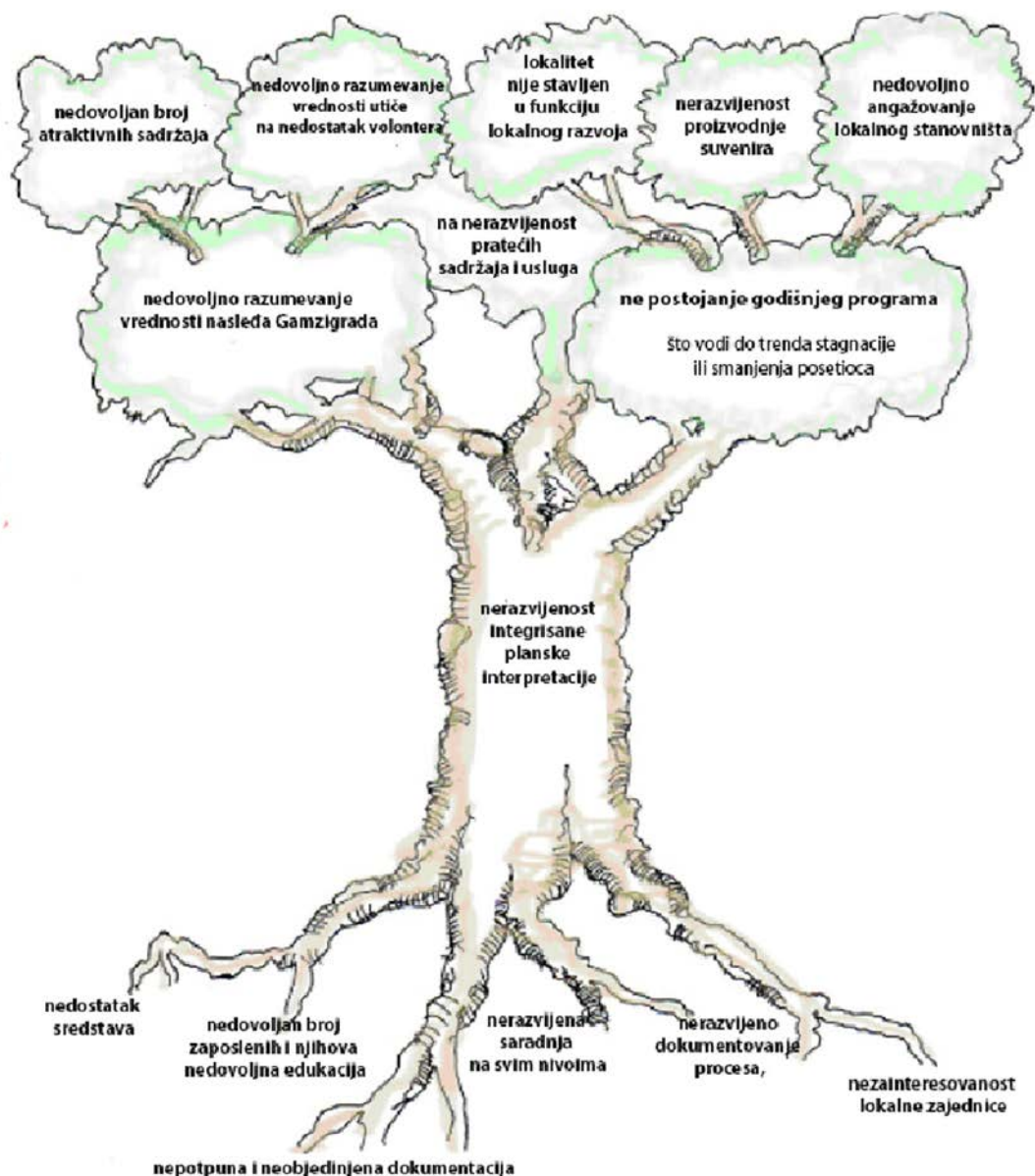
Tokom analize zaključeno je da je najslabija karika za dalji razvoj interpretacije i njenog stavljanja u funkciju održivog razvoja saradnja. Zbog toga je neophodno njeno iniciranje i podsticanje na svim nivoima, odnosno razvoj i horizontalnog i vertikalnog povezivanja. Pod ovim se podrazumeva interdisciplinarna saradnja (arheolozi, arhitekta, antropolozi, muzeolozi, turizmolozi, menadžeri kulture i dr.), intersekorska saradnja (javni, privatni i treći, odnosno nevladin sektor), kao i lokalna, nacionalna i regionalna povezanost. U planiranju budućih aktivnosti naročito je važno pažnju posvetiti uspostavljanju kontinuirane saradnje sa lokalnom zajednicom.

5.6 Problemi i ciljevi

Posle analize široko sagledanih, različitih segmenata na arheološkom nalazištu Gamzigrad - Romulijana izdvojeni su ključni problemi. Sagledani problemi nisu isključivo vezani za interpretaciju, oni su univerzalni i u vezi su sa čitavim menadžmentom nalazišta. Kada se uspostavi njihova hijerarhija dobija se tzv. drvo problema (ilustracija br: 8). Nisko postavljeni problemi predstavljaju uzroke, centralno postavljeni glavni problem, a najviši nivo čine posledice.

Uzročni problemi su nedostatak sredstava, nedovoljan broj zaposlenih i njihova nedovoljna edukacija, nepotpuna i neobjedinjena dokumentacija, potom, nerazvijena saradnja na svim nivoima, nerazvijeno dokumentovanje procesa, kao i nezainteresovanost lokalne zajednice. Kao centralni problem definisana je nerazvijenost integrisane planske interpretacije. Sve ovo dalje ima za posledicu nedovoljno razumevanje vrednosti nasleđa Gamzigrada, nedovoljan broj atraktivnih sadržaja, ne postojanje godišnjeg programa, što dalje vodi do trenda stagnacije, ili smanjenja posetioca. Takođe, nedovoljno razumevanje vrednosti utiče in a nedostatak volontera, odnosno nedovoljno angažovanje lokalnog stanovništva, zatim na nerazvijenost pratećih sadržaja i usluga, nerazvijenost proizvodnje suvenira, što sve na kraju dovodi da ovaj lokalitet nije stavljen u funkciju lokalnog razvoja. Ako se napravi inverzija ovako sagledanih problema, pretvaranjem negativnog iskaza u pozitivni, dobijaju se strateški, opšti i specifični ciljevi. Na ovaj način definiše se interpretacija od koje se u budućnosti ne očekuje da bude okrenuta sama sebi, već da će se razvijati u pravcu podrške postizanju uspešnosti i izvrsnosti i u drugim segmentima, a naročito stavljanju u funkciju održivog razvoja.

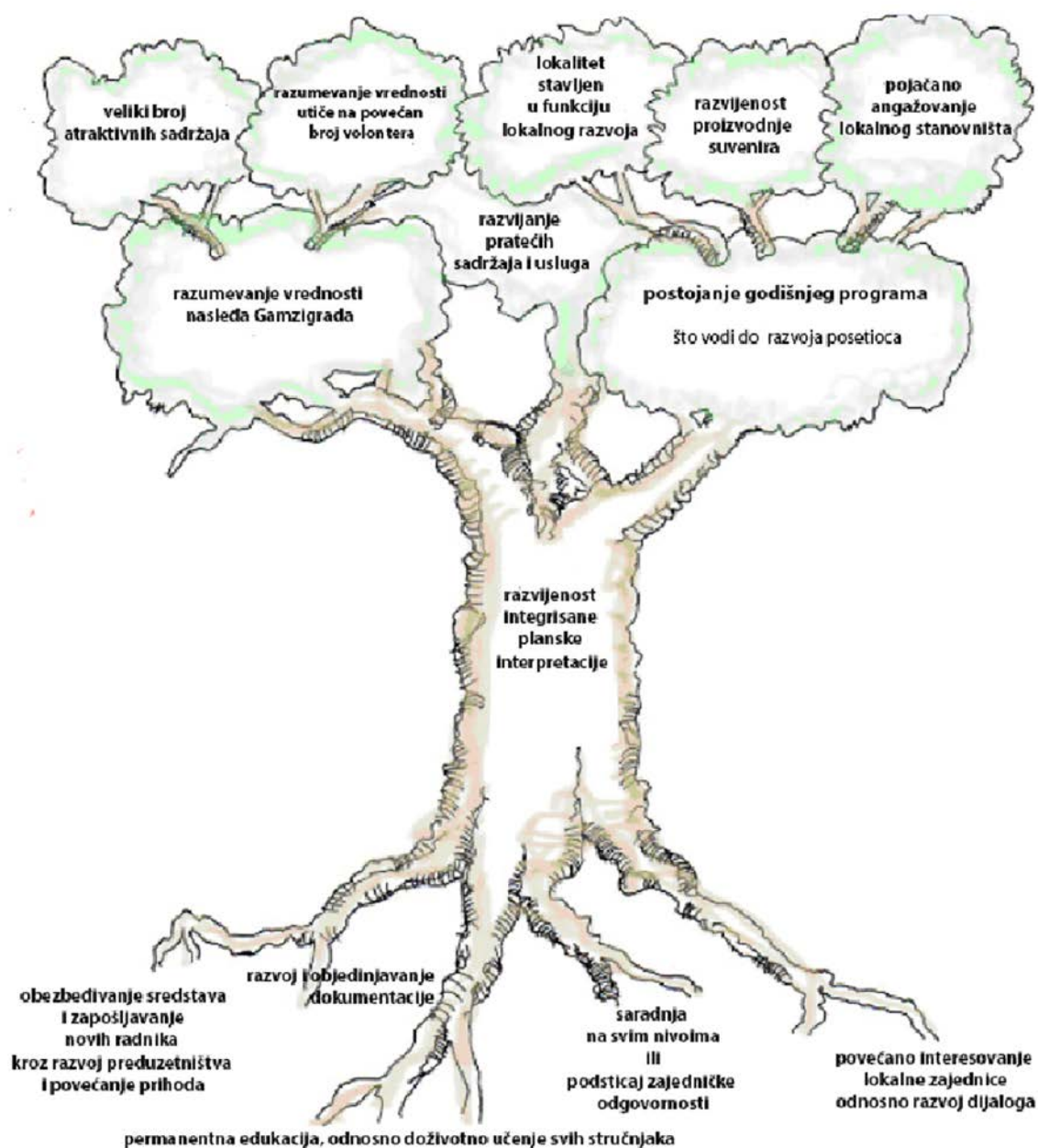
Prethodne analize i Drvo problema omogućilo je efikasnije sagledavanje konteksta interpretacije kao i njeno bolje definisanje. Za arheološko nalazište Gamzigrad-Romulijana interpretacija ima za cilj da angažuje sve raspoložive resurse, stručnjake različitih oblasti i predstavnike zajednica da kreiraju vrednosti i planiraju njihovo komuniciranje kako bi ovo nalazište bilo bolje shvaćeno i korišćeno.

Ilustracija br. 8: Drvo problema, arheološko nalazište Gamzigrad-Romulijana

Specifični ciljevi budućih aktivnosti, odnosno preduslovi za uspešnu interpretaciju su: obezbeđivanje sredstava i zapošljavanje novih radnika kroz razvoj preduzetništva i povećanje prihoda, zatim razvoj i objedinjavanje dokumentacije, permanentna edukacija, odnosno doživotno učenje svih stručnjaka, saradnja na svim nivoima, ili podsticaj zajedničke odgovornosti, kao i povećano interesovanje lokalne zajednice, odnosno razvoj dijaloga.

U trenutku pisanja ovog rada mnogi od ovih preduslova su na putu da budu ostvareni, poput većeg interesovanja lokalne zajednice, ili obezbeđivanja sredstava i razvoja infrastrukture. Naime, stanovnici sela Gamzigrada formalno su se organizovali i pokazali svoje interesovanje za budući razvoj nalazišta, a dobijanje sredstava za Centar za posetioce i rekonstrukciju kula za potrebe interpretacije u visini od nekoliko miliona evra je u proceduri.

Ilustracija br. 9: Drvo ciljeva, arheološko nalazište Gamzigrad-Romulijana

Gornji deo stabla, nekadašnje posledice glavnog problema u procesu planiranja postali su strateški ciljevi. Njih nije moguće rešiti kratkoročno, upravo iz tih razloga neophodna je kontinuirana saradnja svih interesnih strana na pripremi i implementaciji interpretacija. Participativnim procesom kreiranja vrednosti razvila bi se svest i interesovanje većeg broja pojedinaca i organizacija da uzmu učešće i u komuniciranju vrednosti Gamzigrada. Kao posledica širokog korišćenja kroz obrazovanje, podsticaj kreativnosti, razvoj novih proizvoda i kulturnog turizma, nalazište bi bilo postavljeno u službu održivog razvoja.

5.7 Interpretativan plan

Interpretativni plan je strateški, srednjoročni dokument, i kao takav čini platformu za kreiranje pojedinačnih interpretacija u skladu sa analizama trenutnog stanja, procenama konkurencije, istraživanjem publike i stava interesnih strana. Smernice koje slede nastale su kao rezultat višegodišnjeg angažovanja na izradi Menadžment plana arheološkog nalazišta Gamzigrad – Romulijana u okviru koga interpretacija ima značajno mesto.

5.7.1 Osnovni principi

Opšti principi predstavljaju vrednosti koje određuju stavove i ponašanje, utiču na politiku institucije, izbor prioriteta, odnos prema interesnim stranama i način definisanja ciljeva i aktivnosti. S obzirom da je interpretacija prošlosti kreativan proces koji je uslovljen savremenim kontekstom, osnovni principi na kojima se zasniva interpretacija se stalno menjaju.

Polazeći od savremenih paradigmi, glavni princip u interpretaciji nasleđa je održivost. Tradicionalno sagledavanje održivog razvoja kao jednakostraničnog trougla

koga čine društvo, ekonomija i ekologija, zamenjeno je kvadratom nastalim dodavanjem kulture, kao četvrtog stuba razvoja.³¹

Ako se održivost postavi kao opšti (kišobran) princip, drugi nivo principa koji bi usmerili razvoj interpretacije nalazišta Gamzigrad – Romulijana u željenom pravcu mogu se definisati kao:

- Inkluzivnost i participativnost
- Dostupnost
- Utemeljenost
- Interdisciplinarnost
- Kritičnost

Stvaranje uslova za kontinuiranu inkluziju, odnosno uključenost i obezbeđivanje široke participacije, tj. učešća različitih interesnih strana pokazuje razumevanje nove paradigme vlasništva nad nasleđem, kao i sagledavanje proširene uloge zajednica povezanih nasleđem. To znači da će se nadležne institucije potruditi ne samo da predstavnici interesnih strana budu u upravnim telima, ili da budu konsultovani prilikom izbora prioriteta i tema interpretacije, već da će biti direktno uključeni u sve faze procesa interpretacije od interdisciplinarnih istraživanja, preko konzervacije i muzealizacije do komunikacije.

Dostupnost obuhvata fizičku i mentalnu dostupnost, odnosno razumljivost. Zagovaranjem dostupnosti osigurava se uključenost lica sa invaliditetom i posebnim potrebama, ali takođe i siromašnog, niže i srednje obrazovanog stanovništva, pripadnika različitih nacionalnosti, etniciteta i verske opredeljenosti, kao i dece. Ovaj princip polazi od pretpostavke da svi imaju pravo na korišćenje nasleđa, kao i na doprinos njegovom obogaćivanju, odnosno da svi imaju obavezu poštovanja kulturnog nasleđa drugih na isti način kao i vlastitog.³²

---

³¹ Promena paradigmi u odnosu na sagledavanje značaja nasleđa u održivom razvoju primetna je i u nacionalnim strateškim dokumentima. Strategija održivog razvoja usvojena 2003. godine nije sadržala segmente nasleđa, dok je u Akcionom planu za implementaciju ove strategije iz 2010. godine ono čini njen sastavni deo.

³² Dostupnost nasleđa zakonom je potvrđen u Srbiji 2010. godine u vidu ratifikovane Okvirne konvencije Saveta Evrope o značaju nasleđa za društvo, popularno zvana Faro konvencija po mestu potpisivanja.

Utemeljenost interpretacija zagovara prvenstveno proverljivost izvora podataka i informacija. Interpretacija nalazišta mora da bude bazirana na dokazima prikupljenim uz pomoć prihvaćenih naučnih metoda podjednako istražujući materijalne ostatke prošlosti i/ili na svedočanstvima žive kulturne tradicije. Ona treba da bude zasnovana na multidisciplinarnoj studiji nalazišta i njegove okoline, ali i da uključi razmišljanja o alternativnim hipotezama, i pogledima na lokalnu istoriju i tradiciju. Na ovaj način se podstiče multivokalnost, a sprečava zloupotreba.

Interpretacija nalazišta treba da obuhvata šire društvene, kulturne, istorijske i prirodne kontekste, koji su sadržani u primarnom, arheološkom ili savremenom kontekstu. Interpretacijom nikako ne treba favorizovati samo jedan od perioda, faza ili uticaja na nalazište. Takođe, treba voditi računa o predelu, odnosno prirodnom okruženju kao značajnom kontekstu,³³ kao i o tumačenju nematerijalnih svedočanstava prošlosti,³⁴ poput, duhovne tradicije, legendi, muzike, plesa, književnosti, vizuelne umetnosti i običaja. Interpretacija ne sme da se zasniva na monodisciplinarnosti, ili polidisciplinarnosti, gde je ona rezultat samo jednostavnog sabiranja različitih analiza. Ona treba da predstavlja sinergiju različitih disciplina koje tokom ovog procesa prevazilaze ograničenja pojedinačnih disciplina, uspostavljaju ravnotežu između ključnih elemenata, i relativizuju monodisciplinarnu pristupe³⁵.

Principi, vrednosti, interpretacije nalazišta, pa i samo nasleđe su promenljive kategorije koje se kreiraju u odnosu na savremeni kontekst, odnosno ideologiju, politiku, ekonomiju, naučne paradigme. Zato je važno podsticanje kritičkog sagledavanja interpretacija kako kod stručnjaka, tako i kod publike, kao i predstavljanje različitih tumačenja istih događaja, dokumenata, ili podataka.

---

³³ Možda je ispravnije umesto *treba voditi računa*, reći *mora se voditi računa o predelu* s obzirom da je Evropska konvencija o predelu, potpisana 2000. godine u Firenci, 2011. godine ratifikovana u Srbiji i samim tim ima težinu zakonske obaveze.

³⁴ Konvencija o očuvanju nematerijalnog nasleđa (ratifikovana u Srbiji 2010. godine) reguliše sistem očuvanja ovog vida nasleđa i skreće pažnju na potrebu integrisanja u postojeće interpretacije.

³⁵ Ovaj princip direktno se oslanja na Maroevićeve teorije interdisciplinarnosti i kontekstualizacije muzealije (Maroević 2002).

5.7.2 Ciljevi

Ne postoji dobra i loša interpretacija, već samo dobro i loše postavljene ciljeve. Cilj je uvek odlika savremenih stremljenja društva, on predstavlja svrhu, željene efekte i jasno definisano stanje u budućnosti. Ciljevi interpretacije pomažu dostizanju vizije, odnosno zamišljenoj krajnjoj tački naših stremljenja. Da bi se osigurala uspešnost interpretacije neophodno je adekvatno definisati ciljeve, a onda i uspostaviti indikatore za svaki od njih kako bi se omogućilo buduće kvantitativno i kvalitativno vrednovanje interpretacija.

Specifični ciljevi razvoja interpretacije na nalazištu definisani su na sledeći način:

- Razvoj tezaurusa
- Uspostavljanje balansa između zaštite i korišćenja
- Doživotno učenje
- Podela odgovornosti
- Razvoj preduzetništva i povećanje prihoda
- Podsticanje dijaloga
- Povećanje prepoznatljivosti

Jedan od ciljeva interpretacije na arheološkom nalazištu Gamzigrad – Romulijana, tokom koje se stvaraju i komuniciraju široko sagledane vrednosti, je povećanje kvaliteta tezauriranja. Razvojem interpretacije kao procesa koji ide mnogo dalje od postavljanja interpretativne infrastrukture bila bi prikupljena svedočanstva članova različitih zajednica povezanih ovim nasleđem, bilo da su oni istraživači, učesnici iskopavanja, lokalno stanovništvo, ili predstavnici nekih drugih grupa. Takođe, kroz digitalizaciju i internet prezentaciju omogućilo bi se povezivanje i povećala dostupnost dokumentacije koja se trenutno nalazi u četiri različite institucije (Arheološki institut, Zavod za zaštitu spomenika kulture, Filozofski fakultet i Muzej u Zaječaru)

Interpretacija Gamzigrad – Romulijane omogućiće stvaranje dobrog odnosa

između zaštite i korišćenja nasleđa. Kada se govori o zaštiti misli se ne samo na fizičku već i društvenu zaštitu, odnosno na doprinos kroz stimulaciju interesovanja i razumevanja značaja očuvanja nasleđa. Sa druge strane, ovaj kompleksan proces treba i da pomogne istraživačima i konzervatorima u određivanju prioriteta, kao i da jasno definiše svrhu njihovog rada, s obzirom da je ovaj profesionalni angažman često sam sebi cilj.

Doživotno učenje, pod kojim se podrazumeva aktivno učenje tokom čitavog života u cilju unapređenja znanja, veština i sposobnosti unutar lične, građanske, društvene i poslovne perspektive smatra se jednim od značajnih ciljeva interpretacije. Sa jedne strane, interpretacija podstiče sticanje i osavremenjivanje različitih vrsta sposobnosti, interesa, znanja i kvalifikacija, kod istraživača, lokalnog stanovništva ili publike različite dobi (od predškolskog uzrasta do razdoblja nakon penzionisanja). Ona naročito poboljšava razvoj društvenih znanja i aktivnog učešća u svim sferama društvenog i ekonomskog života, dok različiti interpretativni mediji omogućuju korišćenje svih oblika učenja³⁶.

Farova konvencija³⁷ ozakonila je pravo na nasleđe kao osnovno ljudsko pravo. To zapravo znači da istraživači, konzervatori, ili kustosi nisu ti koji imaju veće pravo nad istraživanjem i upravljanjem nasleđem od članova zajednica koje to nasleđe doživljavaju kao svoje. Uključivanjem različitih interesnih strana u proces interpretacije od samog njegovog početka potvrđuje se pravo svih zainteresovanih da uzmu učešće u kreiranju, zaštiti i korišćenju nasleđa.

Interpretacija je deo konkretne kulturno-turističke ponude i dodata vrednost za razvoj konkurentnih lokalnih proizvoda. Atraktivna interpretacija dovodi do povećanja broja turista, broja posetilaca koji se ponovno vraćaju, kao što utiče i na produžetak vremena zadržavanja posetilaca na nalazištu. Elementi interpretacije poput demonstracije (npr. starih tehnika zidanja, izrade opeke, kamenorezačkih tehnika, izrade mozaika), animacije i vođenja utiču na razvoj preduzetništva.

Široko postavljena interpretacija koja zagovara uključivanje različitih interesnih

---

³⁶ Učenje je podeljeno u tri osnovna oblika: formalno obrazovanje (npr. visoko obrazovanje), neformalno obrazovanje (npr. usavršavanje veština potrebnih na radnom mestu), i informalno obrazovanje, odnosno međugeneracijsko učenje (razmena znanja u porodici, među prijateljima, itd.).

³⁷ Okvirna konvencija Saveta Evrope o značaju nasleđa za društvo, potpisana u Faru 2005. godine, ratifikovana je u Srbiji 2010. godine.

strana u sve faze procesa istraživanja i upravljanja kulturnim dobrom Gamzigrad – Romulijana pomaže razvoju multivokalnosti i podstiče razvoj dijaloga. Brižljivo postavljena i planirana interpretacija nema za cilj kreiranje zajedničkih vrednosti, već zagovara razvoj tolerancije i promociju dijaloga kroz prihvatanje drugačijih vrednosti, različitih zajednica (profesionalne i lokalne zajednice, turista i sl.).

Interpretacijom se kreiraju narativi koji su sastavni elementi svakog reklamiranja i brendiranja. Interpretacija podrazumeva i komuniciranje vrednosti uz pomoć različitih modela i medija razumljivih i prihvatljivih velikom broju aktera. Na taj način povećava se interesovanje za ovo nalazište i stvara autentični doživljaj njegove posete, što sve utiče na povećanje prepoznatljivosti Gamzigrad - Romulijane.

5.7.3 Interesne strane

Ovim planom ne definišu se samo ciljne grupe, ili primarna i sekundarna publika već se njegovi akteri posmatraju znatno šire, poštujući inkluzivnost i participativnost kao jedan od vodećih principa.

Interesne strane³⁸ u procesu razvoja interpretacije arheološkog nalazišta Gamzigrad - Romulijana definisane su kao:

1. Naučna i stručna zajednica

o Istraživači

- Arheološki Institut u Beogradu,
- Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu,
- Narodni muzej Zaječar,
- Rimsko-germanska komisija Nemačkog arheološkog instituta u Frankfurtu

---

³⁸ Pod interesnim stranama³⁸ smatraju se: svi pojedinci, grupe i organizacije koje mogu da utiču na interpretaciju, svi oni na koje interpretacija utiče, odnosno osećaju njene posledice/rezultate, koji mogu da ga pomognu njeno stvaranje i komuniciranje, ili da budu protiv razvoja tog procesa.

- Konzervatori
  - Zavod za zaštitu spomenika kulture Republike Srbije,
  - Centralni institut za konzervaciju iz Beograda,
  - Kustosi
  - Narodni muzej Zaječar,
- Turistički vodiči, organizacije, agencije i turoperateri
  - Narodni muzej Zaječar,
  - Turistička organizacija Zaječar,
  - Turistička organizacija Srbije,
  - turoperateri, agencije (*Panacomp, Magelan, Euroturs* i dr.)

2. Donosioci odluka

- Mesne kancelarije Gamzigrad i Zvezdan,
- Opština Zaječar,
- Ministarstvo kulture i informisanja,
- Ministarstvo finansija,

3. Finansijeri

- Američka ambasada,
- Evropska Komisija,
- Savet Evrope,
- Ambasade (Nemačke, Amerike, Norveške, Japana, Francuske i dr.)

4. Grupe podrške

- Profesionalna udruženja

- Muzejsko društvo Srbije,
- Arheološko društvo Srbije,
- Društvo konzervatora Srbije,
- ICOM Srbija,
- ICOMOS Srbija,
- Virtuelne zajednice
  - Muzeji rade
  - Serbia for Joy
  - Zajednice okupljene oko drugih sličnih nalazišta u regionu (Viminacijum, Sirmijum, Mediana, Dioklecianova palata, Trir, Nikomedija/Izmit, Eborakum/Jork, Arl)

5. Lokalna zajednica

- učenici osnovne škole *Hajduk Veljko* u Gamzigradu i Zvezdanu,
- Omladinska organizacija *Romuliana*,
- NVO *Zaječarska inicijativa*,
- KUD *Romuliana*,
- Udruženje žena *Romula*,
- Lovačko društvo *Fazan*,
- Planinarsko društvo *Ljuba Nešić*,

6. Posetioci

- predškolska i osnovnoškolska publika
- srednjoškolska publika i omladina,
- penzioneri,

- zaposleni u kulturi,
- studenti,
- članovi strukovnih organizacija (različitih profesija: farmaceuti, bankari, radnici lokalnih samouprava, građevinci, stomatolozi, i sl.),
- strani turisti.

7. Međunarodne organizacije

- UNESCO,
- Cultural Heritage Without Borders.

Svaka od ovih institucija i organizacija treba da bude uključena u različite segmente interpretacije, bilo kao direktni akteri u istraživanju i komuniciranju, poput predstavnika lokalne zajednice, bivših istraživača i sl., ili da putem obezbeđivanja finansijskih sredstava i drugih resursa, kao i potrebnih znanja i veština pomognu njeno planiranje i implementaciju.

5.7.4 Redefinisanje vrednosti nasleđa Gamzigrad-Romulijane

Arheološki ostaci Gamzigrada dugo su bili sagledavani isključivo kao neprocenjivi i osetljivi tragovi prošlosti kojima je potrebna zaštita. Tek poslednjih desetak godina ovo arheološko nalazište procenjuje se ne samo na osnovu naučno-istraživačkih vrednosti, već kroz čitav set drugih, društveno-kulturnih i ekonomskih vrednosti.

Polazeći od pretpostavke da su vrednosti arheološkog nalazišta uvek relativne i promenjive, kao i da nisu sadržane u ostacima prošlosti već da su konstruisane u sadašnjosti, promenom konteksta neophodno ih je ponovo definisati kako bi bile relevantne za savremeno društvo (tabela br. 13).

Tabela br. 13: Vrednosti nasleđa Gamzigrad-Romulijane

Tip vrednosti	Ciljevi vrednovanja		
	Nacionalna zaštita i kategorizacija (1948 – 1990)	Potvrda svetskog značaja (2007)	Stavljanje nasleđa u funkciju razvoja (2014)
Arheološke i istorijske vrednosti	☐	☐	
Naučna vrednost	☐	☐	
Vrednosti u odnosu na predeo	☐	☐	
Autentičnost i integritet		☐	
Estetske vrednosti		☐	
Društveno-kulturne vrednosti			☐
Ekonomska vrednost			☐

U obrazloženju Rešenja o zaštiti Gamzigrada iz 1948. godine navedeno je da se: *rimski tvrđava Gamzigrad izgrađivala u veliki grad, trapezastog oblika sa po 6 kružnih kula na svakoj strani, i po položaju, obimnosti i obradi dragocen je spomenik za proučavanje naše zemlje*³⁹. Ovaj dokument osnova je za definisanje vrednosti u svim ostalim relevantnim nacionalnim dokumentima⁴⁰ koji se drže postavljenog šablona za sagledavanje značaja (istorijska + naučna + predeona vrednost).

³⁹ Rešenje Zavoda za zaštitu i naučno proučavanje spomenika kulture NRS br, 407/48 od 19.03.1948. god.

⁴⁰ Odluka SO Zaječar o proglašenju arheološkog nalazišta kod sela Gamzigrana za nepokretno kulturno dobro, 08 br. 63-1 od 28.06.1978. god.

Odluka SO Zaječar o proglašenju Gamzigrada – Romulijane, njegove zaštićene okoline i prirodnog prostora za nepokretno kulturno dobro- arheološko nalazište, br.04-011-45 od 06.06.1990. god.

Nominacioni dosije za Listu svetske baštine detaljnije obrazlaže ranije definisane vrednosti i podvlači univerzalnu vrednost kroz integritet i autentičnost nalazišta. U ovom dokumentu naročito je naglašena jedinstvenost arhitekture i prostorne kompozicije nastalih prema složenom ideološkom i kulturnom programu druge Tetrarhije. Velika pažnja posvećuje se i monumentalnosti i reprezentativnosti objekata unutar i izvan utvrđene palate. Takođe, podvlače se razlike između sličnih prostornih celina prve Tetrarhije, poput Dioklecijanove palate u Splitu, kao i prednosti ovog nalazišta u odnosu na druga iz ovog perioda jer je Gamzigad – Romulijana jedino koje je moguće sistematski istražiti.

I pored toga što UNESCO intenzivno zagovara korišćenje nasleđa na Svetskoj listi u cilju obrazovanja, turizma i razvoja lokalne prepoznatljivosti, ovi elementi se ne definišu kao vrednosti već kao potencijali, ili očekivani rezultati. Što znači da je moguće, poželjno, ali ne i obavezno implementirati određene aktivnosti koje bi ih razvile.

Planom interpretacije arheološkog nalazišta Gamzigrad-Romulijane zagovara se definisanje društveno-kulturnih i ekonomskih vrednosti prvenstveno da bi se istakao prioritet stavljanja nalazišta u funkciju razvoja, kao i da bi buduće integrativno upravljanje (u okviru koga je i istraživanje) bilo njima direktno uslovljeno.

Pod društveno-kulturnim vrednostima podrazumevaju se istorijske, kulturno-simbolične, društvene i estetske vrednosti, dok ekonomske obuhvataju tržišne i netržišne vrednosti. Bez obzira na njihovu podelu, vrednosti se preklapaju i u okviru jedne grupe, ali i između grupa, recimo, netržišne su izuzetno slične društvenim vrednostima. Ono što ih najviše grupiše jeste činjenica da se ekonomske vrednosti mogu iskazati kvantitativno, dok su kulturno-simbolične uglavnom kvalitativne.

Istorijska vrednost Gamzigrad - Romulijane leži u činjenici da je na užem i širem području arheološkog nalazišta, rekognosciranjem 2001. godine i 2008. godine, u arealu od 3,5 km u odnosu na carsku palatu potvrđeno devedeset i jedno arheološko nalazište, koja obuhvataju vremenski raspon od praistorije do srednjeg veka, i od kojih najveći broj pripada periodu bronzanog doba i kasnoantičkom periodu.

Osim utvrđene carske palate i memorijalnog kompleksa na brdu Magura među najznačajnijim su i lokaliteti: ostaci naselja u kojem je Galerije rođen i koje je prethodilo izgradnji palate (kraj III veka); antička žitnica, *Malo gradište*; tetrapilon, *Magura*; antička građevina sa atrijumom,; *Rimski majdan*; praistorijsko naselje *Miletov bunar*; praistorijsko, antičko i srednjovekovno nalazište, *Selište*; praistorijsko naselje i nekropola *Varzari*; ostaci crkava s kraja IV i početka V veka u neposrednoj blizini zapadne kapije mlađeg utvrđenja.

Tokom skoro šest decenija sistematskih arheoloških istraživanja Gamzigrada, otkriveni su mnogobrojni predmeti koji svedoče o dugom i burnom životu ovog mesta od praistorije do druge polovine XI veka. Najznačajniji pokretni nalazi odnose se na period Galerijeve vladavine. Uz ogroman broj raznorodnih predmeta korišćenih u svakodnevnom životu, izdvajaju se dekorativni elementi: skulpture, arhitektonska plastika, mozaici, koji predstavljaju savršenu ilustraciju Galerijeve, odnosno tetrarhijske vladarske ideologije. Najreprezentativniji pokretni nalazi sa ovog prostora deo su stalne arheološke postavke Narodnog muzeja u Zaječaru. Od bogatog repertoara ukrasa arhitektonskih elemenata Gamzigrad - Romulijane izdvaja se arhivolta sa uklesanim natpisom FELIX ROMVLIANA (Prilog 8.3), kojom je razrešena misterija ovog kompleksa, kao i pilastar sa predstavom tetrarha u medaljonima, nađen prilikom istraživanja glavne, istočne kapije mlađeg utvrđenja.

Od širokog repertoara otkrivenih fragmenata skulptura, uz portretno modelovanu glavu Galerija (Prilog 8.2), izrađenu od crvenog porfira, izdvaja se glava Jupitera i glava Herkula, izrađene od belog mermera vrhunskog kvaliteta, delovi dve skulpture koje su najverovatnije stajale u dvojnem svetištu velikog hrama.

Mozaici Gamzigradske palate (Prilozi 8.8 i 8.9) jedan su od najvrednijih elemenata koji ovo kulturno dobro izdvajaju od drugih kasnoantičkih spomenika u Srbiji i svetu. Među mozaičkim panelima koji su izmešteni sa nalazišta i premešteni u Narodni muzej u Zaječaru, najznačajniji su: Dionis na gozbi, Lavirint i Venatori.

Veliki je broj predmeta koji ilustruju svakodnevni život stanovnika Gamzigrada u razdoblju od druge polovine/kraja IV veka do početka druge polovine XI veka. Značajno mesto pripada keramičkoj produkciji, koja svedoči o jakoj autohtonoj tradiciji,

koja se vekovima održavala uporedo sa formama karakterističnim za kasnoantičko/ranovizantijsko i srednjovekovno razdoblje, izuzetno bogatom repertoaru predmeta od jelenjeg roga, na prvom mestu češljeva, kao i mnogobrojnim predmetima koji svedoče o intenzivnoj metalurgiji gvozdene rude, posebno u razdoblju s kraja V i u VI veku.

Svakako da ne treba izostaviti ni predmete koji predstavljaju mobilijar bazilike vezane za period Justinijanove obnove u prvoj polovini VI veka, kao ni one u funkciji hrišćanskog kulta u IX/X veku i grobne priloge iz nekropole XI veka, otkrivene na prostoru ispred glavne istočne kapije Romulijane.

Među izuzetno značajnim vrednostima ovog nalazišta ubraja se i naučna vrednost ovog lokaliteta, odnosno, njegov neprocenjivi značaj za sticanja novih interdisciplinarnih znanja. Galerijeva utvrđena palata je jedino kulturno dobro ove vrste koje je moguće planski i sistematski istraživati. Arheološki, istorijski, umetnički podaci, koji su dobijeni dosadašnjim, samo delimičnim istraživanjem ovog prostora, nagoveštavaju bogatstvo informacija o graditelju i životu na ovim prostorima u kasnoj antici.

Ovo nalazište predstavlja i jedinstveni poligon za razvoj naučne pismenosti i primenu koncepta doživotnog obrazovanja. Njegova vrednost u odnosu na obrazovanje manifestuje se i u činjenici da se kroz različite programe na ovom lokalitetu, ili u školama koristeći Gamzigrad kao primer, razvija afinitet kod mladih za proučavanje i čuvanje nasleđa.

Važnu ulogu u formiraju kulturnih vrednosti ovog nalazišta čine nematerijalni elementi skoncentrisani na karakteristike kultura okolnog srpskog i vlaškog stanovništva. Predstavnici ova dva etnosa nastanjeni su u dva obližnja sela, Gamzigradu (Vlasi) i Zvezdanu (Srbi).

Za Vlahe se pretpostavlja da su starosedelačko, autohtono stanovništvo dako-mezijskog porekla, delimično romanizovano i asimilovano prilikom naseljavanja Rimljana na ove prostore u prvim vekovima nove ere. O kulturi Vlaha nema pisanih tragova, jer se ona prenosi isključivo usmeno, budući da Vlasi nemaju pismo. Posebno zanimljivi i specifični segmenti vlaške kulture su običaji vezani za zagrobni život i

magija. Pogrebni običaji i kult mrtvih kod Vlaha imaju dominantno mesto. Čitav sistem običaja i verovanja vezanih za smrt ima u osnovi verovanje u zagrobni život, tj. u najužem smislu u odlazak duše „na onaj svet” i radnje sa neophodnim rekvizitima da se taj odlazak pospeši.

U magiji Vlaha izuzetno značajnu ulogu igra magijska moć upotrebe reči, koja je stara koliko i simboli koji se koriste u funkciji bakanja i vraćanja. Ako je izgovorena reč usmerena ka drugom licu kako bi mu se nanelo zlo, ona dobija smisao vraćanja. Ako je reč, pak, naglašena kako bi se demoni i druga zla bića uništili ili udaljili od ljudi, ona ima funkciju bakanja.

Većinsko srpsko stanovništvo sela Zvezdan doseljeno je sa Kosova u vreme seobe pod patrijarhom Arsenijem III Čarnojevićem, 1690. godine. Prema pričama najstarijih meštana, preci Zvezdanaca živeli su nekada u selu Ravna Senica, u blizini Lipljana. Na Spasovdan su se okupljali kraj starog zapisa, velike kruške u polju iznad sela, gde su se zajedno molili Bogu za zdravlje čeljadi i stoke, kišu i berićetan rod. Svako bi spremio nešto od hrane i doneo da podeli sa ostalima. Ovaj običaj je zamro nakon Drugog svetskog rata, a obnovljen je tek 2008. godine. Naredne, 2009. godine, stanovnici Zvezdana su kraj zavetnog drveta postavili veliki metalni krst, ali nisu sklonili ni stari, drveni, koji su tu postavili njihovi preci.

U nematerijalno nasleđe ovog kraja ubraja se i kult mesta brda Magura, po svedočanstvima istraživača, ali i ne na osnovu etnoloških istraživanja, Zvezdanci su pre otkrivanja memorijalnog kompleksa na ovom brdu palili sveće, što ukazuje na postojanje kolektivnog sećanja, da se radi o svetom mestu. Na samom nalazištu u neposrednoj blizini carske palate nalazi se kruška za koju se smatra da je stara više od 300 godina. Njena dugovečnost vezuje se za lokalna verovanja da je u pitanju sveto drvo kome se pripisuju htonska značenja. U riznici nematerijalnog nasleđa značajnu ulogu imaju i lokalne legende. Do danas je sačuvano nekoliko njih, od kojih su najinteresantnije Priče o dve sestre i o Starom Gamzi. Postoje tumačenja i da samo ime Gamzigrad nastalo pod uticajima ovih legendi.

Vrednovanje predela⁴¹, takođe je svrstano u kulturne vrednosti, s obzirom da se smatra da je svaki predeo kulturna kategorija. Vrednost arheološkog nalazišta predstavlja sinergija ostataka carskog utvrđenja i prirodnog okruženja gotovo neizmenjenog urbanim razvojem od pozne antike do danas. Predeona celina područja arheološkog nalazišta Gamzigrad - Romuliana, obuhvata prirodni amfiteatar na desnoj obali Timoka, dolinu i terase reke sa naseljima i saobraćajnicama i uži pojas strme leve obale. U centru predela je carsko utvrđenje koje obuhvata kompleks palate, hramova i drugih građevina, koje su u prostornoj, programskoj i duhovnoj vezi sa memorijalnim kompleksom, udaljenim oko 1 kilometar od glavne kapije utvrđene palate. Pri lociranju oba kompleksa ciljano je korišćena prirodna konfiguraciju terena, kako bi se naglasila međusobna prostorna povezanost. Utvrđenje sa unutrašnjim građevinama postavljeno je na teren u blagom padu sa zapada prema istoku, dok se memorijalni kompleks nalazi istočno, na uzvišenju, sa koga se pruža pogled na utvrđenje koje dominira pejzažom. Sa radijusom približno 3 000 m od geometrijskog središta utvrđene carske palate, ovaj predeo se poklapa sa tampon-zonom zaštite arheološkog nalazišta.

Ne manje značajna vrednost ovog nalazišta leži i u činjenici da u Gamzigradu umetnici različitih profila nalaze inspiraciju, kao i da je ovo mesto odličan poligon za iniciranje interkulturnog i interreligijskog dijaloga. Među vrednostima koje je nemoguće, ili izuzetno teško kvantitativno iskazati jesu i poboljšanje kvaliteta života lokalnog stanovništva, povećanje ponosa i društvene kohezije, kao i učešća u kreiranju kulturnog identiteta i imidža mesta.

Arheološko nalazište Gamzigrad - Romulijana čini izuzetno značajan pokretač ekonomskog razvoja. Ovo nalazište, koje je na Uneskovoj Listi svetske baštine, u direktnoj je vezi sa povećanjem broja radnih mesta, povećanjem vrednosti zemljišta, kao i razvojem turizma, ugostiteljstva, trgovine, proizvodnje suvenira i inovativnih proizvoda koji koriste simbole Gamzigrada i/ili tradicionalne tehnike i zanate u cilju postizanja dodate vrednosti.

---

⁴¹ Srbija je potpisnica Evropske konvencije o predelu, u kojoj se navodi da *predeo označava određeno područje, onako kako ga ljudi vide i dožive, čiji je karakter rezultat delovanja i interakcije prirodnih i/ili ljudskih faktora.*

U najprepoznatljivije ekonomske vrednosti spada razvoj kulturnog turizma. Kao i svuda u svetu, i na nalazištu Gamzigrad-Romulijana posle upisa na Listu svetske baštine 2007. godine znatno je povećan broj posetilaca i 2009. godine dostigao je broj od oko 40.000 posetilaca. Ekonomski značaj ovog nalazišta vezuje se i za razvoj pratećih turističkih usluga i proizvoda, kao i dodatne vrednosti poput povećanja investicija u okolini nalazišta i povećanja konkurentnosti proizvoda, koji se svojim imenom, ili na bilo koji drugi način vezuju za Gamzigrad-Romulijanu.

5.7.5 Poruka i teme

Kada je jasno određen cilj buduće interpretacije moguće je otpočeti sa odabirom tema, odnosno priča koje će, kroz različite medije, biti ponuđene publici. Svako arheološko nalazište je jedinstveno, a iskustvo proživljeno na njemu neponovljivo, međutim, za svako od njih mogu se vezati i univerzalne teme koje stavljaju posetioca u centar dešavanja i olakšavaju mu da prihvati svoju obavezu prema zaštiti životne sredine, da razume način na koji se dolazi do potvrde, ili odbacivanja određene naučne hipoteze, da prihvati činjenicu da nasleđe ima različit značaj za različite ljude, kao i da osvesti da živimo u svetu punom predrasuda.

Osnovna poruka Gamzigrada – Romulijane je da je ovo nalazište kaleidoskop sastavljen od prirodnog i kulturnog, pokretnog i nepokretnog, materijalnog i nematerijalnog nasleđa iz najrazličitijih perioda ljudske istorije. Upravo iz tih razloga i repertoar različitih tema je izuzetno bogat. Izdvojeno je sedam osnovnih naslova na osnovu kojih su dalje definisane teme:

- *Gamzigradska slagalica prošlosti*, objašnjava kulturnu stratigrafiju nalazišta i njegovo bogatstvo različitim vrstama i tipovima nasleđa. Ova tema može biti samostalna, ali bi trebalo da bude sadržana u svim ostalim temama, s obzirom da se u njoj najviše sadrži osnovna poruka interpretacije nalazišta,

- *Nasleđe cara Galerija*, daje istorijski i ideološki kontekst nastanka palate i memorijalnog kompleksa na brdu Magura, opisuje funkciju i nekadašnji izgled očuvanih objekata, daje uvid u svakodnevni život tog perioda, verovanja, gastronomiju, održavanje higijene, modu, vojne strategije i sl.,
- *Lista svetske baštine*, stavlja Gamzigrad u kontekst najznačajnijih svetskih nalazišta, daje osnovne naznake o Konvenciji o zaštiti svetske prirodne i kulturne baštine, o drugim kulturnim dobrima sa liste, o ulozi lokalnog stanovništva u zaštiti svetske baštine i sl.,
- *Detektivske priče*, treba da upozna posetioce sa metodologijom naučnog istraživanja i konzervacije, da omogući posetiocima da saznaju zašto se naučne hipoteze menjaju, i kako kritički da razmišljaju. Opšti cilj u vezi sa ovom temom je razvoj naučne pismenosti.
- *Tolerancija*, prvenstveno se odnosi na versku toleranciju i objašnjava prelaz iz paganstva u hrišćanstvo, kao i Galerijev edikt iz 311. godine, Cilj ove teme je da pokrene dijalog i šire sagleda toleranciju i poštovanje ljudskih prava uopšte.
- *Antička umetnost*, daje pregled i opis najznačajnijih umetničkih ostvarenja, od mozaika i kamene plastike do ukrasnih predmeta,
- *Lokalne tradicije*, daje prikaz nematerijalnog nasleđa lokalnog srpskog i vlaškog stanovništva, naročito onih koji se odnose na duh mesta i kolektivno pamćenje.

Svaku od ovih navedenih grupa tema treba razvijati u skladu sa konkretnim ciljnim grupama i prilagoditi je konkretnom mediju kroz koji se planira da bude prezentovana. Teme se mogu razvijati svaka za sebe ili u grupi od nekoliko. Međutim, i ako se odlučimo da ponudimo pojedinačne teme, svaki posetilac mora dobiti širu, potpunu sliku nasleđa Gamzigrada pre nego što se zainteresuje samo za jedan izdvojeni segment.

5.7.6 Interpretativna infrastruktura

Na osnovu definisanih ciljeva i konstatovanih resursa, a direktno u vezi sa izabranim temama i ciljnim grupama, izdvojeni su mediji interpretacije koji čine interpretativnu strukturu. U odnosu na mogućnosti samog nalazišta, interpretativna infrastruktura razmeštena je tako da naglasi kompleksnost i bogatstvo ovog kulturnog dobra na Uneskovoj listi (tabela br. 14).

Tabela br.14: Plan interpretativne infrastrukture nalazišta Gamzigrad-Romulijana

CILJNE GRUPE	TEME	MEDIJI	LOKACIJA
Predškolska i školska publika	Gamzigradska slagalica prošlosti	Izložba	Centar za posetioce Muzej u Zaječaru
		Audio vodič	Utvrdena palata i Magura
		Radionica	Utvrdena palata
		Publikacija za decu	Centar za posetioce Muzej u Zaječaru Bolje snabdevene knjižare širom Srbije
		Internet stranica i društvene mreže	Online
	Nasleđe cara Galerija	Obilazak sa vođenjem	Utvrdena palata
		Panoi na otvorenom	Utvrdena palata
		Demonstracije	Centar za posetioce Utvrdena palata
		Pozorište	Utvrdena palata
		3D prezentacija	Centar za posetioce

		QR kodovi	Na arhitektonskim objektima u kulama i na panoima.
		Tematska / putujuća izložba uz prateći katalog	Kula utvrđene palate Muzeji širom Srbije
		Internet stranica i društvene mreže	Online
	Lista svetske baštine	Radionice	Centar za posetioce Muzej u Zaječaru Škole
		Tematska / putujuća izložba uz prateći katalog	Kula utvrđene palate Muzeji širom Srbije
		Internet prezentacija i društvene mreže	Online
	Detektivske priče	Radionice	Centar za posetioce Festival nauke u Beogradu
		Arheološka istraživanja u toku	U zavisnosti od mesta realizacije iskopavanja
		Konzervacija u toku	U zavisnosti od mesta realizacije konzervacije
		Internet prezentacija i društvene mreže	Online
	Tolerancija	Radionice	Centar za posetioce Muzej u Zaječaru Škole
		Tematska / putujuća izložba uz prateći	Kula utvrđene palate

		katalog	Muzeji širom Srbije
		Internet prezentacija i društvene mreže	Online
	Antička umetnost	Radionice Demonstracije	Centar za posetioce
	Lokalne tradicije	Radionice	Centar za posetioce Muzej u Zaječaru Škole
		Demonstracije	Centar za posetioce Muzej u Zaječaru Škole
		Vašar lokalnog nasleđa	Utvrđena palata
		Internet prezentacija i društvene mreže	Online
Srednjoškolska publika i omladina	Gamzigradska slagalice prošlosti	Izložba	Centar za posetioce Muzej u Zaječaru
		Biciklistička staza	Od centra za posetioce, oko utvrđene palate do Magure i nazad kroz utvrđenu palatu
		Internet prezentacija i društvene mreže	Online
	Nasleđe cara Galerija	QR kodovi	Na arhitektonskim objektima u kulama i na panoima.
		Demonstracije	Centar za posetioce Muzej u Zaječaru
		Pozorište	Utvrđena palata

		3D prezentacija	Centar za posetioce Muzej u Zrenjaninu
		Tematska / putujuća izložba uz prateći katalog	Kula utvrđene palate Muzeji širom Srbije
		Internet prezentacija i društvene mreže	Online
Lista svetske baštine		Debatni klub	Centar za posetioce Muzej u Zrenjaninu
		Tematska / putujuća izložba uz prateći katalog	Kula utvrđene palate Muzeji širom Srbije
		Internet prezentacija i društvene mreže	Online
Detektivske priče		Radionice	Centar za posetioce
		Arheološka istraživanja u toku	U zavisnosti od mesta realizacije iskopavanja
		Konzervacija u toku	U zavisnosti od mesta realizacije konzervacije
		Internet prezentacija i društvene mreže	Online
Tolerancija		Debatni klub	Centar za posetioce Muzej u Zrenjaninu
		Tematska / putujuća izložba uz prateći katalog	Kula utvrđene palate Muzeji širom Srbije
		Internet prezentacija i društvene mreže	Online
Antička umetnost		Radionice	Centar za posetioce Muzej u Zrenjaninu

	Lokalne tradicije	Demonstracije	Centar za posetioce Muzej u Zrenjaninu
		Internet prezentacija i društvene mreže	Online
Penzioneri	Gamziogradska slagalica prošlosti	Izložba	Centar za posetioce Muzej u Zrenjaninu
		Obilazak sa vođenjem	Utvrdena palata
		Šetna staza	Od centra za posetioce, kroz utvrđenu palatu, do izvora i nazad oko utvrđenja.
	Nasleđe cara Galerja	Obilazak sa vođenjem	Utvrdena palata
		Panoi na otvorenom	Utvrdena palata
		Demonstracije	Centar za posetioce Utvrdena palata
		Tematska / putujuća izložba uz prateći katalog	Kula utvrđene palate Muzeji širom Srbije
	Lista svetske baštine	Izložba	Kula u okviru utvrđene palate
		Publikacija	Centar za posetioce Muzej u Zaječaru Bolje snabdevene knjižare širom Srbije
		Tematska / putujuća izložba uz prateći katalog	Kula utvrđene palate Muzeji širom Srbije
	Tolerancija	Tematska / putujuća izložba uz prateći	Kula utvrđene palate Muzeji širom Srbije

		katalog	
	Antička umetnost	Izložba	Kula u okviru utvrđene palate
	Lokalne tradicije	Demonstracije	Centar za posetioce Muzej u Zrenjaninu
Zaposleni u kulturi	Gamzigradska slagalice prošlosti	Izložba	Centar za posetioce Muzej u Zaječaru
		Samostalni obilazak	Utvrđena palata
		Stručne publikacije	Centar za posetioce Muzej u Zaječaru Bolje snabdevene knjižare širom Srbije
	Nasleđe cara Galerija	Samostalni obilazak	Utvrđena palata
		Stručno vođenje	Utvrđena palata
		Panoi na otvorenom	Utvrđena palata
		Demonstracije	Centar za posetioce Utvrđena palata
		QR kodovi	Na arhitektonskim objektima u kulama i na panoima.
		3D prezentacija	Centar za posetioce Muzej u Zrenjaninu
		Tematska / putujuća izložba uz prateći katalog	Kula utvrđene palate Muzeji širom Srbije
	Lista svetske baštine	Stručna predavanja	Centar za posetioce

			Muzej u Zrenjaninu Neki od prostora u Beogradu
		Tematska / putujuća izložba uz prateći katalog	Kula utvrđene palate Muzeji širom Srbije
	Tolerancija	Panel diskusija	Muzej u Zrenjaninu
		Tematska / putujuća izložba uz prateći katalog	Kula utvrđene palate Muzeji širom Srbije
	Antička umetnost	Stručno vođenje sa posetama depoa	Centar za posetioce Muzej u Zrenjaninu Utvrđena palata
Lokalne tradicije	Demonstracije	Centar za posetioce Muzej u Zrenjaninu	
Studenti	Gamziogradska slagalica prošlosti	Izložba	Centar za posetioce Muzej u Zaječaru
		Samostalni obilazak	Utvrđena palata
		Stručne publikacije	Centar za posetioce Muzej u Zaječaru Bolje snabdevene knjižare širom Srbije
		Internet prezentacija i društvene mreže	Online
	Nasleđe cara Galerija	Samostalni obilazak	Utvrđena palata
		Stručno vođenje	Utvrđena palata
		Panoi na otvorenom	Utvrđena palata
		Demonstracije	Centar za posetioce Utvrđena palata
		QR kodovi	Na arhitektonskim

			objektima u kulama i na panoima.
		3D prezentacija	Centar za posetioce Muzej u Zrenjaninu
		Tematska / putujuća izložba uz prateći katalog	Kula utvrđene palate Muzeji širom Srbije
		Letnji kampovi	Centar za posetioce Utvrđena palata
		Internet prezentacija i društvene mreže	Online
	Lista svetske baštine	Stručna predavanja	Centar za posetioce Muzej u Zrenjaninu Neki od prostora u Beogradu
		Tematska / putujuća izložba uz prateći katalog	Kula utvrđene palate Muzeji širom Srbije
		Letnji kampovi	Centar za posetioce Utvrđena palata
		Internet prezentacija i društvene mreže	Online
	Tolerancija	Panel diskusija	Muzej u Zrenjaninu
		Tematska / putujuća izložba uz prateći katalog	Kula utvrđene palate Muzeji širom Srbije
		Letnji kampovi	Centar za posetioce Utvrđena palata
		Internet prezentacija i društvene mreže	Online

	Antička umetnost	Stručno vođenje sa posetama depoa	Centar za posetioce Muzej u Zrenjaninu Utvrdena palata
		Umetnički kampovi	Centar za posetioce Utvrdena palata
		Internet prezentacija i društvene mreže	Online
	Lokalne tradicije	Demonstracije	Centar za posetioce Muzej u Zrenjaninu
		Letnji kampovi	Centar za posetioce Utvrdena palata
Članovi strukovnih organizacija	Gamzigradska slagalica prošlosti	Izložba	Centar za posetioce Muzej u Zaječaru
		Obilazak sa vođenjem	Utvrdena palata
		Biciklistička i šetačka ruta	Od centra za posetioce, oko utvrđene palate do Magure i nazad kroz utvrđenu palatu
	Nasleđe cara Galerija	QR kodovi	Na arhitektonskim objektima u kulama i na panoima.
		Demonstracije	Centar za posetioce Muzej u Zaječaru
		3D prezentacija	Centar za posetioce Muzej u Zrenjaninu
	Detektivske priče	Radionice	Centar za posetioce
		Arheološka istraživanja u toku	U zavisnosti od mesta realizacije

			iskopavanja
		Konzervacija u toku	U zavisnosti od mesta realizacije konzervacije
	Tolerancija	Debatni klub	Centar za posetioce Muzej u Zrenjaninu
	Antička umetnost	Radionica	Centar za posetioce Muzej u Zrenjaninu
	Lokalne tradicije	Demonstracije	Centar za posetioce Muzej u Zrenjaninu
Strani turisti	Gamziogradska slagalica prošlosti	Izložba	Centar za posetioce Muzej u Zaječaru
		Obilazak sa vođenjem	Utvrdena palata
		Biciklistička i šetačka ruta	Od centra za posetioce, oko utvrđene palate do Magure i nazad kroz utvrđenu palatu
		Internet prezentacija i društvene mreže	Online
	Nasleđe cara Galerija	QR kodovi	Na arhitektonskim objektima u kulama i na panoima.
		3D prezentacija	Centar za posetioce Muzej u Zrenjaninu
		Tematska / putujuća izložba uz prateći katalog	Kula utvrđene palate Muzeji širom Srbije
		Internet prezentacija i društvene mreže	Online
	Detektivske priče	Arheološka	U zavisnosti od

		istraživanja u toku	mesta realizacije iskopavanja
		Konzervacija u toku	U zavisnosti od mesta realizacije konzervacije
		Internet prezentacija i društvene mreže	Online
	Tolerancija	Tematska / putujuća izložba uz prateći katalog	Kula utvrđene palate Muzeji širom Srbije
		Internet prezentacija i društvene mreže	Online
	Antička umetnost	Antička umetnost	Izložba
		Internet prezentacija i društvene mreže	Online
	Lokalne tradicije	Vašar lokalnog nasleđa	Utvrđena palata
		Internet prezentacija i društvene mreže	Online

Ovim dokumentom planiran je razvoj kompleksne interpretativne infrastrukture koja je sastavljena od: stalne postavke, tematskih izložbi, vođenja uz obilazak, audio vođenja, radionica, demonstracija, interpretativnih panoa, arheoloških istraživanja i konzervacije u toku, internet prezentacije, društvenih mreža, pozorišta, štampanih publikacija, biciklističkih i šetnih staza, letnjih kampova, 3D prezentacija i QR kodova.

Ovako postavljena infrastruktura omogućuje različitoj publici veliki izbor tema i medija koji su adekvatni njihovim interesovanjima, dužini boravka, kao i želji da obilaze nalazište pojedinačno, ili u grupi. Na ovaj način bilo bi moguća personalizacija ponude, odnosno omogućilo bi se korisnicima da dobiju optimalni sadržaj koji bi povećao njihov doživljaj, odnosno učinio svaku ponovljenu posetu autentičnom.

Interpretativna infrastruktura podeljena je na onu koja je na samom nalazištu i onu van njega. Osnovne lokacije na nalazištu bile bi Utvrđena palata sa ostacima carske palate i utvrđenja u okviru koga bi bile adaptirane četiri kule za izložbeni i animacioni program, zatim Centar za posetioce na jednoj i Magura na drugoj strani. Infrastruktura van nalazišta prvenstveno bi se oslanjala na kapacitete Narodnog muzeja Zaječar.

Prostornim planom ovog nalazišta planirano je postojanje dva punkta, odnosno dva moguća pravca ulaska na lokalitet: jedan iz pravca Magure, a drugi iz pravca Centra za posetioce, koji treba da bude izgrađen nekoliko stotina metara od nekadašnje pomoćne, a sada glavne kapije. Analizom postojećeg stanja utvrđeno je da trenutno nije realno, ali nije ni potrebno staviti u funkciju oba punkta (zbog finansija, ali takođe i manjeg broja posetilaca, u odnosu na očekivani broj), pa se predloženi plan oslanja samo na već korišćeni pravac.

Trenutno je završen projekat Centra za posetioce, urađena je studija izvodljivosti i intenzivno se radi na prikupljanju fondova. Međutim, bez obzira ne sve realizovane korake, za sada nije moguće predvideti vremenski period za realizaciju ovog projekta. Zbog toga je Centar za posetioce ušao u ovaj plan, ali svi sadržaji planirani za ovaj objekat imaju svoju alternativu do trenutka otvaranja centra. Kao alternativni prostori koristile bi se prvenstveno kule mlađeg utvrđenja.

Svako od posetilaca, bilo da dolazi u grupi ili pojedinačno, imao bi priliku da odabere temu, medije, odnosno prostorne celine koje ga interesuju. Izabrane teme su tako osmišljene da svaka od njih može biti kulturno-turistički proizvod, odnosno edukativan program za sebe u zavisnosti od ciljne grupe.

5.7.7 Implementacija

Implementacija ovog plana ne podrazumeva samo realizaciju tematskih sadržaja u okviru novoizgrađene i prilagođene interpretativne infrastrukture, ona prvenstveno podrazumeva stvaranje platforme za dalji razvoj, poput edukacije, intenzivne saradnje sa lokalnim stanovništvom i drugim zainteresovanim stranama, razvoja objedinjene dokumentacije i sl.

Plan interpretacije predstavljen je kroz odnos ciljeva, aktivnosti, odgovorne organizacije i indikatora uspešnosti (tabela br. 15) i projektovan je na petogodišnji period od 2015-2020. godine.

Tabela br. 15: Akcioni plan

Cilj	Aktivnost	Odgovorna organizacija	Vremenski rok	Indikator
Razvoj tezaurusa	Digitalizacija dokumentacije, Prikupljanje svedočanstava predstavnika različitih zajednica. Nastavak arheoloških istraživanja	Narodni muzej Zaječar Narodni muzej Zaječar Arheološki institut i Zavod za zaštitu spomenika kulture RS Narodni muzej Zaječar Filozofski fakultet	2020. 2018. 2020.	100% objedinjena dokumentacija, Snimljeno najmanje 20 intervjua, prikupljene fotografije i druga dokumenta od najmanje 50 članova različitih zajednica Sav iskopan materijal je obrađen i analiziran Publikovan je sam obrađen materijala
Uspostavljanje balansa između zaštite i korišćenja	Nastavak tehničke konzervacije pokretnog i nepokretnog materijala Konstituisanje koordinacionog tela	Zavod za zaštitu spomenika kulture RS CIK Zavod za zaštitu spomenika kulture RS	2020.	Izrađeni su elaborati konzervacije koji definišu prioritete 20% ukupnog materijala je konzervirano

	Izrada objedinjenog srednjoročnog plana istraživanja i konzervacije	Arheološki institut i Zavod za zaštitu spomenika kulture RS	2015.	Usaglašen plan istraživanja i konzervacije.
	Promocija različitih vidova korišćenja nasleđa kroz primere uspešne međunarodne prakse	Narodni muzej Zaječar	2016.	Najmanje 100 predstavnika različitih interesnih strana je prisustvovalo skupu
	Razvoj interpretativne infrastrukture	Narodni muzej Zaječar	2020.	Otvoren Centar za posetioce, najmanje četiri kule utvrđenja opremljene interpretativnim medijima, uređen prostor carske palate, izgrađen put do Magure i Zvezdana,
	Istraživanje posetilaca	Narodni muzej Zaječar	2017.	Izrađena studija na osnovu širokog uzorka ispitanika
Doživotno učenje	Organizacija seminara za razmenu iskustava uspešne prakse,	Narodni muzej Zaječar	2015.	Učešće najmanje 5 stručnjaka za interpretaciju, obučeno najmanje 20 arheologa, konzervatora i kustosa
	Radionice za obuku demonstratora,	Narodni muzej Zaječar	2016-2020.	Najmanje 20 članova lokalne zajednice je obučeno
	Edukacija lokalnog stanovništva u	Narodni muzej		Najmanje 60 članova lokalne

	oblasti razvoja preduzetništva, Organizacija studentskih kampova, Edukacija nastavnika	Zaječar Filozofski fakultet Narodni muzej Zaječar	2016, 2018, 2020. 2015-2020. 2015-2020.	zajednice je obučeno Najmanje 80 studenata je učestvovalo u kampu Najmanje 50 nastavnika je prošlo obuku
Podela odgovornosti	Uključivanje predstavnika zainteresovanih strana u odlučivanje o svim segmentima istraživanja i upravljanja.		2020.	Najmanje jedan predstavnik lokalne zajednice je uključen u svako od upravnih, nadzornih i stručnih tela.
Razvoj preduzetništva i povećanje prihoda	Pokretanje preduzetničkih firmi Razvoj novih turističkih proizvoda	Regionalna razvojna agencija Turistička organizacija	2020. 2015-2020.	Povećan broj zaposlenih i samozaposlenih za 10% Povećanje prihoda od 10% na godišnjem nivou
Podsticanje dijaloga	Razvoj diskusionih programa, koji problematizuju nasleđe i omogućuju da se čuju različita mišljenja i vide različiti pogledi.	Narodni muzej Zaječar	2015-2020.	Realizovan najmanje jedan program godišnje
Povećanje prepoznatljivosti	Organizacija godišnjih novinarskih tura	Narodni muzej Zaječar	2015-2020.	Povećana medijska prisutnost

	Izrada web portala	Narodni muzej Zaječar	2016.	Najmanje 10.000 posetilaca portala
	Razvoj prisustva na društvenim mrežama	Narodni muzej Zaječar	2015-2020.	

6. Zaključak

Poslednjih decenija sve prisutniji je stav da je arheologija nešto više od metoda za proučavanje i interpretaciju materijalnih ostataka prošlosti, kao i da su arheolozi nešto više od čuvara naučnog znanja. Danas se svrha arheologije sagledava mnogo šire, kao element identiteta, predmet doživotnog učenja, sadržaj turističkog proizvoda i dodata vrednosti lokalne privrede. Arheologija se sve češće razume kao disciplina koja omogućuje razvijanje znanja i inovativnih veština poput kreativnog razmišljanja, rešavanja problema, vizuelne i naučne pismenosti, kao i komunikativnosti, saradnje, inicijative i odgovornosti. Njoj se pripisuju moći direktnog uticaja na osnaživanje zajednice za preuzimanje veće kontrole nad svojom budućnošću, kao i na motivisanost posetilaca da se uhvate u koštac sa izazovima poput stereotipa, nerazumevanja, netrpeljivosti i društvene isključenosti. Uspešni primeri u svetu govore i o značaju arheologa kao fasilitatora u korišćenju nasleđa za razvoj imidža, brendiranje mesta i kreiranje inovativnih proizvoda.

Međutim, bez obzira na sve navedeno, i u praksi već potvrđeno, češće se susrećemo sa kondicionalom, odnosno hipotetičkim stanjem, nego sa činjenicom da se u realnosti potvrđuje pretpostavka da je nasleđe, pa samim tim i arheološko nasleđe, resurs održivog razvoja. Trenutno smo daleko od pune integracije arheologije i menadžmenta, odnosno stavljanja arheologije u funkciju razvoja. Česti su pokušaji (ne samo u svetu, već i u Srbiji) da se unapređenjem interpretacije osiguraju bolji rezultati. S tim u vezi osavremenjuju se mediji, primenjuju najsavremenije informaciono-komunikacijske tehnologije, kreiraju se nove teme u odnosu na segmentirano tržište, razvijaju kulturno-turistički proizvodi, ali da li je to dovoljno?

Ako kao aksiom uzmemo da je nasleđe, a samim tim i ono nastalo na osnovu iskopanih ostataka prošlosti, proces, odnosno da nije imenica (stvar, objekat, nalazište), već *glagol* (sve ono što je urađeno), onda je interpretacija ključna aktivnost za stvaranje nasleđa. Kao takva, ona se ne sme svesti samo na komunikaciju, ili medijaciju, a još manje na umetnost pripovedanja i korišćenja novih tehnologija. Ona mora biti integrativna, odnosno mora se sastojati prvo od stvaranja vrednosti, a tek onda komuniciranja tih vrednosti.

Arheološko nalazište Gamzigrad-Romulijana dobar je primer za analizu interpretacije arheološkog nasleđa u Srbiji i odnosa interpretacije i društveno-ekonomskog razvoja. Mogućnosti ovog nalazišta su ogromne, ono ne samo da ima oznake kvaliteta poput UNESCO-ve nalepnice, ili najavljene marke Saveta Evrope *Evropska kulturna ruta*, već poseduje opipljive vrednosti poput izuzetno očuvanih arhitektonskih struktura uklopljenih u desetine hektara nenarušenog kulturnog predela. Harmonija prirode i različitih manifestacija kultura nastalih na ovom prostoru garantuje jedinstven doživljaj izvan svakodnevnog užurbanosti i stvara utisak spokoja u zamrznutoj sekvenci vremena čineći idealnu scenografiju za buduće prezentacije.

Izuzetni potencijali nalazišta, veličina, raznovrsnost i lepota mogu da zavaraju i da navedu na pomisao da je dovoljno samo pozvati lokalnu zajednicu u pomoć istraživačima i konzervatorima da ožive promociju nalazišta, i da je uspeh zagarantovan. Međutim, situacija u realnosti je drugačija. Gamzigrad-Romulijana sistematski se istražuje već 60 godina i 6 godina je na UNESCO-voj listi svetske baštine, a rezultati nisu onakvi kakvi su očekivani – korišćenje potencijala nije dovelo do značajnijeg lokalnog, a još manje regionalnog razvoja. Jedan od razloga je činjenica da je integracija između istraživanja, menadžmenta nasleđa i lokalne zajednice slaba. I ne samo da ne postoji puna integracija, već je nemoguće ne primetiti da je ovaj lokalitet kada je *postao* carski (1984. godine pronalaskom natpisa Felix Romuliana) prestao da bude narodni, a kada je *postao* svetski (2007. godine upisom na Listu svetske baštine) prestao da bude lokalni. Iz ugla lokalne zajednice nalazište je imalo veću vrednost kada je do sredine XX veka tumačeno kao jedan od brojnih rimskih vojnih logora na teritoriji Srbije i kada je zajednica koristila prostor unutar zidina za napasanje stoke, a ostatke utvrđenja kao građevinski materijal, nego kada je ono postalo širom sveta poznato, a njima prestalo da bude dostupno.

Poslednjih godina napravljeni su prvi koraci u razvoju saradnje sa lokalnom zajednicom u cilju šireg korišćenja nalazišta. Inicirani su programi edukacije, a lokalno stanovništvo Gamzigrada se organizovalo u nevladine organizacije, poput udruženja mladih *Romulijana*, udruženja žena *Romula*, kulturno-umetničkog društva *Romulijana*. Na taj način su ponovo obližnje selo i njegovi stanovnici dovedeni u direktnu vezu sa nalazištem, pošto im je to uskraćeno promenom naziva posle pronalaska čuvene

arhivolte sa uklesanim natpisom od kada se insistira na korišćenju naziva Romulijana, a ne Gamzigrad. Poslednjih godina razvijeni su lokalni proizvodi koji nalazište koriste kao dodatnu vrednost uključenu u nazive Imperial wine, Imperial soup, Imperial jam i sl.

Prvi koraci su napravljeni, ali šta je sve potrebno uraditi da bi se nalazište za koje su podjednako odgovorni Arheološki institut Beograd, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, Zavod za zaštitu spomenika kulture Republike Srbije i Narodni muzej Zaječar, harmonizovalo i prilagodilo potrebama korisnika?

Da bi se osigurao razvoj integrativne interpretacije kao preduslova nastanka i korišćenja nasleđa neophodno je postaviti platformu koja će individualne, intuitivne, sporadične akcije pretvoriti u opšte, planirane, koordinirane i kontrolisane aktivnosti. Ta platforma bio bi ekomuzej, muzej bez zidova, sa predmetima *in situ*, usredsređen na akcije i reagovanja.

Razumevajući Gamzigrad-Romulijanu kao ekomuzej bilo bi moguće izdvojiti osnovne principe poput: inkluzivnosti i participativnosti, sveobuhvatnosti, utemeljenosti, interdisciplinarnosti i kritičnosti koji bi trasirali put interpretaciju i omogućili dobijanje odgovora na pitanja zašto i sa kim, a ne samo kako i za koga.

To znači da bi se predstavnici različitih zajednica uključili u održivo upravljanje nalazištem, a samim tim i u redefinisavanje vrednosti nasleđa, dokumentovanje i komuniciranje tih vrednosti, kao i u široku eksploataciju tog nasleđa. Carska palata bila bi centralno mesto, neka vrsta *haba*, oko koje bi se razvijala mreža drugih različitih, ali ne manje važnih objekata ili nalazišta. Kao i prostorni i vremenski aspekt interpretacije bio bi podjednako uključen, odnosno interpretacija bi predstavila kontinuitet i sve promene tokom vremena. Bio bi promovisan interdisciplinarni pristup nasleđu koji bi uključivao sve poznate segmente, bili oni prirodni, ili kulturni, pokretni, nepokretni, materijalni, ili nematerijalni. Takođe, poštovanjem ovih principa podsticalo bi se kontinuirano dokumentovanje prošlosti i sadašnjeg života kroz interakciju ljudi sa okruženjem.

Na ovaj način arheološko nalazište razvijalo bi se u pravcu ekomuzeja, pri čemu se ovaj pojam više odnosi na filozofiju, odnosno institucionalnu politiku, nego nužno na formalnu i organizacionu strukturu, odnosno pod njim se manje misli na instituciju, a

više, kako je to T. Šola zapazio, na samoobnovljivu inicijativu. To bi dalje u praksi omogućilo definisanje modela koji kombinuje projektnu logiku sa setom alatki i veština razvijenih od strane profesionalnih interpretatora.

Definisanje interesnih strana i njihovo uključivanje u redefinisane vrednosti nalazišta bio bi prvi korak razvoja buduće interpretacije. Potom bi se na osnovu istraživanja resursa, publike i konkurencije kreirale teme oko kojih bi se gradili budući narativi. Izbor adekvatnih medija i njihova međusobna kombinacija u odnosu na teme i ciljne grupe bio bi sledeći korak. Razvojem interpretativne infrastrukture, uspostavljanjem permanentne edukacije i široko obuhvaćene međunarodne i intersektorske saradnje bio bi osiguran dalji razvoj interpretacije.

Primena ovako razvijenog modela ne samo na arheološkom nalazištu Gamzigrad-Romulijana, već i šire, omogućila bi stvaranje onoga što se podrazumeva pod aktivnim sećanjem i živim trošenjem iskustva (Bulatović 2009), a autorka ovog rada bi dodala da bi na taj način bila pronađena mera životnih vrednosti.

7. Literatura

- Acherson, N. (2000) Editorial, *Public Archaeology Journal*, 1:1-4.
- Anderson, G. (ed.) (2004) *Reinventing the Museum: Historical and Contemporary Perspectives on the Paradigm Shift*, AltaMira Press, Oxford.
- Atalay, S. (2010) We Don't Talk About Çatalhöyük, We Live It': Sustainable Archaeological Practice through Community-Based Participatory Research, *World Archaeology*, 42 (3): 418-429.
- Beck, L., Cable, T. (2002) *Interpretation for the 21st Century: Fifteen Guiding Principles for Interpreting Nature and Culture*, Sagamore Publishing, L.L.C.
- Braun, S., Bel, Dž., i Karson, D. (2003) *Apokalipsa i marketing*, Clio, Beograd.
- Breznik, M. (2004) *Cultural Revisionism: Culture between Neo-liberalism and Social Responsibility*, Peace Institute, Ljubljana.
- Brochu, L. (2003) *Interpretive Planning: The 5-M Model for Successful Planning Projects*, InterpPress, Fort Collins, Colorado.
- Булатовић, Д. (2004) Баштина као *brand* или музеј као економија жеље. Да ли *робна марка* улази у музеј или је из њега произашла?, *Годишњак за друштвену историју*, 2-3: 137-148.
- Bulatović, D. (2005) Muzeologija i/kao hermeneutika, *Glasnik Narodnog muzeja Crne Gore*, Nova serija, II knjiga: 111-120.
- Bulatović, D. (2009) Muzealizacija stvarnije budućnosti: baština i resursi, *Музеју*, 2: 7-15.
- Burstin, D. (1983) Od putnika do turiste – Izgubljeno umeće putovanja, *Kultura*, 60-61: 30-61.
- Caputo, P., Lewis, S., Brochu, L. (2008) *Interpretation by Design: Graphic Design Basics for Heritage Interpreters*, InterpPress, Fort Collins, Colorado.
- Carman J. (2002) *Archaeology and Heritage: An Introduction*, Continuum, London-New York.
- Carter, J. (2001) *A Sense of Place: An Interpretive Planning Handbook*, 2nd ed., Tourism & Environment Initiative, Inverness.
- Clarke, A. (2002) The ideal and the real: cultural and personal transformations of

archaeological research on Groote Eylandt, northern Australia, *World Archaeology*, 34 (2): 249-64.

Cleere, H. (ed.) (1984) *Approaches to the Archaeological Heritage: A Comparative Study of World Cultural Resource Management Systems*, Cambridge University Press, Cambridge.

Copeland, T. (2004) Presenting Archaeology to the Public: Constructing Insights on-site, u: N. Merriman (ed.) *Public Archaeology*, Routledge, London and New York, 132-144.

Corsane, G. (2006) Using Ecomuseum Indicators to Evaluate the Robben Island Museum and World Heritage Site, *Landscape Research*, 31 (4): 399-418.

Davidson, I. (1991) Notes for a Code of Ethics for Australian Archaeologists working with Aboriginal and Torres Strait Islander Heritage, *Australian Archaeology*, 32: 61-64.

Dean, D (1996) *Museum Exhibition: Theory and Practice*, Routledge, London and New York.

Dewar, K. (2000) An Incomplete History of Interpretation from the Big Bang, *International Journal of Heritage Studies*, 6 (2): 175-180.

Dragičević-Šešić, M. (1984) Kulturne potrebe u turizmu, *Kultura*, 60-61: 303-307.

Du Cros, H. (2007) Too Much of a Good Thing? Visitor Congestion Management Issues for Popular World Heritage Tourist Attractions, *Journal of Heritage Tourism* 2 (3): 225-238.

Đukić-Dojčinović, V. (2005) *Kulturni turizam – menadžment i razvojne strategije*, Clio, Beograd.

Edson, G. (2004) Heritage: Pride or Passion, Product or Service?, *International Journal of Heritage Studies*, 10 (4): 333–348.

Edwards, R. Y. (1976) Interpretation: What should it be?, *Journal of Interpretation*, 1: 11-14.

Elster, Jon (1989) *The Cement of Society: A Study of Social Order*, Cambridge University Press, Cambridge.

- Esterhuysen, A., Smith, J. (1999) *The Form, Physique And Fitness Of Educational Archaeology; Is It Working Out?* Symposium held during the 1999 World Archaeological Congress, Cape Town, South Africa.
- Eisenberger, R., Loomis, R. J. (2003) *Visitor Experience and Media Effectiveness: Rocky Mountain and Yellowstone National Parks*, Final Report prepared for the United States National Park Service, www.nps.gov/hfc
- Flaming, D. (2005) Managing Change in Museums – Keynote Address, u: The Museum and Change, International Conference, 8-10 November 2005, National Museum, Prague, Czech Republic.
- Frey, B. (1997) The Evaluation of Cultural Heritage: Some Critical Issues, u: Hutter, M. and Rizzo, I. (eds.) *Economic Perspectives on Cultural Heritage*, MacMillan Press, London, 31-49.
- Gaventa, J., Cornwall, A. (2001) Power and Knowledge, u: Reason P. and Bradbury H. (eds.) *Handbook of Action Research: Participative Inquiry and Practice*, Sage Publications, London, 70-80.
- Gee, K. (1995) Wonder web, *Museums Journal* 95 (3): 19.
- Gross, M. and Zimmerman, R. (2002) *Interpretive Centers: The History, Design and Development of Nature and Visitor Centers*, Interpreter's Handbook Series, UW-SP Foundation Press.
- Hadžić, O. (2006) *Stejkholderski pristup upravljanju održivim razvojem kulturnog turizma*, doktorska disertacija.
- Hall, C.M. and McArthur, S. (eds.) (1996) *Heritage Management in New Zealand and Australia*, Oxford University Press, Auckland.
- Harvey, D. (2001) Heritage pasts and heritage presents: Temporality meaning and the scope of heritage studies, *International Journal of Heritage Studies*, 7 (4): 319-338.
- Hems, A., Blockley, M. (eds.) (2006) *Heritage Interpretation*, Routledge, London.
- Hodder, I., Hutson, S. (1986) *Reading the Past: Current Approaches to Interpretation in Archaeology*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Hodder, I., Shanks, M., Alexandri, A., Buchli, V., Carman, J., Last, J. and Lucas, G. (eds.) (1995) *Interpreting Archaeology: Finding Meaning in the Past*, Routledge, London.

- Hodder, I. (2001) *Archaeological Theory Today*, Polity Press, Cambridge.
- Holtorf, C. (2005) *From Stonehenge to Las Vegas – Archaeology as Popular Culture*, AltaMira Press, Lanham.
- Holtorf, C. (2008) Academic critique and the need for an open mind (a response to Kristiansen), *Antiquity*, 82: 488-490.
- Hooper-Greenhill, E. (1999) *The Educational Role of the Museum*, Routledge, London and New York.
- Howard, P. (2003) *Heritage: Management, Interpretation, Identity*, Continuum, London.
- Irwin, A., Wynne, B. (eds.) (1996) *Misunderstanding Science? The Public Reconstruction of Science and Technology*, Cambridge University Press, Cambridge.
- James Cook University, *Journal of Tourism Studies* (1999) Special issues on interpretation. No. 9 (1) and No. 9 (2) 1998 Published by James Cook University. www.jcu.edu.au
- Jameson, J. H. Jr. (ed.) (1997) *Presenting Archaeology to the Public: Digging for Truths*, AltaMira Press, Walnut Creek, CA.
- Jameson, J. H. Jr. (ed.) (1999) Archaeology and the National Park idea: challenges for management and interpretation, *The George Wright Forum* 16 (4): 28-37.
- Jameson, J. J. (2000) Public interpretation, education and outreach: the growing predominance in American archaeology, in: McManamon, F. and Hatton, A. (eds.) *Cultural Resource Management in Contemporary Society*, London, Routledge.
- Jelinčić, D. A. (2009) *Abeceda kulturnog turizma*, Meandarmedia, Zagreb.
- Jenson, J. (1998) *Mapping Social Cohesion: The State of Canadian Research*, Canadian Policy Research Networks Inc.
- Kadekodi, G. K. (1992) Paradigms of Sustainable Development, *Journal of SID* 3:72-76.
- King, T. F. (2000) *Federal Planning and Historic Places: The Section 106 Process*, AltaMira Press, Walnut Creek, CA.
- Knudsen, D. M., Cable T. T. and Beck, L. (1995) *Interpretation of Cultural and Natural Resources*, Venture Publishing Inc, State College, PA.

- Kristiansen, K. (2008) Should archaeology be in the service of 'popular culture'? A theoretical and political critique of Cornelius Holtorf's vision of archaeology, *Antiquity*, 82: 488-492.
- Lamas, M. (2010) Lost in the Supermarket – the Traditional Museums Challenges, *Sociomuseology* 3 (37-2010): 43-57.
- Leftridge, A. (2006) *Interpretive Writing*, NAI, InterpPress, Fort Collins.
- Leone, M., Potter, P. B., Shackel, P. A. (1987) Toward a critical archaeology, *Current Anthropology*, 28 (3): 283-302.
- Lidwell, W., Holden, K., Butler, J. (2003) *Universal Principles of Design. 100 Ways to Enhance Usability, Influence Perception, Increase Appeal, Make Better Design Decisions and Teach Through Design*, Rockport Publishers, Massachusetts.
- Lipe, W. D. (1984) Value and Meaning in Cultural Resources, u: Cleere, H. (ed.) *Approaches to the Archaeological Heritage*, Cambridge University Press, Cambridge, 1-10.
- Lowenthal, D. (1990) *The Past is a Foreign Country*, Cambridge University Press Cambridge.
- Lowenthal, D. (1996) *The Heritage Crusade and the Spoils of History*, Viking, London.
- Ludwig, T. (2003) *Basic Interpretive Skills*, The course manual. Available from <http://www.nna.de/topas/> and www.interp.de.
- Macdonald, S. (2005) A people's story: heritage, identity and authenticity, in Corsane, G. (ed.) *Heritage, Museums and Galleries*, Routledge, London & New York, 298-318.
- MacLennan, P. (2000) Visitor information as a management tool. A review, *Department of Conservation Science and Research Internal Report 180*, Wellington.
- Maroević, I. (1889) Interdisciplinarnost i stalni postavi u muzejima, *Informativa Museologica* 1/2: 14-18.
- Maroević, I. (1993) *Uvod u muzeologiju*, Zavod za informacijske studije, Zagreb.
- Marshall, Y. (2002) What is community archaeology?, *World Archaeology*, 34(2): 211-219.
- Masberg, B. A. and L. H. Silverman (1996) Visitor Experiences at Heritage Sites: A Phenomenological Approach, *Journal of Travel Research* 34 (4): 20-25.

- McDavid, C. (1997) Descendants, decisions and power: the public interpretation of the archaeology of the Levi Jordan plantation, in C. McDavid and D. Babson (eds.) *In the Realm of Politics: Prospects for Public Participation in African-American Archaeology*, The Society for Historical Archaeology, California, Pennsylvania, (= *Historical Archaeology* 31 [3]) 114-31.
- McGimsey, C. R. (1972) *Public Archaeology*, Seminar Press, New York – London.
- McManamon, F. (2000) Archaeological messages and messengers, *Public Archaeology* 1 (1): 5-20.
- McNairn, B. (1980) *The Method and Theory of V. Gordon Childe*, Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Менковић, М. (уред.) (2004) *Културно наслеђе, избор најзначајнијих докумената Савета Европе у области културног наслеђа*, MNEMOSYNE, Београд.
- Miller, D., Tilley, C. (1984) *Ideology, Power and Prehistory*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Morehouse, E. (2003) *Introduction to Interpretation*, http://www.scottishmuseums.org.uk/pdfs/Factsheets/Interpretive_Strategy_guidance_Aug_2003.pdf (12.12.2007.)
- Moscardo, G. (1999) *Making Visitors Mindful: Principles for Creating Sustainable Visitor Experiences through Effective Communication*, Advances in Tourism Applications Series, Sagamore Publishing, Champagne, Illinois.
- Moser, S. et al. (2002) Transforming archaeology through practice: Strategies for collaborative archaeology and the Community Archaeology Project at Quseir, Egypt, *World Archaeology* 34(2): 220-248.
- Morales, J. (1998) *Guía práctica para la interpretación del patrimonio. El arte de acercar el legado natural y cultural al público visitante*, Consejería de Cultura, Junta de Andalucía, 2nd ed.
- Morales, J. (1998) La interpretación del patrimonio natural y cultural: todo un camino por recorrer, *Boletín del Instituto Andaluz del Patrimonio Histórico* [Seville], 25: 150-157.
- Nurse, K. (2006) *Culture as the Fourth Pillar of Sustainable Development*, prepared for Commonwealth Secretariat Marlborough House Pall Mall, London.

- OECD (2001) *Sustainable Development: Critical Issues*, Organization for Economic Cooperation and Development, Paris.
- PADRÓ, J. (2002) La interpretación del patrimonio. Contexto, situación actual y tendencias de futuro, In: III, IV y V Jornadas Andaluzas de Difusión, Junta de Andalucía, , 41-47.
- Палавестра, А. (2011) *Културни контексти археологије*, Филозофски факултет у Београду, Београд.
- Pardoe, C. (1990) Sharing the past: Aboriginal influence on archaeological practice, a case study from New South Wales, *Aboriginal History* 14(1–2): 208–21.
- Pardoe, C. (1992) Arches of radii, corridors of power: reflections on current archaeological practice, in Attwood, B., Arnold, J. (eds.) *Power, Knowledge and Aborigines*, La Trobe University Press, Melbourne.
- Pearson, M. (2011) Value of Archaeological Research, *Public Value of the Humanities*, Bloomsbury Academic, London: 30-44.
- Pietro-Antonio, V. (2002) The Integrated Approach to Archeological site, *Comparative Analysis Regional Report*, Euro-Mediterranean Network P.I.S.A. Roma.
- Pine, B.J.I. and Gilmore, J.H. (1999) *The Experience Economy*, Harvard Business School Press.
- Pitts, M. (2007) Editorial, *British Archaeology* 95: 5.
- Prott, L. (1998) International Standards for Cultural Heritage, *World Culture Report, Culture, Creativity and Markets*, UNESCO.
- Regnier, K., Gross, M., Zimmerman, R. (1992) *The Interpreter's Guidebook Techniques for Programs and Presentations*, Interpreter's Handbook Series, UW-SP Foundation Press.
- Renfrew, C., Bahn, P. (2004) *Archaeology: Theories, Methods and Practice*, Thames and Hudson, London.
- Reussner, E. (2003) *Audience Research in the Australian Cultural Heritage Section. Executive Summary*, Evaluation and Visitor Special Interest Group (EVRSIG) Museums Australia.
- Savage, G., James, J. (2001) *A Practical Guide to Evaluating Natural and Cultural Heritage Interpretation*, Center for Visitor Studies.

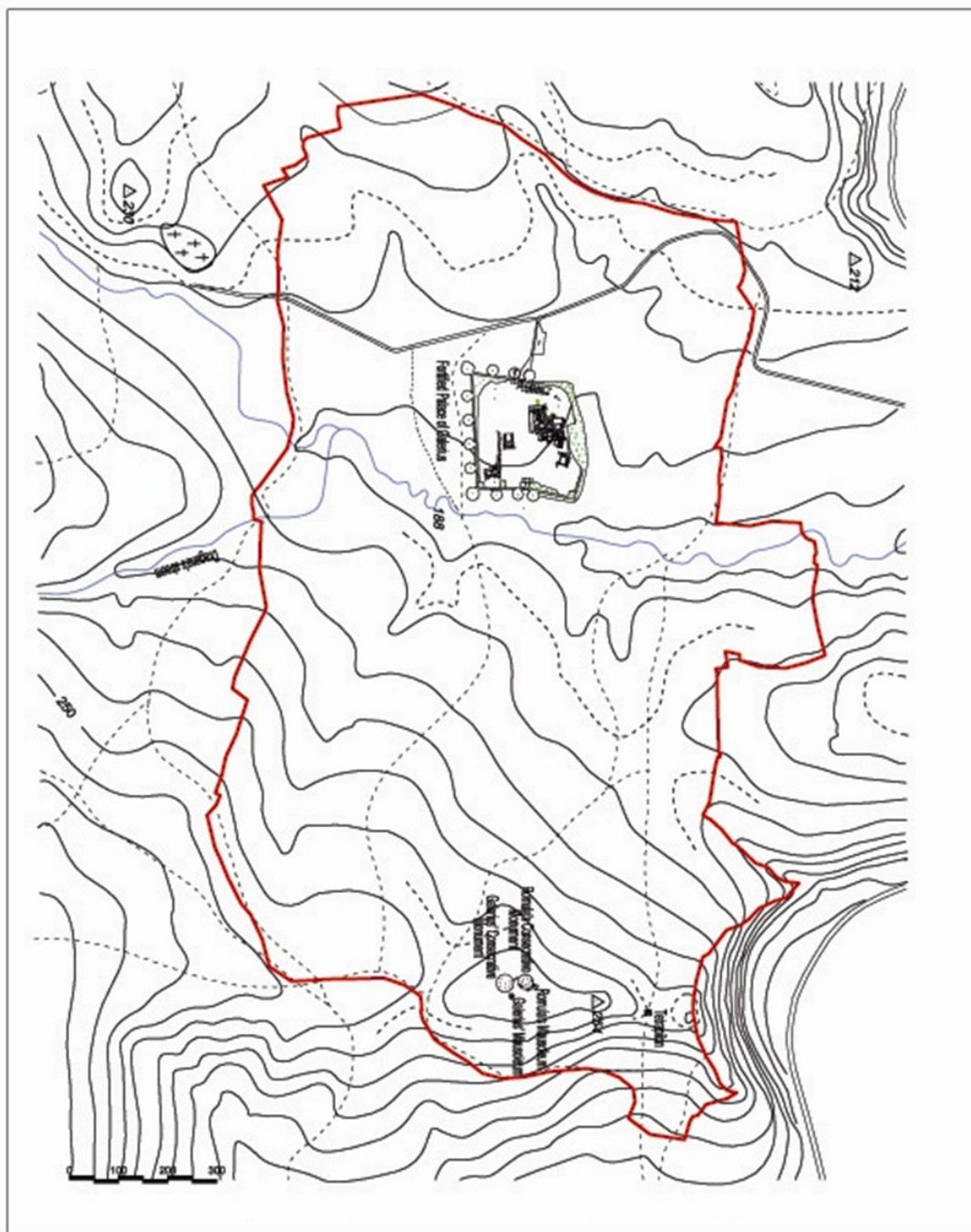
- SÁNCHEZDELASHERAS, C. (coord.) (2002a) *Planificación interpretativa y diseño de centros*, Seville: Consejería de Cultura, Junta de Andalucía.
- Scottish Museums Council (2001) *A Closer Look: Increasing Access Through Interpretation*, Scottish Museums Council/ Interpret Scotland. www.scottishmuseums.org.uk/pdfs/
- Scottish Natural Heritage (1996) *Visitor Centres: a Practical Guide to Planning, Design and Operation*, www.heritageinterpretation.org.uk/journals
- Serrell, B (1996) *Exhibit Labels: An Interpretative Approach*. Altamira Press, Oxford.
- Shackel, P., Chambers, E. (eds.) (2004) *Places in Mind: Public Archaeology as Applied Anthropology*, Routledge, New York and London.
- Shalaginova, I. (2009) *Heritage Presentation: How Can It Enhance Management of the World Heritage Sites?*, VDM Verlag Dr. Muller.
- Shanks, M., Alexandri, A., Buchli, V., Carman, J., Last, J., Lucas, G. (eds.) *Interpreting Archaeology*, Routledge, New York – London.
- Shanks, M. and Hodder, I. (1995) Processual, Postprocessual and Interpretive Archaeologies, in Hodder, I., Shanks, M., Alexandri, A., Buchli, V., Carman, J., Last, J., Lucas, G. (eds.) *Interpreting Archaeology*, Routledge, New York – London.
- Smith, L. (2004) *Archaeological Theory and the Politics of Cultural Heritage*, Routledge, New York – London.
- Smith, L. (2006) *Uses of Heritage*, Routledge, New York – London.
- Smith L., Waterton E., Watson S. (eds.) (2012) *Cultural Moment in Tourism*, Routledge, New York – London.
- Stojković Pavelka, B. (2011) *Gamzigrad – Romulijana, Svetska baština Srbije*, Zavod za zaštitu spomenika kulture Republike Srbije, Beograd.
- Stone, P., MacKenzie, R. (eds.) (1990) *The Excluded Past: Archaeology in Education*, Routledge, New York – London.
- Šola, T. (2002) *Marketing u muzejima, ili o vrlini i kako je obznaniti*, Clio, Beograd.
- Šola, T. (2011) *Prema totalnom muzeju*, Centar za muzeologiju i heritologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu i Narodni muzej Kruševac, Kruševac.
- Tainter, J. A., Lucas, J. G. (1983) Epistemology of the Significance Concept, *American Antiquity* 48: 707-19.

- Taylor, S. (ed.) (1991) *Try it! Improving Exhibits through Formative Evaluation*, Association of Science-Technology Centers, Washington DC.
- Tilden, F. (1977) *Interpreting our Heritage*, 3rd edition, University of North Carolina Press.
- Tilley, C. (1990) *Reading material culture*, Basil Blackwell, Oxford.
- Tomka-Ahmetović, T. (1999) *Kulturni turizam danas – ili gde je mesto kulturnog turizma Jugoslavije u svetu*, PMF u Novom Sadu, departman za geografiju, turizam i ugostiteljstvo, Novi Sad.
- Tomka-Ahmetović, T. (2000) *Prostorno istorijsko-kulturne celine, šansa za kulturni turizam Jugoslavije*, PMF u Novom Sadu, departman za geografiju, turizam i ugostiteljstvo. Novi Sad.
- Tully, G. (2007) Community archaeology: general methods and standards of practice, *Public Archaeology*, 6 (3): 155-187.
- Van Mensch, P. Meijer-van Mensch, L. (2011) *New Trends in Museology*, Museum of Recent History, Celje.
- Veverka, J. A. (1994) *Interpretive Master Planning*, Acorn Naturalists, Tustin, Falcon Press California. www.heritageinterp.com
- Waterton, E., Smith, L. (eds.) (2009) *Taking Archaeology out of Heritage*, Cambridge Scholars Publishing, Cambridge.
- Wells, M., Butler, H., Koke, J. (2013) *Interpretive Planning for Museums: Integrating Visitor Perspectives in Decision Making*, Left Coast Press, Walnut Creek, California.
- Žilber, K. (2005) *Muzeji i publika*, Narodni muzej i Clio, Beograd.
- Živić, M. (2010) Gamzigrad: ime, položaj, ekonomski potencijal, *Felix Romulijana – Gamzigrad* (urednik Ivana Popović) Arheološki institut, Beograd: 11-15.

8. Prilozi

- 8.1 Situacioni plan arheološkog nalazišta Gamzigrad – Romulijana
- 8.2 Portret cara Galerija izrađenu od crvenog porfira
- 8.3 Arhivolta sa uklesanim natpisom FELIX ROMVLIANA
- 8.4 Avionski snimak arheološkog nalazišta Gamzigrad – Romulijana
- 8.5 Ostaci na brdu Magura
- 8.6 Plan utvrđene carske palate
- 8.7 Ostaci carske palate
- 8.8 Ostaci mozaika u carskoj palati
- 8.9 Podni mozaik sa prikazom boga Dionisa
- 8.10 Statistika posete 2006-2013. godina

8.1 Situacioni plan arheološkog nalazišta Gamzigrad - Romulijana

8.2 Portret cara Galerija izrađen od crvenog porfira

8.3 Arhivolta sa uklesanim natpisom FELIX ROMVLIANA

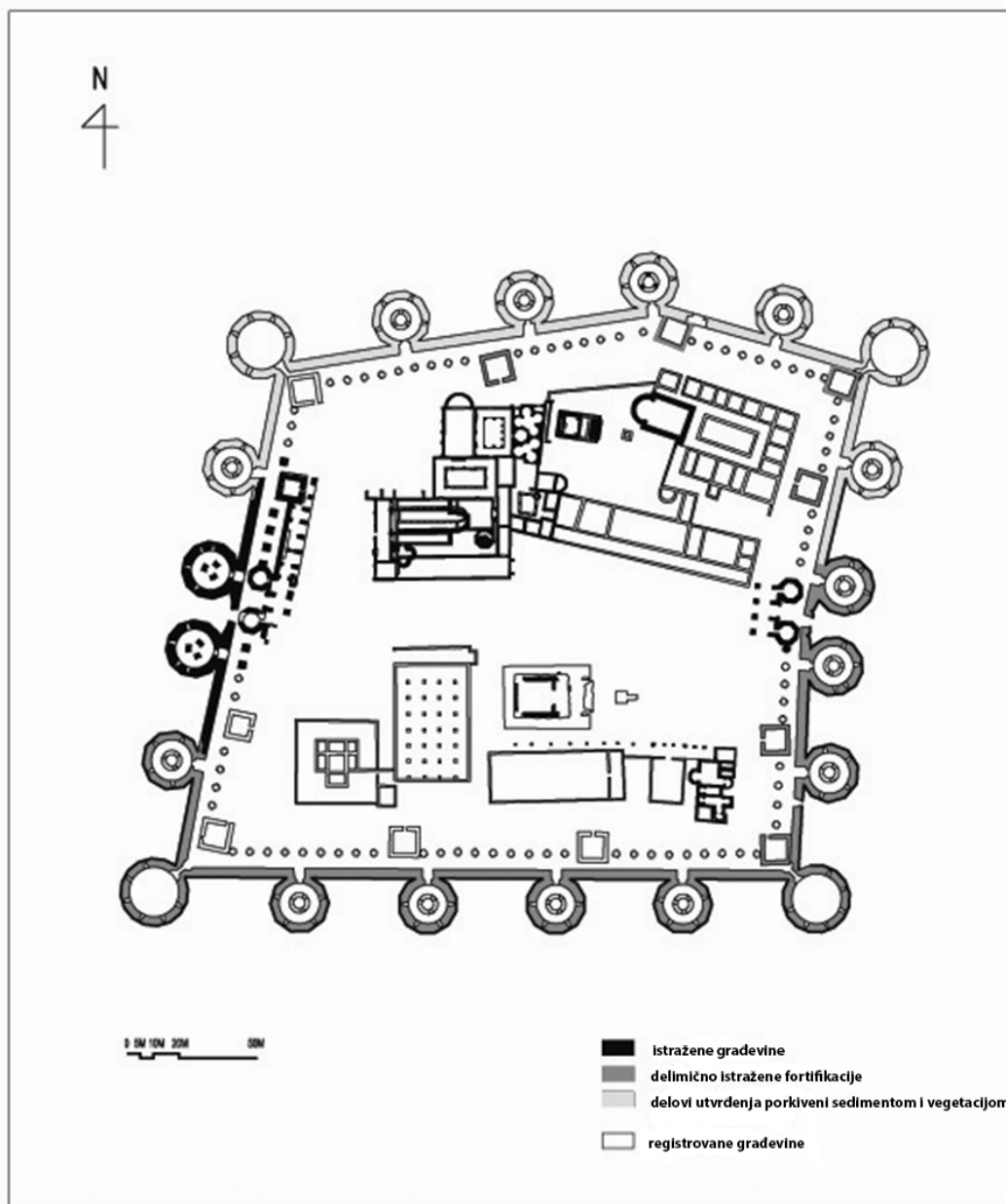
8.4 Avionski snimak arheološkog nalazišta Gamzigrad – Romulijana

8.5 Ostaci na brdu Magura

8.6 Plan utvrđene carske palate

8.7 Ostaci carske palate

8.8 Ostaci mozaika u carskoj palati

8.9 Podni mozaik sa prikazom boga Dionisa

8.11 Statistika posete 2006-2013. godina

Godina	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Broj domaćih posetilaca	28.500	31099	40091	31602	29504	26516	26410	30.093
Broj stranih posetilaca	300	950	1411	1902	2072	2750	3590	4.377
Ukupan broj posetilaca	28.800	32049	41502	33504	31576	29266	30000	34.470

Biografija

Katarina Živanović diplomirala je 2000. godine na odeljenju za arheologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu sa temom *Menadžment arheološkog nasleđa*. Magistrirala je 2008. god. sa radom *Od kulturnog dobra do turističke atrakcije* na grupi za Kulturni menadžment i kulturne politike Balkana Univerziteta umetnosti.

Katarina poseduje profesionalno iskustvo iz oblasti menadžmenta nasleđa, strateškog planiranja, kulturnog i destinacijskog menadžmenta, ekonomike nasleđa i projektnog menadžmenta. Od 2003. godine rukovodila je većim brojem projekata, od kojih je značajni broj bio međunarodni. Kao ekspertu u polju kulturnog nasleđa Katarinina najznačajnija angažovanja bila su u vezi sa razvojem kulturno-turističkih proizvoda, edukacijom iz oblasti upravljanja nasleđem i redefinisanjem stalnih postavki muzeja, kao i izradom Menadžment planova za kulturna dobra na Listi svetske baštine. U periodu od 2011. do 2012. godine bila je nacionalni koordinator programa *Ljubljanski proces II: Rehabilitacija našeg zajedničkog nasleđa* u okviru kojeg je organizovala i učestvovala u izradi većeg broja strateških i planskih dokumenata

Tokom svog radnog iskustva Katarina je naročitu pažnju posvetila uključivanju zajednica u proces interpretacije, čuvanja i korišćenja nasleđa. Poslednjih pet godina organizovala je, ili je moderirala više od dvadeset skupova posvećenih upravljanju kulturnim nasleđem, kulturnim turizmom, povećanju kapaciteta lokalne zajednice i razvoju svesti o značaju nasleđa za društveno-ekonomski razvoj.

Katarina je trenutno zaposlena u Muzeju istorije Jugoslavije kao program menadžer.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а _____ Катарина Д. Живановић _____

број уписа _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Интерпретација културног наслеђа као предуслов за коришћење археолошке баштине у друштвено-економском развоју заједнице

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 17.3.2014.

_____

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Катарина Д. Живановић

Број уписа _____

Студијски програм _____

Наслов рада Интерпретација културног наслеђа као предуслов за коришћење археолошке баштине у друштвено-економском развоју заједнице

Ментор др Драган Булатовић

Потписани _____

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 17.3.2014.

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Интерпретација културног наслеђа као предуслов за коришћење археолошке баштине у друштвено-економском развоју заједнице

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 17.3.2014
